

ВІСТНИК

39432
МІСЯЧНИК ЛІТЕРАТУРИ, МИС-
ТЕЦТВА, НАУКИ Й ГРОМАД-
СЬКОГО ЖИТТЯ. 153

ЗМІСТ:

Е. Маланюк: Сонет	689	М. Л.: Червоні держиморди і їх	
М. Підлужний: Гомін Тавриди	689	учений оборонець	719
Ст. Георгіє: Присяга (Der Eid)	690	Ілько Бут: Україна чи Палестина?	731
Пітер Олсмар: Відплата	691	Д. Д.: Шляхом велетнів	734
Андре Моруа: Поради для тих,		Н. Геркен-Русова: Акція героїч-	
що їдуть в Англію	696	ного театру	739
М. Островерха: І-ша вистава		* * * На маргінезі	756
української графіки в Римі	705	М. Л.: З пресового фільму.	758
Е. М.: Театр упадку	706	Бібліографія	761
М. О.: Антисемітизм в Італії	712	Від Адміністрації	765
А. Граничка: Степан Смаль-			
Стоцький	714		

РІЧНИК VI
КНИЖКА 10

ТОМ IV
ЖОВТЕНЬ

1938

Адреса редакції й адміністрації ЛЬВІВ, Чарнецького 26 м. 21.
Чековеkonto П. К. О. 500-371.

Передплата на „ВІСТНИК“

в краю вносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно — 23
платні згори. Ціна окремої книжки — зл. 2.20.
Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій валюті.

Квартальника Вістника

в 1938 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в ціні
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата вносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ вносить половину.

АДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.371.

Вже вийшло ч. 3 Квартальника на 1938 рік

дм. донцов

1. Орден чи партія 2. Об'єднання чи роз'єднання?

ц. зл. 1.; для передплатників Вістника 0.50 зл.

ЧИТАЙТЕ!

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Одинокий під сучасну пору періодичний
студентський орган

Студентський Вістник

Замовлення й гроші слати на адресу: „Студентський Вістник“,
Львів, Міцкевича 11, або чековими переказами Пром-банку
з допискою „Студ. Вістник“ — Ціна 3-4 ч. 1 зл. — Передплата до кінця цього року тільки 2.50 зл.

П-12531/1938
Р.6 кн.10

~~39437~~

Евген Маланюк

Сонет

П'яніші ночі — тверезіші ранки.
Так дні ідуть. За лютим знову март.
Чутніший і страшніший голос бранки
Над аркушами стратегічних карт.

Але рука вже не тремтить: не варт
І кріхти стратить сили на останку.
Хай проти танку степова тачанка, —
Не жарт, коли у ній — крилатий гарт.

Запілля — брак. Фронти — суцільним колом.
Не приглядайсь безоким очодолам,
Де в чорних ямах причаїлась смерть.

То тільки мить. Бо з першим пружним кроком
Розірветься завіса і широко
Поплине даль аж ген по синю твердь.

1938

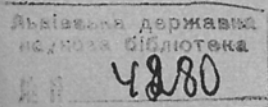
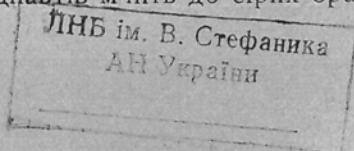
М. Підлужний

Гомін Тавриди

Чарівний краю наш! — Отчизно Артеміди!
Ти наче фенікс: — вянеш і цвітеш в пурпурі. —
В Трояна золотім віці і в днях Обиди
Сіяв ти жемчугом — то привидом понурим.

Неначе Еха гомін лине у давнину
(І з камяних грудей останні кануть звуки) —
Так дух блукає наш в святинях та руїнах,
По базарах рабів та на шляхах Розпуки.

Здається Дивій крик лунає з Чатирдагу;
Вдаряє стогоном у ворота Байдару. —
То знову грає хвиля на Шляху Варягів,
І рій дреднавтів мчить до сірих брам Боспору.

Країно миртів й сліз! — Отчизно Артеміди!
 Воскреснеш в славі ти, мов фенікс у пурпурі:
 І прийде день Непереможної Армади...
 Загомонить яса... заграє Чорне море.

Стефан Георге
 (переклав Ю. Клен)

Присяга (Der Eid)

„Вірні друзі! Ближче підступіть,
 Щільно колом оточіть:
 Ти, з вязниці, що блідий як смерть,
 Ти, що мук набрався щерть,
 Ти, кого край прірви я порвав,
 Ти, що край шляху лежав —
 Дикі, дужі, що недоля вас
 Гнала хвилями весь час”.

Побратимства дух нас поєднав:
 Кожен руку розтинав,
 Дружню кров, в вино вкroppивши, пив.
 Спільний племін нас прошив...
 Наше щастя там, де ліг твій слід.
 „Ваша присяга мій щит”.
 Ми палаєм віддихом твоїм.
 „Сила ваша то мій грім”.

Ти один мету зориш у млі,
 В криці вирізьбив її.
 Строго волю чинимо твою,
 Ми, гартовані в бою.
 Вожде, нас ведеш ти з темних лон.
 Видай грізний свій закон!
 Криком ми не спинемо твій рух:
 Хай по нас пройде твій плуг.

„В небі хмарнім бачу я, борець,
 Вже довершення вінець.
 Вороги шикуються у бій.
 Поклик ваш гуде: Мерщій!
 Тим земля поможе, хто їй друг.
 Небо нищить чорний дух.
 Що нам рать густа і прикрий мур!
 Лине „Слава!” дзвоном бур”.

Пітер Одемар
(Peter Audemars)

Відплата

У вузьку вуличку, що вела до пристані влетів вершник. Його заспаний кінь бряжчав підковами і ховзався на круглих, слизьких каміннях бруку; ховзавсь, осідав на задні ноги, хрипів і, важко відсапуючи, бризкав піною за кожним подихом. З червоних поширених ніздрів та підплилих кровю білків у очах, видно було, що тягнув зостаннього. Але завзято гнав далі. Велике червоне обличчя вершника лисніло мов сонце крізь холодний листопадовий ранок. Він не жалував острогів. Серед безвітряної тиші, брязкаючи й ховзаючись, кінь догнав до набережної. Грубий вершник скочив в тій хвилі з коня, злегка заточуючись на твердому слизькому бруку.

З самого краю набережної, на стовпчику сидів молодий хлопець: його новісінький однострій блищав і сявав навіть під тим блідим тманим небом. На воді, у нього в ногах, гойдаючись ліниво на лагідній хвилі прибою, коливався човен з чотирма гребцями, що чекали на своїх веслах.

Червоновидий їздець підійшов, заточуючись, великими нерівними кроками до краю води. Він, здавалося, тримався на ногах лише зусиллям волі. Піт котився з його великого чола, а голос, коли заговорив, виривався з горла з хрипом і свистом.

— Годі тут мріяти, хлопче, — мені треба на отой адміральський корабель!

Хлопець спалахнув і зимно відповів:

— Я — мідшіпмен *) Гердінг, пане, щоб ви там не були. А чомуб вам і далі не поганяти того вашого коня; сюди він вас добре доніс.

Їздець помалу оглянувся. Хлопець, схаменувшись, бувби радше вкусив собі язик. Тиша здавалося здіймалась на холодній пологій хвилі над широким простором води.

Кінь здихав. Він упав на брук. Боки його здіймалися і западалися. Кров текла тоненьким струмком з одної ніздрі. Вершник випростав свої дебелі плечі і, топчучи важкими чобітьми брук, підійшов до коня. Як почав шукати в кишені своєї великої киреї, хлопець мимоволі відвернув голову.

Гримнув постріл і знов настала тиша.

*) (Midshipman) Мідшіпмен — ранга в англійській флоті між кадетом і старшиною.

Вернувся нерівними, непевними кроками, pistolь ще курився у нього в руці. Поволі став набивати його наново, а крізь сльози, що котились у нього по лицях, дивився неспускаючи очей з хлопця. Той почував як уся кров палала у нього на обличчю.

До плюскоту води приєднався, здавалось, якийсь людський шепіт:

— Я любив того коня... він виріс у мене з лошака... я доглядав, годував, вивчив його..., а тепер убив...

Раптом шепіт зріс до гнівного вибуху:

— Присягаюся кістками св. Петра, мені не треба твого гостроязкого зухвальства, аби мені про те нагадувати. На світі є лиш одна річ, яку Джім Дедж ставить понад те навіть, що він любить. Се є королівська і рідного краю справа. Ти може чув про неї, хоч і маєш рум'яні щоки та дитячі очі. Ти носиш королівський однострій... Я післанець короля, хоч він і не дав мені однострою з блискучими гудзиками, на чорта він мені здався! Знайди мені зараз човна дістатись до адміральського корабля.

Перед сим скаженим вибухом обличчя хлопця смертельно зблідло, але він устав і сміливо відповів:

— Усі рибальські човни вийшли в море. Мені наказано дожидати поштового повозу. Боюся, що й вам доведеться чекати.

Джім Дедж націлився з свого довгого pistolя хлопцеві в голову.

— Ти одвезеш мене до адміральського корабля в тій хвилі, а ні, то я розтрощу тобі твою дурну голову, поскидаю твоїх чотирьох малц у воду, візьму той човен і вже сам дістануся куди треба.

Хлопець заплющив очі. Сьогодні вранці він був такий щасливий, діставши перше службове доручення з командою, такий повний гідности та нестриманої радости, чуючи, як матроси називали його „паном”, що реагував раптовним і горячим молодечим протестом. А до тогож ота прикра пригода з конем. Раптом наче усе зіпсувалося. Він віддававби усе, що мав аби повернути ті свої слова. Він сам виріс з кіньми, любив їх і йому було соромно, і зовсім не хотілося вмирати.

— В імени короля, малий дурню! Я все поясню твому старшині. Давай човен!

Хлопець швиденько зліз у човен. Джім Дедж за ним; дерев'яний місток пристані тремтів і вгинався під його важкими чобітьми.

На хвилях перед ними маєстатично гойдався великий фрегат; білі мов сніг вітрила безсило повисли на тлі темного олив'яного неба. До корабля було ще далеко, але чотири гребці добре налягали на весла. Джім Дедж сидів, не зводячи очей з пристані.

Двічі хлопець пробував щось сказати. Нарешті слова вирвалися раптово без передишки:

— Простіть мене, пане... за вашого коня. Я тепер зрозумів, що ви любили його. Я сам маю дома коня. Я не хотів...

Дедж повернувся до нього. Обличчя в нього, як він говорив, конвульсивно рухалося.

— Нічого, нічого, сину. Здається я сам те накликав на себе. Я був досить нечемний. Але я був доведений до краю... дві ночі не спав... відколи довідався. А тепер не знаю, може вже й спізнився. Але мусів спробувати. Тому й загнав коня, найкращого коня в цілій околиці. А то не доїхавби. Нельсон тут?

— Тут, чекає вітру. Бувби вийшов уже в море. Мав по дорозі захопити мене з поштою на березі.

— Я знав, що він мусить бути тут. Але мігби не застати... Я скажу йому і про коня: він зрозуміє, він знає.

Якийсь час він белькотів собі щось під ніс, тоді знов звернувся до хлопця:

— То байдуже, сину: я завжди так кричу... Не звертай на те уваги, се моя звичка. Нас кілька поколінь Деджів служило королеві й рідному краєві так само як і Гердінги. Я чув про твого батька, сину. Я сам маю хлопця. Був саме такий як ти, але то вже давненько тому, як вперше вступив на королівську гарматну службу. Не бачились ми вже кілька років. Ми якось ніколи не були в злагоді. А велика шкода, бо він був добрий хлопець і я був дуже радий як він ступив до королівської морської служби. Найкраща служба в світі.

А тоді брови його зійшлися на чолі у грізній зморшці; він повернувся до пристані спиною і впрявив очі в адміральський корабель.

— Але й на такому є місце для „паршивої вівці”... Моли Бога сину, щоб я не спізнився і не надаремне загнав того коня.

От вони й на фрегаті з чистим білим покладом під ногами, і білими вітрилами, високо, мов хмари над ними, що вже тремтіли й готові були підхопити перший подих вітерця.

Старшина, що наглядав як підіймали човен на фрегат, оглянувся на них.

— Почта прийшла сьогодні дуже рано, пане Гердінг.

Хлопець виступив жваво наперед.

— Вибачте, пане, я не дочекався почти. Пан Дедж до- ручив мені привезти його сюди.

— Хтож він у чорта, той пан Дедж?

— Післанець від короля, пане.

Дедж зробив кілька кроків наперед:

— Мені треба бачити адмірала Нельсона, в тій хвилі.

— Адмірал Нельсон зайнятий...

Дедж скипів одним з своїх раптовних вибухів.

— Присягаюсь святим терном з Глестонбері, ви поведете мене до Нельсона, пане, інакше я зібю вас з ніг в тій хвили...

— Се мені дуже нагадує Джіма Деджа — почувся спокійний голос, а в його кождім слові дзвенів і переливався сміх.

— Ніхто інший не зумівби наробити такого галасу. Що там таке, Картер?

Старшина випростувався як струна. Хлопець віддав пошану з неймовірною гідністю. Джім Дедж теж підніс руку, але рух його був якийсь механічний. В тій самій хвили він швидко підійшов до стрункої постаті, оточеної групою старшин. Перш, ніж запитаний старшина міг щось сказати, він почав:

— Коли я зле вчинив, пане, я сам один за те відповідаю. Я прискакав сьогодні рано з Тонбріджу і звелів вашому мідшіпменові перевезти мене сюди... Я довідався про змову...

Нельсон глянув насмішкувато й недовірливо:

— Де? Тут?

— Тут, пане, на вашому кораблі. Пошліть пару людей оглянути ваш порохований склад.

Джим Дедж витяг з внутрішньої кишені листа. Нельсон узяв його, розгорнув і почав читати. Настала така тиша, що чути було лиш плюскання води об боки корабля. Хлопець ледви міг встояти на місці. Раптом Нельсон підвів очі.

— Пошліть двох людей до порохового складу... приведіть старшого гармаша до мене!

В голосі в нього вже не чути було сміху. Він був страшний. Двох старшин відійшли. Решта непорушно чекала. Нельсон знов заговорив:

— Ви кажете, Дедж, що прискакали з Тонбріджу сьогодні вранці?

Хлопцеві здавалося, що він у сні: великі променисті очі Нельсона здавалося танули, а спокійний голос став м'яким і ніжним мов у жінки.

— Так, пане. — Голос Деджа увірвався. — Я загнав на смерть свого коня. Такого другого коня немає в цілій Південній Англії, щоб міг се доконати. Як він почав приставати, я — Господи прости мені — гнав його острогами, поки не загнав на смерть. Лежить он там на пристані... Дозвольте мені повернутись до нього... як се все скінчиться.

В його хриплому різкому голосі було стільки гідности, що хлопець стисло горло.

Нельсон простяг руку:

— Дякую вам, Дедж, — сказав він просто.

Тепер хлопець зрозумів, чому люди готові були вмирати за сю струнку невеличку постать.

Раптом счинився рух. Один з старшин підбіг і щось пошепки сказав Нельсонові на вухо. Бліде овальне обличчя адмірала здавалося кам'яніло по мірі того, як він слухав. Тоді два матроси ввели гармаша.

Хлопець почув позаду себе стриманий вигук, немов ридання і оглянувся з цікавістю на королівського післанця. Джим Дедж — його червоне обличчя було тепер смертельно бліде — не зводив очей з гармаша.

Матроси відступили назад. Гармаш стояв, згорнувши руки, зовсім близько від хлопця. Знов почувся той страшний, зимний голос:

— Як називаєшся?

Вязень глянув на смертельно бліде обличчя Деджа і змочив язиком свої сухі уста:

— Крофтс, пане.

Один із старшин щось прошепотів. Нельсон здригнувся і вдивився пильно на Деджа. На хвилину очі його здавалося, почали танути, тоді знов стали тверді мов криця.

— Тут непотрібно брехати. Ви записані як Гемфрі Дедж, старший гармаш. Чи можете пояснити чому більша частина пороху у вашім складі умісне підмочена, щоб зробити його нездатним до вжитку? І чи можете пояснити сей лист?

Той спокійний страшний голос почав читати. Але хлопець не чув нічого. Він не міг слухати. Він не зводив очей з післанця короля. Гемфрі Дедж... Сеж був той син, про якого він йому казав у човні, здається роки тому. Йому знов вчувався голос, уривчасті слова плутались, бились одно об друге у нього в голові: „Ніколи не було злагоди... найкраща служба на світі. Справа короля та рідного краю найвисша за все"... А тоді знов вчувалися тихенькі, страшенно сумні слова: „я любив того коня... вигодував його... сам вивчив”...

— Чи маєте що сказати?

Гармаш глянув раз на батька, але мотнув головою... Тепер у хлопця в ухах греміли інші слова, мчалися і крутилися вихрем в несамовитому крутіжі: „військовий суд... безчестя... поколіннями служили королеві й рідному краю... розстріл, зрадницька смерть”...

В тій хвилині він знав, що йому робити. Тихенько повернувся в той бік де, мов скамянілий, стояв Дедж. Нельсон ще говорив. Матроси стояли осторонь. Одним рухом хлопець витяг у Деджа з кишені пістоль і дав гармашеві.

— Спасибі, пане, прошепотів той з чудною кривою посмішкою, звів в тій самій хвилі курок і підніс дуло.

Розітнувся постріл, оглушуючий, голосний, серед па-

нуючої тиші. Хлопець заплющив очі і раптом пекучі сльози засліпили його. Він був у тому віці, коли тепер більшість хлопців ще в школі. Тоді відчув як сильна рука обхопила його плечі. Відкривши очі, побачив над собою велике обличчя Джіма Деджа, все ще смертельно бліде.

— І я кажу: спасибі тобі, сину, як і він сказав. Так було найкраще... Се ти, я думаю, відплатив мені за коня, правдаж?

Хлопець не міг нічого відповісти. Тоді побачив другу руку, тонку, малу, простягнену до нього і почув лагідний голос Нельсона:

— Пане Гердінг, мені потрібно буде мати від вас пояснення вашого сьогодняшнього вчинку. А тим часом я хотівби стиснути вам руку.

Хлопець дивився у слід стрункій постаті як вона віддалялась, поклавши руку на плече Джімові Деджеві.

З англійського Ганна Чикаленко

Андре Моруа

Поради для тих, що їдуть в Англію

I

Поради молодому хлопцеві

Житимеш в країні віддаленій не простором, але ідеями та звичаями. Житимеш в країні трудній та таємничій. Перші дні будеш думати: „Се безнадійне завдання. Ніколи їх не пізнаю. Заширока прірва, щоби її перескочити”. Заспокойся! Її можна переступити. Коли вони тебе приймуть, то стануть твоїми найвірнішими приятелями. Перечитай книжку Льюренса *Бунт у пустині* і побачиш як сей англієць повернув сам один у небезпечну пустиню відшукати малозвісного, покинутого караваною араба. Така є приязнь найкращих з них. Я її випробував підчас війни. Варто потрудитися, щоби її здобути.

У Франції нечемно дозволити, щоб обірвалася розмова. В Англії небезпечно її навязувати. Тут ніхто не докорятиме тобі за мовчазність. Коли ти протягом трьох літ не обізвався ні словом, вони скажуть: „Се милий, спокійний хлопець”. Будь скромний. Коли англієць скаже тобі: „Маю на селі хатинку” і коли запросить тебе до себе, ти

несподівано побачиш, що ся „хатинка” — палата з трьох соток кімнат.

Якщо ти тенісовий чемпіон світа, скажи: „Так, граю не найгірше”. Коли ти переплив Атлантик в шестиметровім вітрильнику, скажи: „Плаваю човном”. Якщо ти пишеш книжки, не кажи нічого. Вони самі відкриють сю жалюгідну, хоч невинну слабість; вони жартобливо скажуть тобі: „Я довідався про вас щось цікавого!” і будуть раді за тебе. Колиб були для тебе несправедливі (вони інколи бувають несправедливі), іди просто до них та розкажи їм твої жалі. Богато виглядів на те, що признають свою помилку.

Золоте правило: Ніколи не ставляй питань. Я прожив підчас війни шість місяців в однім наметі з англійцем, але він не спитав мене ані чи я жонатий, ні що я роблю підчас миру, ані що то за книжки, що я читав в його присутності. Коли тобі залежить на тім, щоби звиритися, тебе вислухають з чемною байдужністю. Вистерігайся оповідати таємниці інших. „Плітки” є тут як і деінде, але вони рідші і поважніші. Тут або мовчанка, або скандал. Волій мовчанку.

Подам тобі приклад їхньої дискреції. Запросили одного молодого англійця на костюмовий бал до сусіда на селі. Він рішив одягтися за двірського блазня елісаветянських часів, і замовив собі шовковий одяг на половину червоний на половину зелений, одна панчоха червона, друга зелена та рогату шапку в двох барвах. В день балу поїхав до знайомих. Перед брамою відіслав шофера; потім трохи здивований, що дім замкнений та не освітлений, задзвонив.

Відчинив йому льокай, глянув, але нічого не сказав і завів знайомого собі гостя у бібліотеку, де члени родини, зовсім звичайно одягнені читали, грали в шахи, врешті спочивали, але де не було ані знаку свята. Встали прийняти юнака. Ніхто видимо не звернув уваги на його дивний одяг, і завязалася така природна і мила розмова, що й сам інтруз незабаром забув, що на ньому червоний та зелений жупан.

Біля півночі пані дому сказала:

— Я знаю, що ви відіслали авто. Може бажаєте заночувати? Мій син вашого росту, і позичить вам піжаму.

Так і зробили. На другий день, коли гість, все ще одягнений на червоно прощався, господар відвів його до позово, нахилився і сказав в півголоса:

— Good bye, ми дуже раді, що вас бачили, алеж не забудьте повернути за тиждень, бо за тиждень буде наш костюмовий бал.

Може ви гадаєте, що простіше було говорити, вияснити помилку і сміятися з неї? Я вважаю, що дуже гарно, що товариство людей в таких дивних обставинах потрафило дотримати поважності і балакати дві години з блазнем та не дати йому відчути його блазенства...

Лиш уважайте на дві засади! Одягайтеся так як і вони, одягайтеся просто. Так як вони. Якщо підете на гольф в споднях до їзди верхи, або явитесь обідати до полкової „мензи” в коротких штаних, ви їх вразите і засмутите. Але ще гірше вразите їх, коли одягнетесь заелегантно, бо тим виявите свій злий смак. Тут не носять ані дуже припасованого одягу, ані надто нових черевиків. Міс Джен Гарісон пише в своїх *Споминах старої студентки*, як мило їй було дивитися, коли дюк Девоншір приймав в Кембріджі докторський титул *honoris causa* в таких подертих черевиках, що скарпетки виглядали дірами.

„Я пізнала по тих черевиках, каже вона, що він був справді аристократ”. Не думайте одначе, що в Лондоні мусите одягатися, як англієць в подорожі. В Лондоні англієць не подорожує, робить як і він, одягайтеся як ви одягнулися в Парижі.

Не бийвайте в Англії, бо вас повісять. Перед французькими присяглими, якщо ви трохи догадливі, маєте романтичне обличчя та доброго адвоката, можете від біди врятувати свою голову. Але дванадцять англійських присяглих з обридженням слухатимуть вашого оповідання про любовні терпіння та прикажуть вас повісити за шию, аж поки не прийде смерть. Будьте обережні, оминайте їх трибунали. Їхні адвокати так чортівськи хитро випитуватимуть вас, що радо признається, що ви навіть вкрали Нельсонову колюмну, аби увільнитися лише від граду їх запитів. Пам’ятайте, що тут більше як деінде поважають закон. В англійській мові „*Keep off the green*” (держіться здалека від трави) не значить „Ходіть по траві”.

Вікторіянська соромливість вмирає. В лондонських театрах побачите такі пієси, що ви не посмілиби їх ставити в Парижі. Проте будьте обережні. В самій нагальности того цинізму лишилася велика частка пуританства. Зрештою нові звичаї не торкнулися британських мас. Юліан Гекслі розказує такий анегдот: „Якась пані підходить до доглядача гіпопотама в лондонському зоологічному саді та питає: „Скажіть, пане, чи сей гіпопотам самець чи самка?” Доглядач згіршено глянув на неї і відповів: „Пані, се питання повинно цікавити тільки другого гіпопотама”...

Сей сторож звірят був також сторожем вікторіянської соромливости.

Не працюйте надто багато. Особливо не будьте метушливі. Почекайте аж вас попросять щось зробити. Не кидайтеся надто запальчиво на працю. „Невже вони ліниві?” — питаєте. Ні. Придивіться їх крокам. Вони доволі повільні і довгі. Сим кроком вони простують в життю. Не люблять поштурхувати долі. У війську вони казали: „Ніколи не відмовляйтеся від доручення, але ніколи не випрохуйте

«собі ніякого». Так як усі люди, і вони мають амбіцію, але вони досить добре її ховають.

Побачите, що вони сентиментальніші та більш химерні ніж французи. Улюблені широкою публікою фільми і пієси купуються в сентименті. Без сумніву, минув час, коли Дікенс мусів, щоби публіка була вдоволена, запевнити щастя усім своїм героям. Але чимало з них почуває потребу думати, що Англія — се земний рай. Вони знають слабости людської вдачі, але булиб нещасливі, колиб мусіли прилюдно до них признатися. Звідси, з одного боку сентиментальність, з другого потреба моральної маски. Англієць щиро бажає вірити, що народи, а особливо його нарід, поступають під принукою моральних правил. Щоби спонукати англійця до діла, треба піддати спосіб акції, що відповідавби інтересам його країни, але що можна було рівночасно представити як моральний вчинок.

II

Поради молодій дівчині

Ви їдете в країну, яка вам сподобається, бо вона має богато величності. Тільки не намагайтеся здобути її приступом; у сього народу все робиться помалу і дискретно; в слухний час самі вам дадуть те, чого ви навіть не просили. Проте, вам прийдеться притримуватися їхніх звичаїв та етикету, щоби не згіршити їх. В Англії матимете повну свободу для великих річей, під услів'ям, щоби піддалися звичаєві — в дрібних.

Коли їдете в Лондон на сезон, підготуйтеся до нього суворим режимом. Се буде найтяжче фізичне зусилля вашого життя. Я знав людей, які досліджували центральну Азію, перебули світову війну, відбули виборчі кампанії і не витримали одного сезону в Лондоні. Протягом двох місяців будете змушені ні разу не попоїсти самій, говорити зранку до вечора, писати трицять листів денно; телефонувати, танцювати, філософувати в химернім і дивнім підсонню. За сю ціну відіграєте свою роль в одній з найпишніших вистав світа.

Чи ви її добре відіграєте? Так, оскільки гратимете совісно. В Англії вимагатимуть від вас не блиску, але точности. Точність — се в англійців більше ніж звичка, се — халепа. Коли вас приміром, запросили обідати на восьму трицять, се в Лондоні значить восьма трицять, а не восьма двацять дев'ять, ані восьма трицять одна, а вже ніяким чином, так як в Парижі, дев'ята п'ятнацять. Побачите, як протягом кількох секунд приходять авта та наповнюються сальони. Навіть на селі, де проїзди довші — всі є точні. Я бачив, як один француз приїхав до далекого замку, о годині

першій трицять дві хвилини. Він був запрошений на першу трицять, і хоч був в дорозі цілий ранок, господина сказала йому чемно але суворо: „Ми вже починали хвилюватися”.

Як англійці се роблять? Як вони обчислюють зупинки руху, що в центрі Лондону є неминучі? Я гадаю, що вони обчислюють найдовший речинець, і дають наказ кружляти довколо бльоку домів, аж прийде призначений час. Коли йдуть пішки, вони міряють кроками тротуар. Навіть слуги є хронометрами. Гість, що дзвонить о восьмій двадцять сім, мусить хвилю почекати. Льокай гляне на нього суворо, бо він заваджатиме пані дому, яка кінчить вдягатися.

О годині восьмій, двадцять вісім хвилин слуги застеляють хідники на ганках та стають на місцях за відчиненими дверима.

З того виникає, що не чекають на спізнених. Через п'ять хвилин, коли когось з запрошених нема, рішають, що зайшла помилка, або, що вони помирили. Інакше були б точні. Одного дня я забув про сніданок. На другий день я пішов засоромлений перепросити паню.

— Сподіюся, що ви бодай не чекали?

— Чекала? — здивовано скрикнула вона. Алеж я ніколи нікого не чекаю!

Іншого дня я снідав у одної пані в Лондоні і ми протягом п'яти хвилин чекали одну з запрошених пань.

— Сідаймо за стіл, сказала господиня. Патріція мабуть зломила ногу.

Троха згодом задзвонив телефон і льокай сповістив:

— Леді Патріція переказує, що їй дуже прикро, але вона зломила ногу.

Другою халепою сеї країни, від якої потерпить ваше лінивство, се хоробливе надуживання листування. Я не говорю про кореспонденцію приятельську, ані тим більше про любовну, (вони оплачують великими приємностями клопіт який завдають), я говорю про світську кореспонденцію. Тут всі відносини помежи людьми поладжується листами, писаними від руки. Листом вас запросять на обід, і ви відповісте листом. Якщо вам не можна було піти на чай, хочби се було прийняття на триста осіб, мусите написати листа. Якщо ви даєте сніданок, отримаєте на слідуючий день листи, що він був дуже милий.

Як багатом англійкам, вам прийдеться присвятити кореспонденції половину життя. Підчас одної гостини на селі я бачив чарівну, веселу паню, що писала зі сотку листів на колінах, сидячи посеред численного товариства. Спокійна, відірвана, перенесена чарами звичаю у нереальний світ чемности, вона кінчала почту. Увечері я її запитав:— На як довго ви тепер визволені? — До завтра рано, — відповіла вона. Одна з наймиліших господинь, які я зустрів в Лондоні,

виробила собі цілий скоропис у викрутасах. Письмо подібне зовсім до перського. Воно дуже гарне, але його годі перечитати і треба телефонічно просити перекладу. Але правила дотримано, лист написано... Інша пані, знову, навчила секретарку наслідувати своє письмо. Се поганий і досить небезпечний викрут.

Розмова має тверді рамки. За столом підчас обіду рідко йде загальна розмова. Мені пояснювали сей звичай тим, що англійські голоси назагал низькі і недалеко несуть. Я приписавби се скорше огиді до всякої афектації. Не личить звертати на себе увагу цілого товариства. Сто літ тому леді Голенд післала свого льокая до льорда Маколея, що надто довго, хоч чудово промовляв, з наказом: „Обійдіть стіл, та скажіть від мене льордові Маколееві, що вже досить“. Правило вимагає, щоб ви розмовляли більш-менш однаково з обома сусідами.

Про що ви маєте говорити? Про все. Тільки не ставте особистих питань, не показуйте надто великого замилювання ані до літератури, ані до мистецтва, уникайте педантерії і ховайте ваше знання під маскою гумору, а особливо не витягайте вашого сусіду „з його глибини“. Ви зле виховані, коли він втратить ґрунт під ногами. Коли з нього такий добрий плавак, як і ви, відкрийте се чудо поволі, обережно, перш лишіть йому час плисти, як йому до вподоби — до плитоньких, теплих прибережних ковбань. Особливо не говоріть письменникам про їхні книжки, а міністрам про їх політику. Не тому, щоб англійці не любили підхлібства, як і всі люди, тільки тут воно мусить бути зручніше і більш укрите.

Побачите, як після обіду встане господарня. Значить, прийшов час, коли відходять жінки. Мужчини лишаються самі, щоб викурити цигару. Хочете знати, що вони роблять? Тут нема таємниці. Господар сідає помежи найважнішими гістими і розказує анекдоти. Вибачте мені, коли викличу у вас жаль, але в сій країні якраз тоді мужчини найцікавіші. Власне тут, в такі моменти, обговорюють великі справи. Не раз пару речень, сказаних тихцем помежи двома панями, що в якімсь кінці стола присунули до себе свої крісла, перемінили політику Англії, а то і Європи.

Духа англійського життя схопите на селі і підчас week-end'y. Гарні двори, окружені садками завбільшки цілу провінцію, починають зникати. Але в них створилася Англія. Ви приїдете в суботу ввечері на чай. Не приїздіть за рано. Коли не забезпечити собі відпочинку, week-end ставби надто виснажуючий. Скажіть рішучо, що ви не зійдете на сніданок. Пару годин денно шукайте захисту в бібліотеці. Зрештою, лишать вам повну свободу. Сі відвідини якраз чарівні ізза природности інтимних відносин.

В великій мірі також ізза досконалости слуг. Шов і Бері

залюбки доказували велике значіння, яке займає на щаблях істот, англійський *buttler*. Вони не пересадили. Найкращі з *buttler*'ів се чарівники. Вони все знають, все уряджують і все регулюють. І се все впівголоса, без жесту, інколи з тінню усміху. В сій країні слуги люблять свій фак і вірять в гієрархію, якої доглядають.

Чи до вас залицятимуться? Не сумніваюся, але інакше як у Франції. Молода генерація вважає любов за милий спорт і усуває з неї всяку сентиментальну розмову. Пристрасть річ підозріла: „коли ви се берете поважно, перестаньмо бачитися”. Сей цинізм се переходова мода, яка мине. Старі англійські подружжя вчать вас любити подружжя, і в Лондоні ви зустрінете ще старі *liaisons* затверджені звичкою і мовчазно шановані.

Тут тривкість є найважливішим услів'ям успіху. Нема публіки, щоби так скоро, як ню-йоркська потребувала нової слави. Нема публіки, вірнішої від англійської. В Англії обожали Сару Бернар аж до самої смерті. Одна жінка вихвалювала старенького француза, що довгі літа приїздив у Лондон: „Ми дуже його любимо. Він говорить такою страшною англійщиною, що вже сорок літ як ніхто його не розбере, але він став одним з наших”. Станьте одною „з наших”. Перед вами ваш перший лондонський сезон. Через трицять літ ви зрозумієте сю просту, таємничу і шляхетну країну.

III

Поради для політика

Ви будете, пане міністре, вести переговори з англійцями? Ви побачите, що се люди чесні і здержливі. Всі, навіть найкращі і найвірніші приятелі нашої країни будуть дивитися на вас з недовірям, бо ви є се чудовисько — чужинець. Ріжниць культури і вдачі далекі, але не зовсім заперті спомини першого і другого цісарства, пуританські пересуди, розбуджені в нових і ріжноманітних формах ще довго утруднятимуть співпрацю наших двох народів. Але „можливе” є завше недалеко від „конечного”, а ся співпраця така корисна. Ми знаємо, що ви блискучий промовець. Бережіться в Англії красномовности. Але пам'ятайте, що ви їдете в країну, де в парламенті нема трибуни, де кожний говорить впів голоса змісця, і де є добрим тоном не мати ані надто досконалої дикції, ані надто легкої вимови.

Чим поважніше питання, чим більш воно може розбурхати пристрастей (коли промовець хоче триматися великої національної традиції), тим спокійніше, тихше і без ефектів він старатиметься трактувати се питання. Я був в палаті по-

слів в день, коли лорд Больдвін, тоді ще містер Больдвін, сказав свою славнозвісну фразу: „Границя Англії вже не лежить на скелях Дувру, вона на Рені”. Для француза се було дивне і цікаве видовище, бо в нас промовець, що рішивсяб на подібну фразу з трибуни палати, давби їй найбільш голосну звучність: вона до того надавалася. Але містер Больдвін сказав її глухим голосом: „Границя Англії — сказав він — не лежить вже на скелях Дувру. Вона...” Він затримався. Перед ним на столі, що відділяє міністрів від опозиції, лежали пліки паперів. Він схилився і став їх перегортати. Сказавби хто, що він загубив англійську границю і шукає її посеред тих паперів. Нарешті, перегорнувши останній листок, він випростувався і, вдоволений, нагло, півшепотом, заявив: „Вона на Рені”. Се була велика лекція британської красномовности.

Якщо ви будете мати з ними спільне діло, нераз подумаете, що вони нездарі; вас дивуватиме їхня терпеливість супроти випадків, на вашу думку поважних. Приглядайтеся краще. Ви побачите, що їх гнів збирає помалу, але коли він вибухне, він тривкий і без слабости. Їх голоси лишаються рівні і тихі, їх очі дивляться просто і спокійно, ніщо не показує, що англієць збирається відповісти. Коли вони рішуться, як вони кажуть, встромити ноги в землю і ставити опір, се не буде для якоїсь точно означеної і — здавалосяб вам — важкої причини, тільки тому, що таємний інстинкт остерігає їх, що сього бажають імперські боги. Вони радо змагаються, приперті до муру. Воно тим вигідніше і тим гірше, що нема як відступити. До того часу не намагайтеся їх розбудити, ані налякати жажливими передбаченнями. Ви їх зажурилиб, але не переконалиб. Особливо дайте їм спокійно радіти з Різдвяних свят. Помежи 15 грудня і 15 січня всяка погана вістка здається їм образою. На ваші страшливі пророцтва вони відповідатимуть неможливими і найбільш потішаючими фікціями. Робіть так, як і вони, чекайте. Все прийде в свій час.

Не вимагайте від них надто точних плянів. Не тому, що вони ненавидять підготовки, але тому, що вони ніколи не гадали, щоби людям можна було організувати будуччину, ані передбачити божевілля долі. Вони радо лишають трохи свободи будучому начальникові. Так в часі, як і в просторі. Якщо ваша місія вимагає заключення умови, вдоволіться *gentleman's agreement* і потіштеся тим, що в день, коли вони стануть перед реальним випадком, вони зроблять трохи більше, як обіцяли.

Особливо не спонукайте їх до иншого систему праці, як їх власний. Бувало, що англійські контрагенти відкладали на кілька годин виїзд на *week-end*. Завше тоді праця йшла зле. В Довнінг стріт чекали авта, повні невдоволених дружин та сандвічів. Кілька день згодом ніщо не лишалося з тих

наспіх роблених умов, тільки довге озлоблення. В таких випадках краще прийміть запрошення від суботи до понеділка, до якогось двору. Підчас проходю по парку обговорите ваші справи, і добудете на зеленім моріжку в три хвилини те, чого вам протягом трьох днів відмовилиб біля зеленого стола.

Коли ведете переговори, памятайте про сталі черти Англії. Вона була і лишилася аристократичною країною, яка волить аматора від не знати якого фахівця. Їй до вподоби правління простих і скромних людей. Вона довго любила лорда Гартінгтона, якого описав Страчей. Вона подивляла великого лорда Сальсбері, який в неділю рано тікав з книжкою на піддаше в Гетфільд і який підчас своїх промов неначе не звертав уваги на своїх слухачів.

Не забувайте, що Англія країна релігійна. Чимало невіруючих сучасних англійців є в душі помимо всього протестантами. Сі дисиденти подібні до давніх; вони противляться всякій колективній думці, вони вимагають для індивідуальної совісті права самій формувати свої метафізичні, економічні та політичні переконання. Їм спричинює гірку приємність бути незгідними з більшістю краян. Вони тверді, немилі, але вони мають свою велич і коли ви ведете переговори, мусите їх поважати, зрозуміти і зеднати; бо колиб вони лишилися неприєднано ворожими, ви ніколи не малиб в тій країні успіху.

Врешті памятайте, що англійці не є злобні. Англійці не мають в собі ніякого почуття низшости. Англія тішилася довгим внутрішнім і зовнішнім щастям. З помічю Бога і фльоти, вона ніколи не зазнала наїзду. До чужих націй в неї є тільки почуття глибокої байдужности.

Можливо, що ви виберете помежи усякими розвязками конфлікту найпростішу. Англійці, навпаки, завше підтримуватимуть найбільше неясну. Глядстон питав Піля: „Говорити коротко і точно?“ — „Ні, говоріть довго і розтягло“. Вони люблять компроміс і почувають його потребу. Посилати дипломатичних агентів до невизнаних урядів, чи ні? Французи надумуватимуться межи полагодженням позитивним і негативним. Англійці приймуть рішення рівночасно позитивне і негативне: вони пішлють агентів, але не дипломатичних.

Іноколи приходитьсь задумуватися, як вони годять свої засади з своїми вчинками, свій ідеалізм і свій реалізм. Здається, що вони просто й не намагаються їх погодити і не терплять від тих суперечностей. Компроміс вражає француза, як неясна думка. Він вдоволяє англійця, який живе більше для діла, як для думки.

Колиб їхні слова або вчинки згіршили вас, не вагайтеся їм се сказати. Ні одна нація не витримує критики, навіть суворої, так як вони. Вони надто горді, щоби бути об-

разливими. Часто казатимуть вам англійці, що ненавидять похвали. Не довіряйте сьому надміру. Вони люди. Але коли станете в суперечці з ними, не забувайте, що в душі англійця, так як і в небі Англії, хоч погода майже все погана, підсоння проте є добре. Можете бути зовсім певні, що англієць з доброї родини майже все старатиметься пристосуватися до шляхетного кодексу чести та поведінки. Гізо сказав, що Англія се охоронна вежа свободи і людської гідності. Се лишилося правдою і досі.

Михайло Острове́рха

І-ша вистава української графіки в Римі

В перших днях липня 1938 р. заходом Фашистівської Конфедерації Професіоністів і Мистців у Римі, в просторій салі „Teatro delle arti“, вул. Січілія 59, — відбулась І-ша вистава українського графічного мистецтва. Вже саме те, що згадана Конфедерація згодилася дати свою фірму на влаштування сеї вистави в Римі, — се неабиякий осяг пропаганди нашого мистецтва. Також і доказ, що ми на полі мистецтва стоїмо на рівні з іншими народами, а супроти деяких, зокрема в графічному мистецтві, безперечно вище.

Усіх мистців, що взяли участь у сій виставі, нарахувалось 38, а всіх праць виставлено 370. Як бачимо з числа мистців, то далеко не всі мистці взяли участь у римській виставі. Звертали на себе увагу інтелігентного італійця, чи иншого чужинця, твори Юрія Нарбута і його безпосередних чи посередних учнів, Роберта Лісовського, Івана Падалки, Миколи Бутовича, Василя Масютина. Сі твори для італійця зовсім нові — і формою і стилем, а то й змістом, що є українські.

Чужинець, якщо він тонкий знавець, у такому Ю. Нарбутові вичує італійський ренесанс, що крізь призму козацького барока перелився в твори сього великого мистця. Дальше італієць захоплюється високою естетикою нашого мистецтва, естетикою, яку здобути можна тільки на протязі довгих століть духової культури — се переконує чужинця, що наше мистецтво має свою традицію.

У І. Падалки — „Гайдамаки“ — вдаряла в очі повна гармонія композиції, а ще більше захоплювала динаміка, розмах. Те саме і у В. Масютина у портретах гетьманів.

Сильна світлотінями і виразиста своїм рисунком, сміла замислом, що зближає нас до чистої романтики сили і таємничости, — Н. Геркен-Русова. Її „Гарібальді на Укра-

їні" найбільше приковував увагу італійця і промовляв до його почувань.

В. Касіяни своїми дереворитами, в першу чергу тими до новел В. Стефаніка, вирізнявся своїм тендітним, але європейським сентиментом, своєю тонкою технікою і — сказатиб — простірною композицією. Культурою і глибоким почуттям сюжету висувалась тут на видне місце О. Кульчицька.

Годі вичисляти всіх учасників мистців. Усі вони, більше чи менше, прислужилися до розголосу доброго імені нашого графічного мистецтва. Правда, були тут і такі праці, що з них вже надто викирав сентименталізм, зайва перечуленість, непотрібно показували чужинцям давню безплідно-розміряну душу українця, яка на щастя гине поволі. Таких творів не треба везти аж до Італії й там їх виставляти.

Назагал — вистава вдалась. Була богата, різноманітна, цікава. Шкода лиш, що чомусь не всі мистці доброї марки взяли участь у виставі.

Відгомін про виставу появився в *Месаджеро*, рецензії — у *Реджіме фашиста*, написав Др. Джачінто Травіззонно, й в *Коррієре дїплوماتіко е консоларе*.

Рим, літо 1938.

Е. М.

Театр упадку

(† К. Станіславській)

Недавно (7 VIII) вмер режисер К. Станіславській (Алексєєв), що був творцем голосного в своїй часі московського т. зв. Художнього Театру і формально стояв на його чолі (нині „орденоносного театру ім. Горького“). Його смерть дала притоку багатьом часописам, по сей бік СРСР, до проливання рясних сліз, головне, до гістєричних надмогильних пєанів на честь „геніального російського режисера“, „великого реформатора“, „творця сучасного світового театру“ і пр.

Трудна рада. Легенда Росії, систематично роздмухувана пропагандовим апаратом СРСР, а ще в більшій мірі темними силами європейської сучасности, має свій вплив навіть на тих авторів, що булиб спроможні заховати інтелектуальну самостійність і одіювати речі з почуттям більшої відповідальности.

Трудна рада ще й тому, що живемо в умовинах зрушення всіх гієрархій, в тім також гієрархії духових вартостей, в умовинах загублення критеріїв і упадку творчого інстинкту (в мистецтві). Трудно промовити до оглушуваних і наркотизованих, бо часом таке заняття нагадує розмову про ле-

тунство з людьми, що „взагалі не уявляють собі, як можна літати над землею“.¹⁾

„Велич Росії“ і обов'язкова велич всього, що походить з тієї „Росії“ (хочби нею були Тифліс чи Київ), — то догмат і *табу* для багатьох, втім і земляків; все звідти є що-найменше геніяльне, то геніальними мають бути і колись голосний московський театр (нині — жалюгідна советська ре-ліквія), і його фундатор.

Коли ризикуємо внести дисонанс в згідний хор апологетів і плакальщиків, то робимо се тому, що вплив „Художественного“ був, на жаль, справді за широкий; ще й тому, що шум над могилою Станіславського пригадав мимоволі проблему славного російського „реалізму“, а реалізму в мистецтві зокрема...

Назвавши в пам'яті залишилось яскраве перше вражіння від вистави Станіславського, вражіння з перед 20 кількох літ.

Був то славнозвісний „Вишневий Сад“ Чехова, річ бо-дай найбільш репрезентативна й найбільш „конгеніальна“ театрові Станіславського, в кождім разі менш від „Чайки“ тогож автора. Знайомі казали з захватом: — „Побачите не лише цвітучий вишневий сад, але почуєте за пах вишень“.

Щодо запаху вишень, то його не пощастило почути, очевидно з браку фантазії. Але декорації розквітлого саду (крізь вікно на сцені) були дійсно капітальні: повна ілюзія. Взагалі ціла вистава (як пізніш ряд вистав, що їх довелося в тім театрі побачити) робила вражіння т. зв. „повної ілюзії життя“, до такої міри повної, що як зараз, встає в свідомості гостре й прикре почуття людини, що мимовільно підглядає до чужого мешкання крізь дірку від ключа.

Се власне й був сакраментальний російський „реалізм“.

На сцені московського театру кипів справжній самовар, пили правдивий чай, їли, хоч вистава була в зимі, свіжі огірки, за сценою співав чудово сконструований соловейко... Оповідали, що шафу для одної зі сцен „Вишневого Саду“ Станіславській кілька літ вишукував по антикваріятах Москви. Отже і та шафа стояла (одна з дівчих осіб спеціально по ходу дії зверталася: „Вельмишановна шафо!“).

Що більше, в останній дії на стінах кімнати видно було запорошені простокутники на місцях, де висіли зняті перед тим образи й портрети. Се вже була, словами Достоевського кажучи, дійсність допrowаджена до фантастичности!

До кожної нової пєси приготівлялося все наново: меблі, костюми, декорації — до останньої дрібнички. Відомий є випадок, коли бутафор театру вилетів з посади зате, що в „Чай-

¹⁾ Дрібний, але характеристичний випадок. Коли автор сих рядків з прекраснодушними намірами мав у Львові прилюдний відчит на тему „Поезія і вірші“, то один з рецензентів, очевидно не зачеплений ніякою думкою з того відчиту, ані негативно, ані позитивно, — написав лише короткий і дотепний внесок: „прелегнт намагався довести, що його власні вірші то поезія, а вірші інших — лише вірші“.

ці" подав шклянку, яка належала до вистави „Доктора Штокмана". Суфлера в театрі не було: актор мусів всю ролю знати напам'ять. Тому за рік виставляли одну, найбільш дві нові річі. Зрештою цілий репертуар М. Худ. Театру за два десятки літ його добольшевицького існування можна було перелічити на пальцях.

Річ симптоматична — в МХТ „заборонені" були оплески. Але й без заборони оплески в тім театрі ледви чи були психологічно можливі. Вони звучалиб дико в його специфічній атмосфері і в тій своєрідній психічній ситуації глядача („крізь дірку від ключа — до чужого помешкання").

Сьому глибоко-матеріялістичному, молохові „повної ілюзії життя", с. т. безкрило-матеріялістичній імітації не життя, лише поверхово-позірного псевдо-життя, в яким симфонія буття звужувалася і кам'яніла до конкретних дрібниць побуту, („розщеплення атому"!) до тієї славетної „шафи", — відповідала також гра акторів.

Та гра була цілком в стилі отої „шафи". І — без пересяди (се підтвердить всякий сумлінний знавець механіки МХТ) — кождий актор МХТеатру від першого до останнього мав не більше значіння в „ансамблі" від тієї символічної шафи. Всі актори були примусово „рівні". Советський колективізм в МХТ панував вже двацять літ перед запровадженням советського режиму. Диктатура режисера над живим і мертвим інвентарем театру мала від початку існування його — чисто сталінський, сказатиб, характер. Своєрідна „індустріялізація", специфічний „тейльоризм" в області акторської праці були найголовнішою засадою в театрі. Був напр. актор, що грав виключно Хлестакова. Був цілий ряд інших „спеців", що впродовж своєї сценічної діяльності, такби мовити, грали самих себе. Там була по своєму тяжка, щоденна акторська праця, майже канцелярйного характеру. Але для творчости, без якої немає мистецтва, там залишалося дуже мало місця.

Коли пригадуєш собі напр. Качалова (чолового актора МХТ, фахівця від героїв) в ролі Чацького з комедії Грібєдова, або тогож Станіславського в його небогатих ролях, уявляєш, скільки тяжкого труду вкладали мабуть вони в довготривалі мімічні вправи перед люстром, в заучування занадто „натуральних" інтонацій і занадто „натуральних" рухів, скільки далекої від творчости роботи вимагала їх підозріла, бо машинова, псевдо-природність і псевдо-простота. Качалов в найбільших своїх осягах всеж робив вражіння удосконаленого *рѣбота*. І ніколи вільний подмух творчости, мистецького життя і творчого духа не віяв зі сцени того театру тріюмфального матеріалізму.

Але якийже жалюгідний, упадочний і, остаточно, мертвий був той тріумф! Найліпшою ілюстрацією його може служити характеристична крива репертуару того театру.

Станіславскій, перш ніж докотитися до Чехова, починав

від високого жанру: від трагедії. Хоч, правда трагедії О. Толстого („малороса“) не мали високого трагедійного напняття. От як описує свої вражіння з вистави „Царя Фьодора Іоановича“ видатний російський критик Владислав Ходасевич, що був тоді (1898 р.) підлітком:

Я вже знав, що трагедія... се не люди, а страшливі істоти..., що живуть серед жаху і жах навколо себе сіють.

Колиж розсунулася (а не піднеслася в гору) сіра завіса Худ. Театру, я нагло побачив звичайних людей: царя з нецікавим обличчям, подібним до печеного яблука, дебелу симпатичну царицю, несимпатичного її брата. Таких людей лише в іншому убранні, я бачив навколо себе щодня. А коли з'явилася на сцену М. Ф. Андреева, яко князівна Мстиславська, всі навколо зашепотіли: „Яка гарненька! Як! ямочки на личках! Чарівна!“ Все відбувалося звичайно, просто, майже затишно. І я, що в трагедіях відчував тільки жах і потрясення, сим разом розумів все, що між тими людьми ставалося. Але трагедії не було...

Річ ясна, дитячі вражіння мають вартість невелику. Та в тім то й річ, що дитячі вражіння цілком підтвердились, коли Худ. Театр взявся (пізніше) за Шекспіра: і в „Юлії Цезарі“ театр так само зіслизнув в археологію, як в „Царі Феодорі“, як в „Смерті Іоанна Лютого“, як в „Борисі Годунові“. Се визнає в своїх спогадах сам Станіславскій, вважаючи, що причини сього полягали в акторській недосвідченості, браку рутини.

В дійсности причина лежала глибше: актори Х. Театру не вміли і ніколи не навчилися грати трагедії, тому що трагедія не містилась в їх світовідчужанні. Театр не посідав ані внутрішнього стремління до трагедії, ані навіть почуття трагізму. Що разу він ухилявся від розв'язання тих творчих проблемів, що їх безпосередньо підпльовідав справжній зміст драматичного твору, і від центральної трагедійної лінії відходив він на якусь бічну, що й набирала потім панівного значіння в цілій виставі... Такою лінією була лінія археологічна, історична і побутова.

Так само, як трагедія, Худ. Театрові не давалася фантастика..., бо в Худ. Театрі в казку не вірили й її не відчували так само, як трагедію... (В. Ходасевич — *Театр Станіславського* 1938).

Ся довша цитата з найновішої статті-некрологу, вникливого хоч стриманого в осудах, критика, а притім беззастережного патріота російського імперіялізму, цілком хоронить автора сих рядків від можливих закидів „сторонничости“ чи „перечулености“.

Денатуруючи, спрощуючи драматичний твір, знижуючи трагедійний стиль твору, що неминуче спадав під тягарем „індустріялізованого“ реквізиту, Станіславскій часом відгадував причину, чому він так робить. На схилі віку, в своїх спогадах, він майже точно формулював сю причину.

М. Худ. Театр працював довго й вперто над Ібсеном, Ібсен „загрожував“ стати репрезентаційним драматургом театру, як пізніш щасливо й справедливо — став ним Чехов. Отже, зупиняючись на невдачах з виставами творів Ібсена, Станіславскій з сумом стверджує, що Ібсен був йому „не під силу“, що він, Станіславскій, не потрафив „заб аг н у т и“ й всотати в себе д у х о в и й зміст творів Ібсена.

Трудно не назвати цієї характеристичної немочи — немі-

чю справді „істинно-руською“. Ся неміч, як вже нераз говорилося на сих сторінках (пор. статтю „Толстоевскій“) є на полі російської літератури й культури загальною і детермінуючою. А монументальним доказом сього послужити може ціла спадщина Льва Толстого, безперечно найбільш національного з усіх мистців і творців духової Росії.

Не вміючи збагнути „духовий зміст“ (бо то вимагає морального труду й іншої психіки), росіянин, в той чи інший спосіб, капітулює пред духовістю. А що російська психіка є дуже своєрідна і дуже (навіть рафіновано) під маскою псевдопростоти — складна й порочна, то капітуляція та буває чесною лише виїмково.

І тут треба ствердити, що діяльність Станіславського і його театру, в сім відношенні, робить скорше симпатичне вражіння. Станіславскій „чесно“ — з браку творчих засобів — обнижував, сплющував і спрощував репертуарний матеріал аж, справді чесно, емпірично знайшов конгеніяльного театрові драматурга — Чехова. Театр збанкротованої еліти імперії, театр упадку й „кінця“, знайшов відповідно унадочного й „кінцевого“ автора. І то було „розквітом“ і найбільшим досягненням театру: колектив замість особовости, надрозвій реквізиту („реалізму“) замість творчости (з Чеховом — майже зайвої) і чеховське задушно-камеральне, зітхально-безсиле „настроєння“ — замість духовости.

Булоб значно гірше, колиб Станіславскій зачав „підводити“ під сю неміч відповідно закурчарялену „ідеологію“, та щеї приперчену специфічно-блюзнірським „богоіскательством“, хоч дехто дуже намагався зробити з М. Худ. Театру щось в роді театрольоґічної „церкви“.

Цікавий епізод, що яскраво насвітлює істоту Станіславського, оповідає в своїх спогадах одна акторка. Се зустріч Станіславського з Шаляпіном. Зустріч відбулася по невдачній інсценізації в М. Худ. Театрі однієї з драматичних поем Пушкіна „Моцарт і Салері“. Станіславскій був дуже незадоволений з себе (він сам грав Салері):

Він казав, що не може знайти себе в віршованій формі.. Він бачив в Салері тільки особисту драму. Шаляпін трактував образ Салері инакше. Коли Станіславскій зустрівся з Шаляпіном, то попросив його прочитати йому монольоґ Салері. Шаляпін, розкривши книжку, зачав:

Все говорят, нет правды на земле,
Но правды нет и выше..

Станіславскій раптом кинувся до Шаляпіна з обіймами, кажучи:

— Але чомуж я не вмію так сказати?

Сей епізод, зясовує все, гостро освітлюючи фатальну границю, що існує між творчістю та яловим „акторством“, між мистецтвом та імітацією, між духовим напруженням та російським „реалізмом“.²⁾

²⁾ Може й не доречі, наводимо тут цікаву риску Шаляпіна, що її шкода булоб загубити.

Один з авторів спогадів про нього нотує, як приклад „гурагано-

Не зупиняючись над таємничими причинами слави й популярності Станіславського та його театру, ствердимо лише, що вплив М. Худ. Театру і ідей його режисера був значний і широкий. Пішов він на Захід навіть скорше, аніж впливи російської літератури. Особливо, розуміється, по війні і більшовицьким перевороті, коли російські „посмертні“ культурні вартости почали раптом йти вгору на міжнародній біржі під ерихонський галас урядової й неурядової реклами.

Для історичної точности додамо, що десь біля 1910 — 12 хви і невдачі М. Худ. Театру були, бодай для інтелектуальної еліти б. імперії, цілком очевидні. „Реалізм“ і „настрівні“ Станіславського вже 1912 р. були темою для ревівних і кабаретових пародій (петербурзький театр „Криве Зеркало“). Як артистична реакція на сліпий кут драматичного мистецтва, яким вже тоді був М. Худ. Театр, повстав біля 1912 — 13 року „Старовинний Театр“ режисера і автора Єврейнова, який з „розмахом“ зачав проповідувати цілковиту (сказати б то так) „театралізацію життя“. Ся гостра реакція на Станіславського була ослаблена війною й перервана більшовиками, які одразу ж вцепились за психічно-близький їм і ідеологічно-суголосний (заперечення духа і особовости) „реалізм“ М. Худ. Театру, що в короткім часі зробився придворним театром нових кремлівських володарів.

Гірше було з впливами на Заході вже не М. Худ. Театру, бо від 1917 року він обернувся на советський ersatz, лише передсоветської легенди того театру. Тут концепція театру Станіславського в умовах пововенної всебічної кризи трафила в сам час і свою згубну ролю в розкладі європейського театру виконала вповні, а по переїмчивих до всього російського периферіях Заходу виконує й досі.

Те, що сучасний театр знайшовся під нестерпним тягарем всіляких технічних „досягнень“; те, що в нім режисер цілком проковтнув актора і сам зробився чимсь в роді „комісара“ (чи „політрука“); те що театр знизився до колективістичної імітації життя акторами-роботами, а та імітація непомітно перейшла в смертоносну імітацію творчости; те, що з сучасного театру відлетів найменший подмух душі театру — трагедійности, що глядач в нім позіхає з нудоти, — все се заслуга, між иншим, також і московського театру, його померлого зверхника враз з існуючим ще помічником його, землячком Немировичем Данченком.

вого вибуху гніву“ в тих випадках, коли Шаляпінові „намагалися щось накиннути ззовні“:

„В моїх ухах ще звучать репліки — пише автор спогадів — вроді такої:

— Да што ви мне всьо тичіте „русскій, русское“! Да каково чорта я русскій?! Атец мой роділся в Вятской губернії, — какіе-такіе в Вятской губернії русакі?“

(*Русскія Записки* — Париж травень 1938 стр. 158).

В розкладі і спустошенні сучасного театру роля театральних діячів з країни, де державна машина віками нищила і нищить національну особовість (а без неї немає ні особистости, ні, тим самим, творчости!), — є також не мала.

І належить горяче привітати перші позначки протверезіння, перші голоси, що стали виразниками відвічно-людського стремління до творчого відруху, до високих пристрастей, до правдивого театру, що був від віків театром трагедійности (в широкому і глибокому значінні того слова), а тому також і школою духового героїзму в найглибшій сенсі того-слова.⁹⁾

Знудьгований різними „монтажами“ відумерлих атомів і огидним підроблюванням життя, задушуваний що-вечора атмосферою закурених реквізитів московського „реалізму“ і механічним автоматизмом приземних акторських „дій“ навколо символічної шафи бл. п. Станіславського, — глядач має вже всього того в сучасній театрі аж досить.

М. О.

Антисемітизм в Італії

(допис з Риму)

Спокоїтно, законним шляхом усуває фашистівський уряд жидів, своїх і зайців повоєнних, з урядів, з шкіл — з усього суспільного організму Італії. Усуває послідовно і невідхильно.

Що за причина? Адже жидів в Італії нараховується по жидівській статистиці 44 тисячі, по італійській — до 60 тисяч. Правда, се — як твердять тутешні жида — сама жидівська, сказатиб, шляхта, яка, наприклад, східних жидів уважає за нижчу касту. І всіх їх усувають з громадського життя Італії, допускаючи тільки їх мінімальний відсоток брати участь у суспільному організмі.

Причина сього явища мусить бути глибша, як ми се собі уявляємо. Мусоліні надто далекозорий, гнучкий та розумний державний муж і політик, щоб іти тільки за „модою“, щоб вести політику антисемітизму тільки тому, що всі в Європі явно, чи скрито се роблять. Істнують глибші причини сього.

Найперше — антисемітизм явище в Італії не нове. На стінах тріумфального луку імператора Тита в Римі побачите

⁹⁾ Годиться підкреслити, що серед небогатих голосів, які не лиш протестують проти повільного конання сучасного театру, а й накреслиють вихід і перспективи для справжнього театру нашої епохи, є й голос український: див. ст. „Завдання героїчного театру“ в ч. VII — VIII *Вісника*.

ще й сьогодні досконалу високорізьбу, що представляє як з Єрусалиму, після погрому і руїни цього міста везуть у Рим трофеї. А середньовіччя? Колито жиди для хрестоносців були такі самі — „вороги Христа“, як і сарацини — як пише історик Джіоккіно Вольпе у своїй праці *Іль Медіоево*. А ренесанс? Чиж не кипіла в Італії боротьба проти жидів, яких обвинувачували в лихварстві, що страшним боляком відалось у організм народу?

Жиди твердять, що расизм, се нечуване варварство в ХХ-тому столітті. Але нічого не кажуть, що нема другого народу, який тримавсяб так лінії расизму як вони самі. Розкинені по всьому світі, малими чи більшими островами між іншими народами, вони тисячі літ живуть окремо, зберігаючи свою національну і релігійну відрубність. А доктрини більш расистської як доктрина Талмуду — не знайти. Перегляньте його і тоді зрозумієте, чому проти нього виступали Юстиніан (553 р. по Хр.) папа Климент VIII (XVII ст.) і світська влада.

Проти жидів в Італії, де вони з часів рісорджіменту по сьогодні проникали в усі найкращі місця державного апарату, постійно виступали: такий інтелект як Джіованні Преціозі; такий світоч італійської науки, як Франческо Коппола, який безнастанно говорив на своїх викладах на „Сапієнца“ про сю „недугу Європи“; такий державний муж і справді „вірний пес“ фашизму як Роберто Фаріначчі. Є поважні причини й того, чому антисемітизм в Італії віджив в наші часи.

Шпара, що ясно зарисувалась у структурі італійської суспільності на тлі: італійці і жиди, існує від абісинської війни. А краще сказати — від приходу Москви до Союзу Народів, що відтоді став правдивим викиднем в організмі Європи — від створення жидівсько-масонсько-большевицьких „людових фронтів“. З абісинською війною прийшов і тісний союз між фашизмом і нацизмом. Відтоді й італійські жиди разом з жидами з усіх країн Європи, зокрема з Німеччини, з Польщі й з Австрії, почали діяти на шкоду Італії та її великодержавної політики. Осередком цього жидівства став Париж — бльомівсько-масонський, радикально-соціалістичний Париж. В Парижі м. и. появилася маніфест до всіх жидів світу, щоби прийшли на оборону большевицької Іспанії, бо упадок червоної Іспанії — бувби загибілю жидівства. Сей маніфест з усією силою бє по фашизмі.

Як природний відрух на антиіталійську акцію жидів, прийшла антисемітська акція Мусоліні. Декретами 1 і 2 вересня він хотів усунути з країни тих жидів, які по 1 січня 1919 року масово стали напливати до неї, до Лібії та до єгипетських посілостей Італії, і які в деяких містах, напр. в Анконі, творять 25%, в адвокатурі і в банках. Ролю тихжеж, які були в Італії перед 1919, в вільних професіях і в промислі — звести до ролі, яку вони чисельно займають в італійській суспільності — себто до одного на тисячку.

Расистська політика Мусоліні має багато глибше зна-

чіння, як у нас думають. Політик, що глядить далеко в майбутнє своєї нації, творець нової імперії, він побачив лихі наслідки таких явищ, як Блюм, Гор Беляйша, Кагановичі і Троцькі, як Бальфури, Ідени і Палестина, отже прагнув заздалегідь — поки час, поки несподіване явище можна усунути безболісно — охоронити націю перед духовим, політичним і громадським розкладом; забезпечити на довгі віки її силу, потужність, добробут. А з історії старого Риму знав, що — горе народів, коли ним починають правити варвари.

Він просто з перших позначок хвороби — почав уживати запобігавчі засоби, витягнув консеквенції з перших фактів певної небажаної еволюції, щоб їй перешкодити. У наших демократичних „діячів“, — яких не раз довбнено б'ють тисячі фактів по голові без того, щоб вони випровадили з них потрібні консеквенції, така політика Мусоліні очевидно видається незрозумілою...

Ще одно: наївно думати, що в своїй антисемітській політиці Мусоліні просто наслідує Німеччину. Його поєднана політика супроти Ватикану показує, що він не зник оглядати на приклади, хочби і рідних фашизмів духом ідеологій...

Наприкінці — увага однієї французької часописі:

„Всі трохи дивувалися, чому Італія виступила з новими розпорядками проти жидів. Се нам нагадало свіжий висказ Пієра Ляваля, який вияснить напевно багато річей:

— Я зовсім не розуміюся на антисемітизмі. Лише коли була актуальна справа санкцій (проти Італії за абісінської війни), я з здивуванням питався себе: чому — до чорта — всі жида в парламенті є проти Мусоліні?“

Коли всі жида були проти Мусоліні — се уходило за явище нормальне. Коли Мусоліні є проти жидів — се уходить за дивогляд...

Так твориться „громадську думку“ нашого демократичного „цивілізованого світу“.

Л. Граничка

Степан Смаль-Стоцький

(* 8 січня 1859 — † 17 серпня 1938)

В нас досі не оцінили належито наукової праці академіка Степана Смального-Стоцького. Деякі наші україністи студіювали в чужинців професорів, а ті дуже часто були під впливом московської фільологічної школи, з якою ціле життя боровся покійний український вчений.

Правда, професор Степан Смаль-Стоцький знав ще як політичний та громадський діяч, бо він був майже ровесником і приятелем Івана Франка, а покоління цього великого українця мусіло працювати на всіх ділянках,

бо тоді мало було працівників. Учений мовознавець не міг замкнутися у своєму кабінеті з науковими джерелами, але мусів промовляти на сільських вічах, організувати читальні та щадничі каси і пр. Се й робив молодий професор черновецького університету — Степан Смаль-Стоцький на Буковині, що була його вужчою батьківщиною. Богато енергії й труду вложив покійник в сю працю — та все таки найтривкішу пам'ятку оставив після себе — свою наукову працю.

Від граматики Павловського з 1818 р. до граматичних праць нашого вченого — було чимало граматик української мови під австрійською займанщиною. Згадаймо хочби Лучкая, Й. Левицького, Як. Головацького, Й. Лозинського, Вагилевича, Осадцу, Гр. Шашкевича, Партицького та Огоновського. Богато з сих авторів трактували українську мову немов по мачушиному, бо, стоячи на т. зв. історичній основі, невідільно вдивлялися в старословянську мову, а не в предмет свого досліджу, і тому дуже часто затемнювали найхарактеристичніші риси нашої мови.

Ст. Смаль-Стоцький студіював у Відні в славного мовознавця Фр. Мікльосіча. Сей учений визначив українській мові у своїй епохальній порівняльній граматиці словянських мов належне місце. Від нього навчився український учений строго наукових метод. Вже до своєї першої більшої праці в німецькій мові, про діяння аналогії в українській деклінації зібрав Ст. Смаль-Стоцький весь тоді доступний матеріал живої мови (*Archiv...*, 1884). Автор побачив, що наша мова має свою окрему будову, що в її організмі діють окремі закони, одним словом, що се окремий світ, а не додаток до будьякої іншої мови. Сей самостійний організм потребує також окремої зверхньої шати, себто свого власного правопису. І тут саме генеза переможного бою Ст. Смаль-Стоцького за фонетичний правопис. З тієї боротьби виросла і його перша шкільна граMATика з 1893 р.

Говорячи про боротьбу за правопис, ми ніяк не перебільшуємо. Сьогодні важко зрозуміти те, що навіть проти нового самостійного правопису злучилися були всі наші вороги. Вони дуже добре знали, що і сей „сепаратизм” для них небезпечний. Таж недавно перед тим протестував проти „сепаратизму” в літературі московський „ліберал” Пипін та обурювався на Ом. Огоновського за те, що український учений посмів написати самостійну й окрему історію нашої літератури; мовляв: „правдива” та „об'єктивна” наука повинна писати про українське письменство тільки як про додаток до „общеруської” літератури.

Найкраще слідкувати за боротьбою з українською самостійністю на мовному полі з приводу появи великої граматики нашого вченого, що появилася в німецькій мові в 1913 р. (*Grammatik der ukrainischen Sprache* Відень

ст. XV + 550). Правда, тільки деякі московські вчені мали тоді ще відвагу протиставитися самостійності та окремішності української мови. Багато визначних славістів не сміли вже за Соболевським повторяти фразу про „єдність руської мови” й нації. Та Ст. Смаль-Стоцький у сій історичній граматиці доказував, що наша мова зараз таки, на самім початку свого історичного, з давньої прасловянської спільноти вилущеного, життя в XI в. являється перед нами з окремою, тільки собі питомою звуковою й морфологічною системою, відмінно від системи російської мови. Наш автор переконував, що не було ніякої переходнової „праруської” мови, бо всі словянські мови, — між ними й українська, російська та білоруська, — розвинулися прямо й безпосередно з діалектів прасловянської мови.

Проти сієї правди нашої науки виступили чи не всі визначні славісти. Московський царський уряд давав великі гроші на катедри словянської фільології, бо бажав собі, щоб ся наука служила його „обєдинительній” політиці. Під впливом російських учених були й деякі чужинні вчені, бо Шахматов та Фортунатов були для всіх великими повагами. Тож нічого дивного, що чи не усі визначні славісти виступили проти думки Ст. Смаль-Стоцького. Вони годилися признати з тяжкою бідою самостійність української мови в новіших часах, та в давнину, на думку сих критиків, — наша мова разом з російською та з білоруською — творила мовну спільноту, себто т. зв. „праруську” мову.

Не легко було боротися з такими признаними авторитетами в славистиці, як Ягіч, Шахматов і Брікнер. Були й такі голоси, що, мовляв, тільки „націоналістичні та сепаратистичні” моменти рішали про становище українського вченого. Всі критики хвалили працю нашого автора за зібраний матеріал в описовій частині і одночасно відкидали ті висновки, що їх автор поробив саме з того багатого матеріалу. Ягіч нараховував аж 14 ознак на доказ, що існувала „праруська мова”. Пізніше сі „ознаки” зменшилися до кількох, вкінці стопилися до 3. Ось сі „найтвердші” докази на існування „праруської” мови: 1) повноголос, 2) давнє-tj -dj дало -ч, -ж, 3) один, озеро проти: **Jeden, Jezioro.**

Ст. Смаль-Стоцький відкидав сі докази в своїй граматиці з 1913 р. Тепер, вже в повоєнній добі, досліди багатьох мовознавців (Ільїнський, Мілевський, Шобер) переконливо виказали, що сі нібито ознаки „праруської” доби сягають аж до діалектичних явищ ще прасловянської мови.

Ст. Смаль-Стоцький часто пригадував своїм слухачам, що славістика мусить відкинути всякі, хочби навіть і „найгеніяльніші” видумки, якими старається „пояснювати” деякі явища. Карколомні штучки російської фонетичної школи найкраще показати на тому, як вона „пояснює” отвердіння українського — е (тебе). Український вчений

вияснював, що наше тверде —е, — подібно як південно-словянське і чеське — повстало безпосередно з тих ще прасловянських діалектів, які мали в подібних випадках тверді голосівки. Те саме відноситься і до тих мов (російська, польська), що мають в сих позиціях м'яке —є. Такого природно простого пояснення не могли прийняти російські вчені, бо тоді валилася наука про спільну „праруську” мову. Вони видумали цілу широку скалю, як то наше, колись тверде —е, робилося „м'яким” у „праруській” добі, і як пізніше знову „ствердло”.

Свої погляди на українську мову автор ще докладніше вияснював в таких розвідках, як *Розвій поглядів на сім'ю словянських мов* та „М'які” і „тверді” голосівки, а також в багатьох рецензіях та статтях, розсіяних по численних періодиках. Не замкнувся він в стисло мовознавчій науковій праці, але працював також над історією літератури та культури. Вистарчить назвати таку його поважну працю як *Буковинська Русь* та студії над творчістю Шевченка. Його *Інтерпретації Шевченка* можуть сьогодні не всякого вдоволити; їхня фільольогічна метода не може бути тепер вистарчальна при оцінці поетичної творчості. Та все таки цінна й ся праця, бо вона своєю сумлінністю та повнотою зібраного матеріялу влегшить досліди тим, що освітлюватимуть творчість Шевченка ще і з інших методичних підходів.

Ревеляцією повинна бути розвідка Ст. Смаль-Стоцького про те, як читати Шевченкові твори. Появилася вона ще перед світовою війною, та якось не викликала належного відгону. Після війни автор доповнив її та видав вдруге під заг. *Ритміка Шевченка*. Тут автор розбивав легенду про „маломистецьку” форму Шевченкової творчості. Наші критики підходили з чужинними метричними стопами до Шевченкової поезії і дивувалися, що в українського поета не завжди „чисті” ямби. Мовляв, наш поет не зглибив клясичної метрики..., бо не мав належної освіти! Ст. Смаль-Стоцький розказував нам на викладах, якто він „впав” на своє відкриття. Раз читав він О. Федьковичеві його вірш. Та буковинський поет сам продеклямував свій вірш, немов співаючи його в народньому ритмі... Ст. Смаль-Стоцький спробував приложити сей критерій до Шевченкових поезій і побачив, що вся поетова творчість збудована на народніх ритмах: коломийкових, шумкових та колядкових. Автор показує, з яким мистецтвом послугувався Шевченко всякими модифікаціями та комбінаціями народніх ритмів, щоб висловити бурхливі та ніжні почування своєї душі. При читанні Шевченка не вільно говорити про „брак клясичної освіти” — тільки муситься подивляти майстерну вишуканість ритмічних засобів поета. Сьогодні не треба багато говорити про музикальність Шевченкових поезій.

Знаємо також, що й найновіші поети зуміли знайти нові ритмічні форми, як тільки наблизилися до народнього пісенного скарбу.

Може й не надто великий науковий дорібок нашого вченого. Про причину ми вже вище згадували. Можна ще підкреслити, що покійний послуговувався у своїх гуманістичних працях радніше природничими, як гуманістичними методами праці. Він дуже сумлінно збирав потрібний науковий матеріал, докладно його перевірявав, деколи навіть разом з своїми слухачами на семінарійних вправах, — заявляючи, що не можна фантазувати про те, чого не знається, бо се не наука тоді буде, тільки мітольоґія, в яку насліпо треба буде вірити.

Покійний академик дуже тішився, коли бачив, що деякі молодші наші мовознавці доходять до тих самих правд, які він голосив у своїй граматиці. Ся граматика з 1913 р. — се твір цілого його життя. Вона вперше вивела нашу мову на широку арену наукового світу. Сьогодні вона може й невірно вже інформувалаб чужинців про українську мову, що за тих 25 літ незвичайно розрослася та збогатилася. Гадаємо, що наймилішим пам'ятником для покійного булоб те, якби хтось, до сього покликаний, опрацював якоюсь головною європейською мовою граматику сьогочасної української мови, використовуючи всі ті досліди, що появилися за останнє чвертьстоліття.

Від Редакції: Пок. проф. Степан Смаль-Стоцький був співробітником *ЛНВ-жа* і *Вісника*, де м. и. умістив свої спомини. З приводу одної з кампаній проти *ЛНВ-жа* (які майже в нічим не відрізнялися від кампаній проти *Вісника*), Покійний, в листі від 8 червня 1928 з Праги писав м. и. до редакції:

„Коли я в... (іде назва часописі) прочитав нападъ на *ЛНВістник* подумав я собі: які були поганці, такі і далі лишилися. Нічого їх не навчило страшне народне горе... Я віддавна держався осторонь від них, а тепер ще тим більше, бо до глибини душі обурило мене таке хамство. *ЛНВістник* має безперечно свої хиби... Але їх нападъ звернена якраз на найліпше, що в *ЛНВістнику* є”, який „розбирає справи до самого ядра, безнастанно воює з пустими фразами, творить солідний світогляд... Я не нахожду слів, щоб виразити своє обурення, обридження до такої роботи. Але чи се їм в голові? Нікчемник знає тільки свою злобу і щоб її на когось виляти, він готов звязатися з самим чортом”.

М. Л.

Червоні держиморди і їх учений оборонець

(Нові матеріали про М. Драгоманова)

Видані щойно „Українським Науковим Інститутом” в Варшаві праці — „Архів Михайла Драгоманова” т. I і збірник „3 минулого” т. I, — приносять нові матеріали для характеристики духового батька сучасного демократичного українства.

Матеріали ці м. и. зайвий раз збивають основне твердження драгоманівців: що, мовляв, „на той час” ідеї Драгоманова були поступові й модерні, та що „ніхто інакше тоді й думати не міг”. *Вістник* в ряді статей звертав вже увагу на неслухняність сеї думки. Уміщені в сих працях листи до Драгоманова і дещо з листів самого Драгоманова, — зайвий раз доводять, що і тоді, і в ті часи були українці, які дивилися інакше на наші завдання; які стояли в гострій опозиції до Драгоманова. В першій з зазначених праць використаний архів пані Лідії Шишманової (доньки М. Драгоманова) за час від 1870, першого виїзду Драгоманова за кордон аж до його смерті 1895, уміщені головню листи членів Старої Громади.

Ось напр., що писав В. Б. Антонович до М. Драгоманова в 1885 р. (Лист 18 „Архіву”):

я кепсько відрізняю одну групу крайної (російської — М. Л.) лівниці від другої... Всі вони, як мені здається, без винятку — держиморди під червоним прапором і „столоначальники”¹⁾ від революції — відрізнятиж один стіл від другого не вмію.

Називати героїв російської революції в 1885 р. держимордами — на се треба було не лише сміливості, але й не аби-якої проникливості думки. Тут Антонович мабуть відповідає на теорію Драгоманова, що вічно розрізняв росіян на „добрих” і „злих” і вірив в „добре серце” російських лібералів. Се підтверджується дальшим тягом листа:

відносно вашої думки про російських конституціоналістів... думаю, що в оцінці їх ви далеко більший оптиміст, ніж я... Ви гадаєте, що-якби (ті) люди захотіли, то моглиби бути ліпшими і готові від них сього жадати — як гадаю, що вони не лише не потраплять бути інакшими, але що в теперішню хвилину навіть захотіти сього не можуть; не можна

¹⁾ Держиморда — так називається один з поліцаїв в „Ревізорі” Гоголя, що став синонімом голого насильства. Столоначальник — начальник столу (відділу) в урядовій канцелярії, бюрократ.

від них жадати *qu'ils pètent plus haut que le cul*²⁾ І дійсно, звідки візьметься ясність думок, свідомість громадянського обов'язку і тактовний спосіб поступування в політиці у людей, що перебувають під тягарем такої атавістичної спадковості, як російська інтелігенція; звідки всі ці прикмети... візьмуть люди, що походять безпосередньо від поміщиків, попів, і що найгірше усього, від „кропивного насіння”...³⁾ Ясно, що окрім галімації, киселя замість мозгу, відрази до упертої праці і знову предківського держимордства й бюрократизму — чекати нема чого.

Отже і в ті часи були люди, що жорстоко кпили з „оптимізму” Др-ова, який бажав переробити росіян і „зробити їх ліпшими”, виrozumілишими для наших домагань, зробити з держиморд — людей, з засадничих противників — союзників. Коли Др-ов хотів переробити тих держиморд, то се зовсім не свідчило, отже, про його політичний розум, лише про політичну легковірність, з якої глузували навіть його сучасники.

Знаний є погляд Др-ова на російську літературу, як літературу: велику, гуманну, поступову, образуючу, і ще там яку, варту, щоб з нею широко запізнався український загаль не лиш в Наддніпрянщині, а й в Галичині. А ось яку думку — в ж е в т і ч а с и — в тім самім листі висловлював про сю літературу В. Антонович:

я твердив, що найбільшу шкоду в культурнім відношенні приносить українській інтелігенції те, що вона виховується виключно на російській літературі, замість того, щоби шукати джерел світла в якій будь західноєвропейській літературі... Російська література тим шкідлива, що в своїй величезній масі або має державно-централістичні думки і переконання, або дає найдешевшим коштом виривки ліберальних ідей, відвічає від (їх) самостійного опрацювання і привчає міняти ідеї, як дамські моди, ледві що не кожного сезону, — одним словом, за малими витітками, се література денервуюча, распустна і розкладова.

На сей лист слідує відповідь М. Др-ова, який, очевидно, бере в оборону росіян (Лист 19):

Відносно російських революціонерів і лібералів сперечатися нам багато нема чого; лише скажу, що даремне ви вже так ворожо відноситеся до перших. Вони в усякім разі мають добрі наміри і роблять дурниці часто лише тому, що замість напутити їх, тільки лають. Вам здається може дивним, що се кажу я, який стільки потерпів за спроби напутити, але всеж таки я говорю се не з теоретичного оптимізму, а також на підставі досвіду.

Коли приглядатися, як уперто старалися драгоманівці всіх мастей пізніше „напутити” — царів, Керенських, Мілюкових, Леніних і Сталіних, як свято вірили, що представ-

²⁾ Вираз задрастичний, щоби його тут перекладати, сенс той, що й в виразі: „вище себе не підскочиш”.

³⁾ Бюрократії.

ники російської демократії чи соціалізму, що російські держиморди „мали добрі наміри”, лише треба було їх не ляяти, а переконувати, — переконувати в сотий, в тисячний раз, незалежно від того, скільки наші проповідники „потерпіли за спроби напутити” їх, — аж тоді усвідомимо собі ціле значіння того морального пістряка, який прищепив нашій демократії Драгоманов. Бо якраз він — листи з „Архіву” зайвий раз доводять се, — був головним ширителем сеї хороби.

Те саме, що про революціонерів російських, пише він і про лібералів:

що відноситься до лібералів, то нема чого зовсім впадати в розпач: всеж таки є в них зерна знання і розуміння річей, в тім числі й ідеї областної свободи і се насіння не заглухне і за теперішнього режиму, а по ходу річей, ростиме і вискоче при сприяючих обставинах.

„Вискочило”! — в крайнім централізмі російської демократії, 1917, і в її намаганнях збройною силою здусити перші спроби українського автономізму у Києві.

Боронить Др-ов очевидно і російську літературу:

в українофільським касаційнім відношенні до сеї (російської — М. Л.) літератури є багато неправди, і гірше того, небезпеки до поступу. Се ще більше треба сказати щодо Галичини... Тут поширення російської літератури, власної і перекладної, цілком необхідно.

Як бачимо, сам Др-ов признається, що численні круги навіть за його часів ставилися негативно до російської літератури. Отже аргумент „н а т і ч а с и” — і тут не грає ролі. Оскільки аргумент „небезпеки для поступу” (тих, хто не читатиме російської літератури) — був лише параваном, за яким крилося зовсім щось инше, — показують слідуючі рядки з того самого листа:

як се не дивно, а знаєте, се факт, що на західних слов'ян, російська література має більш європеїзуючий вплив, ніж навіть німецька. Остання в своїм дусі доволі вузька й консервативна,... російська ж більше розширює мозги.

Отже в очах Драгоманова — Толстой, Достоевський, Гончаров і пр. були „більшими європейцями”, ніж Шілер, Гете, Геббель, Розеггер, Лесінг, Гельдерлін і пр.! Се свідчить, якого характеру був „європеїзм” самого Драгоманова. Річ ясна, що європеїзм тут був не при чім. Просто автор „Вільної Спілки” адорував „руський дух”, як своє, рідне, і бажав замилювання до нього прищепити навіть галичанам, віддалити їх від німецької літератури, з якої — за Австрії — могли вони черпати обома пригоршнями. Ся сама любов до „матушки Росії” наказує йому — в тім самім листі — віщати, що „боротьба з москвофільством (в Галичині) тепер цілковито зайва”. Всі випадки проти нього галицьких народців уважає Др-ов за „непотрібні, нетактовні і підлі”.

Думок, зовсім протилежних від Др-ова на „спасенні” впливи російської культури, тримався тоді не лише В. Б. Ан-

тонович, але й інші сучасники Др-ова. Член Старої Громади В. Л. Беренштам пише (Лист 37):

я гадаю, що знайомство з ними (російськими — *М. Л.*) письменниками прийшлоб (в Галичині — *М. Л.*) й само собою..., але не думаю, щоб се мало особливе спасення значіння: при сім можливо стратити й свою індивідуальність, а се ледви чи не перевищить здобуті користи, особливо, коли ще взяти під увагу знання німецької мови, на якій є в кождім разі багатша (ніж на російській — *М. Л.*) науково-суспільницька література.

Ще драстичніше критикує цілу програму і науку Др-ова О. І. Лоначевський-Петруняк (Лист 79), у якого — за рубашним і трохи тривіальним тоном — криється ряд здорових думок. Пишучи до Др-ова за кордон, він радить йому позбутися вже раз терміну „Малоросія” і вживати в своїх писаннях виключно назви „Україна”:

Знов кажу, що се не мої одного думки. З усіх помилок, які ви коли небудь зробили, се сама найгірша, а особливо тепер, коли дух національності так прокинувся: на сьому духові можете все будувати, — не кривдьтеж його!... На VII-VIII картці вашого Федьковича перелічені всі прозвища нашої землі... всі? А для чого ви залишили прозвище, яким звав її Шевченко? Гріх вам... У вас була пора, коли не без іронії звали вас общерусом. Тепер занехали ви сі думки... Тоді ви видумали й Малоросію, значить пора кинути й Малоросію, нехай нас зовуть так одні обрусителі.

Дальше йде знаменний уступ, що має глибоке значіння для характеристики наших елеїних демократів. Автор листа пише:

Ви були колись зтроха общерусом, бо ви діймали віри тому, що писали часом найхитріші москалі (вони задобрювали нас). Я не був общерусом, бо не читав їхніх писаннів, а дивився на діла їх. Ви мені казали, що найкращі москалі (Суворін, Пипін й др.)... їдної з вами гадки, що вони допоможуть вам-нам. Я вам повірив!... Але недавно вчитався в Суворіна та в Пипіна й зобачив, що вони — обрусителі. Я ще зроду не бачив москаля не обрусителя. Якже я буду общеруссом, себто з ворогом брататися? Од царя до колежського регістратора, од Каткова (консерватиста — *М. Л.*) до Лаврова (революціонера — *М. Л.*) — всі обрусителі... Загляньте собі в душу: на чім покладаєте ви віру в москаля? Де ті їхні учинки нам на користь?... Що пишуть москалі — брехня: по ділам їх осудіть їх. А які діла? Що кинулись на Сербію? (лист писаний в 1876 р., коли Росія післала добровольців помогати сербам у війні з турками — *М. Л.*)... Горе тому народові, котрому випало на долю добувати волю з чужоземцем на чолі. Бо він не зілеться душею з чужим народом, бо він все озиратиметься на любезное атечство, щоб при чужих дрівцях йому кулішу наварити... Сказати осе кацапові, — забожиться, що він чистий, — так чогож його рило в пірі? Він свої діла називає по своїйому, а я по нашому: я кажу, що се „зди́рство”, а він каже — „благодєяніє”... Коли пишете що, не майте на думці критиків. Не думайте: що то на се скаже Вперьод? А що то про се подумає Пипін,

Михайловський? Занехайте їх на віки, а майте перед собою тих тільки, кого просвітити хочете

себто свою, українську аудиторію. Цікаві слова! Розлягаються вони в тій чи іншій формі — вже від кількох тисяч літ, від часів Демостена, всюди і завжди, коли і де законодавцем громадської думки стає необачна, забудькувата, труслива, легковірна й так легко зацитькувана словними цяцянками-обіцянками — демократія. „Дивитися не на слова, а на діла”... „Слова — брехня, по ділам їх судить їх”... Кожна порода має свою правду — те, що для одної „благодення”, для другої — „здирство” і пр. — безліч разів ті, що вміли думати і дивитися на річі реально, зверталися з такими словами — до демократичних „вождів”, і все — надаремно.

Надаремно звертався й автор листа, бажаючи Др-ова писати так, „щоб слово ваше було огненне слово! Щоб з кожної думки вашої кров капала!” — кастрована думка „гуманного” й „народолюбного” космополіта на такі заклики не відгукалася. Чужий їй був патос, чуже — захоплення, чужа — пристрасна любов до свого.

Тому борониться Др-ов слабо і непереконуючо, „без вогню”. Він пише:

І я в козаках і турках і популярних брошурках — українець, а за Случю та в ненародних сферах українцем бути не могу, — бо там не Україна... На самому українстві, та ще на старому, далеко не виїдеш... Меншня „Малая Росія”, „Малоросія” більш по чину нам тепер (в сенсі — більш пристало до нашої мізерії — *М. Л.*), — та більш і понятно, звісно не народові. Та народ — і на Волині не зна, що він український, а письменні люди, — наші і западнословянські — більш всього привикли до „Малоросси”... Я потому тільки і вживаю сього терміну...

Стриматися, не пропагувати якусь ідею, — яка в самій назві криє яскраву програму, — тому, що ширший загал через несвідомість до тої ідеї чи назви ще не додумався, чи не звик, — в сім істота драгоманівського посібілізму. Знову пригадується знаний висказ демократичного провідника: — „я ваш вожд, отже я слідую за вами”!

В кождім разі се листовання з Лоначевським-Петруняком доводить, що і „в т і ч а с и” серед сучасників Др-ова були такі, які ясно бачили недоладність і його програми, і його тактики.

Під тим оглядом цікавий теж лист до Др-ова другого члена Громади — Ю. Ц в і т к і в с ь к о г о (Лист 101). Оповідаючи про тих росіян, а навіть „землячків”, що „не панімають” домагань тогочасного українства, завважає автор листа:

Такі розмови ведуть люди не тільки в Харкові, Пітері, але навіть у Києві. Таких людей треба не стільки просвіщати (основна вимога Др-ова — *М. Л.*), скільки демаскувати, бо вони дуже добре все „панімають” і дуже умисно перекручують сенс ідеї, що їм не подобається.

Так само, треба признатися, ми досі бували дуже скромні й помірковані в подібних розмовах.

Се знову удар по драгоманівській ідеї „просвітити” заблуканих ворогів.

Воюючи, мабуть, з ідеєю Др-ова про головне завдання української літератури, як літератури „для домашнього вжитку”, автор того самого листа пише:

Опріч педагогічної літератури... треба дбати і про можливо широкий розвій і белетристики і наукової літератури. Поки ми не матимемо своєї літератури (в широкому сенсі), що булаб здібна задовольняти вимоги навіть освіченої людини, доти ми будемо терпіти від всякого ренегатства... Тепер малороси засвоюють то російську... (мову — *М. Д.*), то німецьку, тому що їх власна література не задовольняє їх потреб... Потрібні метелики, але потрібні й переклади Шекспіра і Бокля... Я хотівби, щоби наша українська, бодай та, що підростає, інтелігенція прочитала сі книжки по українськи. Я хотівби найскорше вирвати українську інтелігенцію з умовин її мимовільного ренегатства, а се неможливо, поки в нас не буде своєї літератури в можливо найширшому значінні... Народові відроджуватися нема чого, але конечне відродження інтелігенції.

Уваги, що не стратили актуальности й досі. Варто їх пригадати з огляду на галас, який счиняють деякі наші „інтелігенти” про потребу писати — „популярніше”, мовляв тому, що сього „вимагає народ”, а в дійсности тому, що сього вимагають неукі-півінтелігенти, які мають смілість „просвіщати” той народ.

Для способу думання Др-ова і для його наївного атеїзму характеристичний слідуючий лист (Лист 102) того самого Ю. Цвітківського. Автор листу дивується, чому обурився Др-ов, що на одній книзі Старицького, перед роком видання, стоїть — „року Божого”:

Що відноситься до „року Божого”... так сеж те саме, що „по Р. Хр.”, а чейже останній вираз поки нікого особливо не шокує. Не хотівжеж сим Старицький виразити свій напрямок... Мені здається, що коли ви віднесетеся до сього більш поблажливо, то перемініте свій гнів на ласку і залишите ваші шорсткі докори...

Як нагадає тут наш професор мопасанівського „дядю Состена”, що казався як лиш вздрів священничу рясу! Поблажливий в інших випадках, на сім полі був Др-ов втіленням нетолеранції.

Який драгливий і нетолерантний був Др-ов на полі своїх улюблених симпатій чи антипатій, так само як ся історія з „роком Божим”, свідчить друга, трохи до неї подібна. Прислали Др-ову для друку за кордон одну статтю від Старої Громади. Ся стаття вивела з рівноваги професора до тої міри, що відмовився її друкувати. В Листі (113) Др-ова читаємо:

Богато зза неї пропало крови і нервів, як кому завгодно, а я уважавби печатання сієї статті, як вона прислана була, за скандал учений

(бо вона зроблена по Кониському) і публіцистичний (бо вона козако-фільська і навіть сердюкофільська, а зовсім не соціально-демократична).

Дійсно добрий аргумент! Якби було про Прудона, Люї Бляна, Бакуніна чи Лаврова, все булоб гаразд, але вже „скандал” є, коли йде мова про козаків та ще й на основі праць українця Кониського!

Кониського він не любив за „шовінізм”, бо сам ісповідував братолюбство:

...є Україна і в Х в., в в. XVI, і в XIX, є і в кургані, і в опері. Все діло тільки в тім, що іменем того, як ми любимо свій край дома, я не міг нападати на кацапа,... навіть жида у них дома.

Цікаво, де бачив Др-ов жидівську домівку? Чи жидівське „дома” була, на його думку, Україна?

З другого листа Др-ова (Лист 124) до Старої Громади видно, як він не доцінював — або просто не бачив — міжнародної ваги української справи:

Ви дуже помилитеся, коли подумаєте, що тутешня публіка так собі, ні з того, ні з сього... зацікавиться нею (Україною — *М.Л.*) і її нещасною долею та ще з національного боку. Ні, вона інтересується (крім цехових спеціалістів, котрі і зубом, знайденим в кургані інтересуються) тільки тим, що ухо й очі їй ріже, що з її власним життям звязується. От напр. вона дуже зацікавувалась „нігілістами”, більше лаяла їх, а все таки говорила про них, — між иншим потому, що питала себе: якуж форму прийме велика дубина Росія після нігілістичної агітації? Тепер Європа інтересується болгарами, бо інтересується тим, хто буде держати в руках Босфор. Очевидно, що Україна не може інтересувати Європу з національно-дипломатичного боку... а моглаби інтересувати з двох боків: як один з фокусів демократичного культурного руху і як один з фокусів російського прогресивно-культурного руху...

Се писано в 1886 році, підчас повстання в Східній Румелії, в частині Болгарії, яка — по миру 1878 р. — залишилася наразі поза державними кордонами незалежного болгарського князівства. Отже в сім випадку Др-ов розуміє, що Європа може зацікавитися політичною стороною якоїсь національної проблеми („хто буде держати в руках Босфор”). Але, що Європа може так само зацікавитися політичною стороною української проблеми — напр.: хто буде держати в своїх руках Крим і північні береги Чорного моря, — се в голові професора не містилося... Що Україні тоді далеко було до опановання чорноморського побережжя? Можливо, але так само, як Болгарії чи навіть Росії до опановання Босфору. Зрештою, йшло про політичні перспективи, про дальшу ціль національного руху, не про його (в ті часи) сьогодинішні завдання. Бо коли сей рух входить на щабель активного здійснення свого завдання, тоді вже інші не обмежуються тільки „зацікавленням” — тоді йому активно допомагають або протидіають. Др-ов розуміє зацікавлення Європи російськими предтечами большевизму, бо їй цікаво було — „яку форму

прийме дубина Росія після нігілістичної агітації"; але він не міг збагнути, щоб Європа зацікавилася Україною з тих самих причин: яку форму прийме Росія після української агітації? Як „фокус демократичного культурного руху” — Україна могла б зацікавити Європу, але лише тоді, коли б видала, скажім, своїх Ібсенів і Гамсунів, та й то — не більше зацікавила, як Норвегія чи Данія... А щоби Україна зацікавила чужинців „як один з фокусів російського прогресивно-культурного руху” — се цілковитий абсурд. Більше — се доводить, як зле політично думав Др-ов. Ніякий бо рух — який себе декларує як частина іншого — ніколи нічийої уваги до себе не приверне. Коли б австрійські слов'яни чи угорці в 1848, коли б турецькі слов'яни в 1908 (молдотурецька революція) заявили себе як „один з фокусів” австрійського, або турецького революційного руху — ніяка жива душа ними б не зацікавилася в Європі. Коли зацікавилася, то якраз тому, що ці рухи — яскраво себе протиставляли чужим „фокусам”, створюючи свій власний. Але се була — китайська азбука і для Д-рова, і для тодішніх і сучасних драгоманівців... Не мали вони органічної відрази до чужих ідей, до того, щоби втопити свою власну течію в чужім морі, не могли горячо і без надуми — вірити в свою національну справу, без скептицизму. Сам Др-ов признається, що того всього він не мав. В тім самім листі читаємо:

у мене есть один приятель, рос. революционер Степняк, котрий пише для англичан і котрому я трохи помагав матеріялами й радами. Він справді пише чимало... Так він окрім того... має талант писати горяче (котрого я не маю) і без богато скептицизму (котрим мене Бог наділив чимало, на мое горе чи щастя, не знаю)...

Писати горяче і без скептицизму — сього не потрафила вихолоджена душа професора. Тому то так і не любив він м. и. Шевченка, який умів писати горяче і без скептицизму, у якого навіть вибухи сумніву виливалися пристрасно-апокаліптичною мовою...

В листі 128 Др-ов знов вертає до свого улюбленого коника соціалізму. Він обурюється на брошуру „Парова машина”, яка на його думку була не досить соціалістична, а скорше „гайдамацька” та що „продовжала трохи по новому пропаганду „бунтарства” Шевченківських творів, і бідкається — „коли вже люди перейдуть до справжнього соціалізму”, коли львівська *Правда* перестане „ляяти соціалістів”? Галичан професор не дуже любив, а особливо тих, від яких заносило хоч найбільш поміркованим націоналізмом. Він радив „русинам” — „обернутись до польського демоса”, „підняти... інтереси польського хлопства і робітників”, уважаючи се — як він його називає своє *ceterum censeo*, уважаючи таку спільну акцію за ко-

нечну передумову для поступу української національної справи в Галичині. Що „фінська Москва стала звати себе Русю тільки в XVII ст.” — уважає професор за недопустиму ересь, а твердження, що „українців у Росії раді зісти не тільки уряд, а і народ” російський — просто за „брехню”. На тлі останніх політичних подій не трудно собі уявити, яку в сім питанні безграничну політичну короткозорість виявив Др-ов. Короткозорість тим більшу, що — повторяю — в ж е в ті часи не один з його земляків і товаришів по Громаді — далекий був від оман про прихильність до нас російського народу.

В тім самім — довжелезнім — листі Др-ов знову вертає до теми російської літератури, знов поручає її, відкидаючи „консервативну” німецьку. А головно хвалить першу за те, що вона — „космополітичніша ніж німецька”, а ще тому, що „ніде в Європі нема стільки прихильности до меншого брата, як в російській інтелігенції” та в її літературі. Отже, ні Дікенс, ні Бічер Стів, ні Гюго — на думку вченого професора — не збуджували стільки прихильности „до меншого брата”, як шаманські писання Толстого, або епілептична гістерія Достоевського. Щож до Шекспірів, Камоєнсів і Расінів, то героїчний жанр — не міг очевидно викликати ніякої співзвучної струни в сього типового плебея в професорській тозі.

Щодо галичан, то його ціллю було: „підрізати виключність і явний шовінізм в галицьких українофілів”, і перетягти українську галицьку молодь „до демократизму і прогресизму, а значить і проти теперішнього російського уряду”, лиш очевидно — не проти російського народу. Далекий від усякого почуття гумору, Др-ов в тім листі хвалиться думкою про його „Вільну Спілку” одного вченого росіянина, який характеризує її так:

Вашаж брошура, коли буде поширена, може... зеднати дуже багато людей і утворити досить солідну *russische freisinnige Partei* (російську вільнодумну партію — *М.Л.*)... Одним словом се програма на мою думку під сю хвилину єдина, що може скупчити всі елементи російської інтелігенції... Добу сих думок російська історія не зможе перескочити. Вона повинна її пережити. Ось в яким сенсі назвав я вас учителем, а майбутній російський історик культури і умового розвитку зробить великий промах, коли переочить вашу скромну книжечку...

Програма „Вільної Спілки”, як програма для російської інтелігенції! Як теоретична база для „російської вільнодумної партії”! Як програма для скупчення довкола неї російської інтелігенції! Як факт, якого не може поминути майбутній історик російської культури! — ось чим була програма Др-ова! Ось чим чванився він перед земляками! Ось що поручають нам як „свою мудрість” — теперішні радикальні й соціалістичні

політичні півголовки! Др-ов тутже додає: майже теж саме казав мені про „Вільну Спілку” і другий російський визначний політикольоґ”; він сказав, що „Вільна Спілка” дає „єдину програму, при якій українофільство” може відіграти поважну роль.

Очевидно — з російської точки погляду...

Не зносячи ніякого „шовінізму”, Др-ов рівночасно не дуже любив галичан. Обовязок читати все, що друкується по українськи в Галичині, він зве „покутою”, якою „покарав його Бог”; закидає галичанам — „неосвіченість”, скаржиться, що „трудно перелічити ті підлости, якими відплатили львівські народовці” йому (лист 19); нарікає — „скільки на возню з ними йде часу і яка ся возня нудна” (Лист 113); вважає, що „галицькі банкіри і касіри всіх партій ще більшіі злодюги ніж наші Сіоні” (Лист 128) і пр. Причім сі випадки нероз несять характер звичайної лайки.

В другім збірнику — „З минулого” торкається нашої теми стаття Ол. Лотоцького — „До світогляду старого українофіла (з листування Ів. Я. Рудченка - Білика з М. П. Драгомановим)”. Рудченко — був драгоманівець, тим цінніша його характеристика вчителя. М. и. говорячи про Шевченка, він так його оцінює:

у нас — Шевченко з його двома світами: 1. світом минулим, в яким ви стрічаєте героїв, певне політичне життя, і 2. світом теперішнім, з „недолюдками”, що позабули про своє минуле, що пропивали „людські душі”...

В устах драгоманівця — ся оцінка кидає м. и. світло на неприхильне, а подекуди вороже наставлення Др-ова до Шевченка. Поет, який звеличував героїзм, як стимул і ідеал життя; який сучасний світ поміркованости уважав світом недолюдків — мусів стріннути нехить Др-ова, що не мав зрозуміння ні до героїзму, ні до острої потреби поборювати власних недолюдків...

В однім листі пише до Др-ова Рудченко:

Ви одинокий з малоросів, який не залізає у виключну малоруську відосібленість: ви як політичний, умовий і моральний уніят (в сенсі меживірок — М. Л.) — трактуєте малоруське питання з загальноросійської суспільної точки погляду...

Українські теми, пише Рудченко, здебільшого трактуються в російській пресі або з „чисто малоруськими тенденціями”, або з „загальноросійськими державницькими (Катков)”, або „з москвофільськими (словянофіли)”, і дальше:

До малоросів ви ближче усього, але й вони готові бачити в вас — і може не без рації — „християнина, що не визнає Христа за Бога”, про москвофілів — нема чого й говорити — ви їх прямиий ворог, найскорше всього, вас моглаби терпіти партія „государственників” (російських — М. Л.)... Зауважте також, що ваша точка погляду образить

особливо старих, заслужених українофілів: вони, повторюю, на компроміси не підуть...

Досі автор в дечому згоджується з Драгомановом, але і тут бачимо доказ, як дивилися на Др-ова сучасники — з а його життя: як на політичного „уніята“, меживірка, що дивився на свою справу з точки погляду — чужої, російської.

В дальших листах Рудченко суперечить деяким поглядам вчителя:

Зводячи малоруську літературу на „домашній вжиток“, а галицькій даючи далеко більше прав на існування, — ледви чи не впадаєте в помилку. Для 12 мільонів малоросів ви не рекомендуєте розвиток літератури, себто — що виходить на одно — самостійного умовного розвою, а для 3 і пів мільонів тогож народу — се річ не лиш оправдана, але й нормальна...

Рудченко вважає сей погляд Др-ова за ненормальний, так само як інші:

по вашому, по малоруськи, треба вчити лише на те, щоб улегшити навчання по російськи — після чого можна й обійтися без малоруської мови; в перспективі се значить самому накласти на себе руки. За 25—30 літ, колиб всі малороси стали письменні, їх мова забуласяб сама собою, та й не булаб потрібна... Ні, на таку жертву ніхто не зважиться... Ви намагаєтесь утворити якусь неіснуючу загальноросійську народність, жертвуючи 8/10-ми малоросів (наддніпрянців — *М. Л.*). Чомуж ви не порадите чехам, напр. зректися половини свого Я, а австрійським німцям — другої, щоби утворити осібну, може й дуже гарну, німецько-словянську національність?... Ви вважаєте, що наше діло... не в тім, щоби „робити нові історичні народности, а щоби служити культурі і народові“... Я не відділяю культури від народности... Робити народність, певно булоб смішно, навіть гупо. Алеж народність, якої ми з вами хочемо бути вірними слугами, зробилася історично мимо нашої волі... Як можете ви звужувати при сім ціну народности до того, що бачите в ній гальмо для поступу? Коли ми поставимо питання про служення тільки культурі й науці (як се ставляв Др-ов — *М. Л.*) то й нашого діла не буде, а буде звичайне загальнолюдське діло.... Народне життя складається не з самої літературної діяльності.

Рудченко витикає Др-ову, що називав Шевченка „губителем розвитку української літератури“ і пише далі:

я знаю, що національність — форма, а не суть, алеж в житті народів нічого безформеного не буває, а сама суть виражається в формі, поза якою нема і певної суті... Говорячи загальними місцями, що треба йти за цивілізацією, за поступом — властиво значить нічого не говорити, бо і одне і друге втілюється в форму далеко не однакову у різних націй...

Зрештою той шлях „загальнолюдської цивілізації“ драгоманівства ні до чого корисного не допроваджує. Ся „загальнолюдська“ (на ділі „общерусская“) цивілізація веде лише до денационалізації:

поки се все буде, — у нас ґрунт висувається зпід ніг: наш народ „солдатиться” і „льокайщиться”, забуває „віру батьків”, кажучи словами древних, а цивілізовані хохли все більше й більше московщаться, а не „общерусьяться”...

Витяги з листів, зібрані тут — лише найважливіші. Їх можна влюб знайти більше...

Часи, серед яких жили і діяли кореспонденти Др-ова з Старої Громади, були часи суспільного маразму. Про якусь громадську думку, скристалізовану, певну себе, не було й мови. Як писав В. Антонович, „у великій масі нашого суспільства” панувала тоді „відсутність всяких моральних засад”, не можна було вірити, „що хутко зможе повстати громадська думка, основана на якихсь принципах”. Істнуюча ж громадська думка — була „хімерна як розвезений панич”, а „боротьба з такою громадською думкою, або перетягування її в той чи в сей бік — була роботою Сизифа”. Картина імперського життя була така:

анархисти, знівечивши всі почини конституціоналістів, і викликавши страшну реакцію, зійшли зі сцени — їх головні ґуртки й діячі або згинули, або щезли. Кермуючою групою стали — ґешефтмахери й інтригани, що прикривалися засадами консерватизму, пересаджуючи їх і переводячи під їх покришкою свої дрібні справки. Дальше картини нема чого й описувати. Донос, наклеп, хаос, переповнений всілякої гнилі *und nichts weiter*, а що найтяжче всього — не видно ні кінця, ні виходу. Всі, хоч трохи порядні люди й групи, під потрібною пресією охрани (царське Чека — *М.Л.*), цензури й доноса або цілком замовкли, або зведені до примітивних форм контакту з публікою шляхом устних таємних розмов. Здається, я не пересаджую, і може висловлюю менше ніж є, поминаючи такі явища, як *chantage*, як сильно розвинений стан *agents provocateurs* (Лист І і І7).

Серед таких обставин заламувався або відходив не один. Не всі з опонентів Др-ова з Старої Громади витримали на своїх становищах, кидаючи нераз „забаву в українство”. Але всеж, виривки з їх листів цікаві, повторяю, як доказ, що вже в ті часи — в які нібито неможливо було мати иншу думку, як незабутній „Михайло Петрович”, навіть в ті часи були українці, які думали інакше ніж Др-ов; які багато чого різко осуджували в його космополітичній науці, що отже й „на ті часи” — не одному видавалася смішною і шкідливою.

І прихильність Др-ова до російських „держиморд під червоним прапором”; і його наївна надія на прихильну нам російську демократію, і його віра, що ту демократію — відповідним переконуванням — можна ще „напутити” й до нас прихилити; і його захоплення розкладовою літературою російською, і його демократична віра в слова, а не в діла політичного противника, в його „добрі наміри”; і вузький „розмах”, який він надавав українській ідеї, бачучи в ній лише причіпку до чужої (російської „поступо-

вої" ідеї); і нехить до Шевченка, до „козакофільських" традицій; і його політичне „уніятство" — сидіння між двох крісел; і його підхід до українських завдань з загально-російської точки погляду; і його культурництво та космополітизм, — все те, за що тепер виступають проти Драгоманова, все те знаходило своїх критиків вже за життя професора.

Замотеличені драгоманівці наших часів, останні моги-кани, останні особи вмираючого племені, — не сміють по-слуговуватися навіть тим аргументом, що нібито — на с в і й ч а с — ідеї їх вчителя були ревелюцією та що інакше тоді ніхто й думати не міг... Міг думати, і думав не один і не тільки думав, а й писав, що пропаганда драгоманів-ських думок таки приведе до катастрофи.

Що й сталося, коли на шляху, уторованім драгоманів-ством війшли на Україну — большевики, оті „держиморди під червоним прапором", яких — як наших союзників, як політиків з „добрими намірами", — так завзято боронив проти мудріших за себе земляків — Михайло Драгоманов.

Ілько Бут

Україна чи Палестина?

Хай читач не дивується назві сеї статті. Не йде мені про ніяку демагогію, лише таке питання сталоби перед кож-дим, хтоб завдав собі труда прочитати статтю якоїсь пані „Лі-ди Александровни" в ч. 3 *Contemporary Russia*. Хто є ся „Лі-дія Александровна"? Не знаю, але редакційний „конферансіє" представляє її як жінку, що походить з одної „петербурзької родини", яка має три галузи (коліна?), а саме — Леман, Юн-кер і Грум-Грзймайло і запевняє, що кожда з сих галузок ви-дала світової слави дослідників... Стаття „Лідії Александровни" називається — „Як прийшли жиди до Росії", але говорить не про Росію, лише про Україну, яку називається „Полудневою Росією".

Спершу авторка, не подаючи ніяких джерел (потішаючи читача, що подасть їх в слідуючій статті) — твердить таке: переслідувані Ізраїлем, ханаанці втікли з своєї країни до „по-лудневої Росії". А що ті ханаанці мали ту саму мову, що й жиди, крім того багато спільних звичаїв і ідей, то очевидно їх можна зачислити до жидів (ст. 288).

Коли Салманасар завоював царство Ізраїльське, і вивів багато полонених до Асирії, то нащадки їх — „як кажуть" (it is said) вивандрували — теж нікуди інде, як до „полудне-вої Росії". Коли і південну частину ізраїльського царства заво-юв в Навуходоносор, то вивів полонених жидів до Вавилону.

Їх нащадки, знову не засиділися, лиш втікли. Куди? „Як кажуть“ — знову до тої самої „країни, що тепер знана(?) як полуднева Росія і Кавказ“. Перевалювалися над Україною різні варвари, але жиди перетревали їх, лишилися на Україні... (ст. 288). Сама авторка заявляє, що оповідає про се „не намагаючись показати, де кінчиться легенда, а де починається правда“ (ст. 289). Отже не ставмося остро до милої дами, а подивімся, які легенди оповідає вона дальше...

Вивандрувавши до „полудневої Росії“ — тоді Боспорського царства, жиди мали ділати там як купці, а було їх досить, бо авторка оповідає, що до царства Боспорського (на „південну Росію“) посилав жидівських полонених також цісар Гадріян. Первісною, адоптованою мовою сих жидів на Україні, на Кримі і Кавказі — була „словянська мова“, а щойно пізніше замінили її жиди на німецький жаргон. Слідуюче відкриття симпатичної Лідії Александровни — те, що властиво ханаанці говорили по словянськи та що ханаанці були теж слов'яни (292). Лише боліє вона, що „культурні впливи сих жидівських осадників (на Україні) не були досить достаточно оцінені“. Авторка направляє сей великий недогляд, а починає від Рюрика. Історичні часи на Україні, в давній Русі почалися від приходу варягів. Деж тоді поділися жиди? Авторку не вправляє в великий клопіт се питання. Бо хоч варяги — певна річ — були скандинавці, але „серед них були й жиди“. Бо саме слово „варяг“ є синонімом гебрайського слова „фаранг“, що значить чужинець... (293). Але на тім не кінець. Не тільки імя нашої давньої аристократії є жидівського походження, але й імя народу теж. Сама назва „роксоляни“ — теж жидівська. Дуже просто чому — „роксоляни“ се народня назва для жидівського Rosh Golah, бодай „так оповідають“ (it was said). До піднесення культури тих роксолянів, жидівські купці багато спричинилися, бо рівночасно, управляючи лихву, були і учителями. Ось через се все, ще в ті часи „жиди всіх країн — дивилися на Росію (на „полудневу“, себто на Україну!) як на другу обіцяну землю, як на новий Ханаан, який — таке було їх призначення — мали вони одідичити“ (294). Так як „жиди всіх країн“ — тоді, так „Лідія Александровна“ — тепер, дивиться очевидно на Україну: як на землю призначену для жидів. Звідси й її старання відповідно обробити європейську громадську думку. Цивілізаційна діяльність жидів особливо далася в знаки — автохтонній людности — як оповідає авторка, за часів Київської Русі. Тоді купці з України — очевидно жиди — провадили торгівлю невідьниками-гоями, а „головний ринок для невідьників була тоді арабська Еспанія, куди посилався квіт словянського юнацтва як „live-goods“ (живий товар?). Першу ся торгівля була монополізована жидами“ (295)... З сеї завваги „Лідії Александровни“ (з славної родини Леманів) — видно, яку дійсно цивілізаційну роль відігравали тоді жиди на Україні. Коли пригадати, що білих невідьників, отой „живий товар“ поси-

дають різні Кагановичі і тепер з України до — не арабської — але за те до червоної Еспанії, — то дійсно треба дивуватися, якою пошаною користується рідна традиція серед жидівського народу...

Але жидівські культурні впливи сягали ще дальше. Показується — „як кажуть“, — що і географічні назви на Україні, ніякі інші лише жидівські. Бо Дон і Дно значать по жидівськи ріка або глибинь. Навіть наш український Дніпро-Дніпер „складається з двох жидівських слів — Дно і Ібрі що значить дослівно — жидівська ріка“ (295)... Чи думав колись Святослав, чи думали колись на своїх байдаках „чубаті“, що вони їздять за пороги не своїм Дніпром славутицею, а — жидівською рікою? Чи припускав колись Шевченко, що просив своїх земляків поховати його над жидівською рікою? Чи думав яку ересь голосив, пишучи, що „степи наші запродані жидами“? Нікому вони незапродані, просто се зпоконвіку — коли ще й назви Україна чи Русь на світі не було — була обіцяна жидівська земля. „Так кажуть“ бодай, так каже бодай „Лідія Александровна“ з славного коліна Леманів.

Так само наша стара Тмутаракань — жидівського походження: по жидівськи звалася вона Mata teruchin; сю назву грецькі варвари перекутили на „Таматарха“, а українські варвари Святослава — на Тмутаракань (296). Тай Київ був заснований хозарами — отже знову жидами, а тому жиди „завше вірили, що Полуднева Росія була їх другою вітчизною“. І навіть автором „Слова о полку Ігоря“ — слухайте і не зомійте — був жид (was a Jew) — „на думку деяких знаних учених“, як се виразно — стоїть чорним по білому на ст. 297 геніяльної розвідки безцеремонної авторки! З сеї геніяльної розвідки, яка трактує про Україну, але де нема ні слова про Україну, ні про українців, лише про „полудневу Росію“ і жидів, — виходить, що все на Україні не українське, лише жидівське — і географічні назви, і назва народу, і назва столиці; перші осадники країни — теж жиди, перші культуртрегери — теж, автори блискучих літературних творів — жиди. Дніпро — жидівська ріка; Київ — „мати городів жидівських“, заснований теж жидами! Хохлиж то нижча раса, яку дивілізували великодушні жиди, що безперечно мають на нашу землю давніші права — бо ще від часів Навуходоносора і Боспорського царства уважали Україну за другу Палестину, за свою „другу обіцяну землю“!

Жидівська преса підносить гвалт, що Гітлер хоче анексувати Україну. Ні, її хочуть анексувати жиди, підготовляючи до того європейську громадську думку. З зреферованої статті се видно цілком ясно. Ясно також, чому авторка ніде ні разу не назвала імені Україна. Тому що коли над Дніпром (над українським, не жидівським) повстане Україна, не радикально-соціалістично-шабесгойська, а та Україна, яка м у-

силь повстати і повстане, — тоді прийде остаточний кінець всяким ароганціям і експериментам різних Лідій Александровних, Кагановичів і Літвінових, бо остаточно дорога з Ханаану на Україну є така сама, як з України до Ханаану.

Щож до „англійського“ журналу, де уміщено сю „розвідку“, то редакція дуже помиляється, коли гадає подібними нетактовними, глупими й нахабними статтями зеднати собі симпатії українського загалу.

Д. Д.

Шляхом велетнів

Великий шлях з Європи на Схід, шлях велетнів, яким ходили Александр, Наполеон, Англія, — на нього вступила третя німецька імперія.

Не треба собі робити оман, що в австрійській чи судетській справі Німеччині йде про расовий чи національний принцип. В гру входить важніший принцип. Свята римська імперія німецької нації — пробивала собі браму в світ через середземноморський південь і через словянський схід. Друга імперія, — що вийшла з Прусії — ішла тими самими шляхами. Вільгельмівські пляни Берлін—Багдад і Берлін—Київ, обернула в нівець Британія й її союзники у великій війні. Але Німеччина Гітлера, на наших очах, вступає на той самий імперський шлях. Аншлюси — лише етапи на нім. Прилучивши Австрію — Німеччина одідичила амбіції д у н а й с ь к о ї монархії, і її союзи, і депенденції (Угорщина, Чехія), а Відень в руках нового цезаря, — якому напевно мерехтять східні пляни Вільгельмівського цісарства, — мабуть є ліпшою розгоновою дошкою, аніж в руках габсбургського Матусаїла або останнього Гогенцолерна.

Вже тепер говориться, що Чехія має стати в такім відношенні до Німеччини, як Ірляндія до Англії, отже Берлін шукає собі — на взір В. Британії — домінії, лише таки в самій Європі.

Цементовання імперії йде прискореним темпом. Першим — wurde befohlen в „ставку“ (до Берхтесгаден) — Генляйн, потім — премієр Великої Британії — Чемберлен, потім — премієр Угорщини Імреди, її міністр закордонних справ Канія і шеф ген. штабу ген. Керештес-Фішер. В календарі ще не оголошений спис нових „запрошених“ гостей...

Метода теж упрощується. В Саарській провінції відбувся плебісцит, загальне народне голосовання, під доглядом чужинецької сили. В Австрії — відбувся плебісцит, але під доглядом німецької озброєної сили. В Судетах обійшлося — без плебісциту. Хоч се не значить, щоби в сих ви-

падках були вже вичерпані всі способи полагодження таких справ. І далі: при прилученні Саарської провінції — сильну опозицію робила французька громадська думка, англійська — була неутральна. В випадку Австрії — не лиш Англія, але й Франція були неутральні. В випадку Судетів — сі великі держави були вже по стороні Німеччини. Не аби- який поступ!

Щоби пояснити несподіваний розгін третьої імперії, — демократи говоритимуть про „сприятливі обставини“, про „міжнародню констеляцію“, про „пруський дух“ (особливий дар Божий, якого иншим народам відмовлено), про „грубу силу“, „сприт“ Адольфа Гітлера. Але не завважують одного — велитенської атракційної сили ідеї.

Man kann den Ideen keine Grenzen setzen, (ідеям не можна поставити границь) — писав недавно *Berliner Tagblatt*. І на Заході починають се розуміти. Присутний на зїзді в Нюремберзі, Людовік Нодо пише в *Illustration* (17 IX):

я тверджу, що німці витворили собі виконавчу силу, вміння впроваджувати в чин свої задуми, координацію всіх їх засобів, яким навіть приблизно не може дорівняти наша так звана ліберальна метода... Коли ви побачите людину, голу аж до пояса, що стоїть довго й непорушно під холодним дощем, — скажете, що вільно всякому дивакові наражати своє життя як йому подобається. Але коли ви побачите, як — мимо негоди — кілька тисяч людей, розібраних аж „до нікуди“, стоять, перемінившись в статуї, — то зрозумієте яка безмірна в них повага вождя, перед якого очима вони — не подаючи й знаку невдоволення — дзвонять від зимна зубами... *Ave Caesar, morituri te salutant!*

Пригадуючи паради, уряджувані колись Вільгельмом II і взагалі його царювання, Нодо каже, що останній цісар, триманий на припоні своїми міністрами, парламентом і партіями, — не мав і тіні тої поваги, сили і впливу, що Гітлер. В порівнанні з останнім був Вільгельм II — просто собі незначний міщух, от якийсь Люї Філіп з „пікельгавбою“ на голові...

Оповідуючи про свято в Нюрембергу, про музику, пісні, повторювані сотками тисяч екзальтовані слова, патріотична літургія — деклямована з голосномовника, ліс прапорів барви полум'я, 140 прожекторів, 200.000 юрба, що з побожністю співала *Deutschland, Deutschland über alles!*, Нодо завважує:

Дасть завтра Гітлер один лиш знак, і ціла та пацифістично настроєна маса зараз віддається кривавому ділу війни. Нова містика прийшла в Німеччину на місце тої, що спливала колись з дзвіниць соборів, потішаючи людей в біді... Те, що відбувалося в Нюремберзі — се була релігійна відправа, що відбувалася на честь нового Магомета, який все бачить з гори, який ніколи не помиляється, який вмє наперед відгадувати постанови Отця Небесного.

На границях Франції — пише Нодо — стоять дві держави з 110 мільйонною людністю, в яких все організоване так, щоб могли нагло відкликатися до аргументу сили. І — віч-на-віч з сими державами — яку картину уявляє собою сучасна республіканська Франція? Візантійські суперечки, безнастанні дискусії, дитиняча балаканина, явне забуття громадського добра, розбрат, упадок карності, повне нерозуміння небезпеки, дрібні ідейки, довірочні покутні наради, розпорошення національної енергії — ось образ сучасної третьої республіки. І Нодо питається, чи не повинні й французи — сусіди Німеччини, зажурені тим, якби забезпечити своє майбутнє, уживати тих самих засобів і метод, які осуджують в гітлерівській Німеччині, які уживають сучасні німці. Коли ми — пише француз — будемо літаки-бомбомети, — то не тому, що ми їх „любимо”, лише виключно тому, що наші противники мають їх вже значно більше від нас. Отже, чому не диктатура? Не наслідувати, правда, „геніяльного диктатора”, лише — покликати до життя „комітет загальної безпеки”, як за часів великої революції, коли ворожі армії готові були заллати територію Франції. А скептикам, які закинулиб йому, що робить з мухи слона, Нодо відказує:

виб не розумували так, колиб були тут обік мене, колиб бачили те, що я бачив і чули, що чув я. Стережіться!

Але деж є ті причини, які „спацифікували” Францію, яка щойно вчора була Францією Фоша, Клемансо і Пуанкаре? Як могла Франція зректися таких важних стратегічних позицій в Середній Європі? Як могла, майже власними руками, піднести шлямбаум — дорога вільна! — для німецького „оріент-експресу”?

В той час, коли ще Франція трясла цілою Середньою Європою, в часі нечуваного пониження ваймарської Німеччини, в часі окупації Руру, коли переможці чекали, аж ось-ось поведуть перед свій трибунал на мотузку кайзера, — Гітлер вже снів свої сни про могутність, вже укладав свій плян німецької експанзії систематично і *gründlich*, через всі перешкоди — які іншим видавалися високими мов вежа Айфля, але які — в його очах — вже розсипалися в руїни. Він вже тоді збирався — не признаючи поразки — запліднити свій народ вибуховою, динамічною силою ідеї, яку носив в собі.

Політика сили? Так, політика моральної сили нової ідеї.

У Франціїж моральна сила поволі ниділа, ідеї — по виграній війні — було брак. Вже в книзі Клемансо — *Grandeurs et misères d'une victoire* — відчувається трагічна тривога, що всі зусилля, його і його Франції в роки 1914-18, ідуть на марно; що переможені будуть переможцями. В 1924 р. приходить до влади ліва „картель”, а тоді починається бала-

ган, який триває й досі. Геріо, теперішній голова Палати, — евакуує Рур, недавній прем'єр і голова соціалістичної партії, Блюм — провокує і відпихає Італію в обійми Німеччини, Сарро, теперішній міністр внутрішніх справ — дозволяє на ремілітаризацію Ренцини, Кашен, Жуо, Торес — теперішні крикачі і агенти Сталіна, тоді, коли Франція тримала ще в руках всі атути, з якими могла управляти політику сили — голосували проти воєнних кредитів, Даладіє — проти лінії Мажієно. Тепер вже запізно бавитися в Наполеона.

Тим більше, що яку велику консолідуючу ідею протиставилаби Франція радикалів і московських агентів — ідеї великої Німеччини? Латаніну республіки, збанкрутованого наскрізь режиму? Ідею загального страйку і 40 годин праці? Кооперації з большевизмом? Клича — „моя хата з краю”? „Франція — глузує одна французька часопись — має за собою, о певно, совість всесвіта! Скільки вона може дати танків, та совість? Пан Рузвелт запевняє Францію в своїм глибокім поважанні! Скільки курінів кине він на поле битви? Англія нас кохає. Де є англійська піхота?”

Заколисана соловіїними співами Брієна про пацифізм ваймарської республіки, занедбавши своє озброєння, — як може Франція іти на війну, з дефетистами і большевиками в запілля? Не певна Англії, занятої в Арабії, Палестині, в Китаї, в Середземнім морі?

І коли читаєте напр. *Daily Telegraph*, який віч-на-віч з трагічними випадками вересня, твердить, що для розвязки проблеми Середньої Європи — „єдиний трибунал є розум, а не сила” (reason, not force)... Коли читаєте в *Matin* (14 IX) сентиментальні заклики до Гітлера — „Ах, колиб ся надзвичайна людина моглаб перейнятися великою ідеєю Сполучених Держав Европи, Европи, що стоялаби над націями і над питаннями границь, — яку безсмертну славу заслужилаб вона собі!” — то починаєте ясно розуміти причину тріумфального походу пангерманізму...

Починаєте розуміти, чому навіть сторонники західної демократії — жида, розчаровуються в життєвій силі тої демократії. *Chwila* (18 IX) стверджує, що „західні демократії — відступають перед загрозою воєнного удару”.

Відповідальні за їх політику, що здригаються перед гекатомбами жертв смерті, — виглядають як боги Олімпу, над яким запав сумерк, старики, які воліють наслідувати гест з Каноси, ніж тверде і неуступливе „або-або”. Вже сама та тактика демобілізації, параліжує духа опору. Навпаки, тактика новочасних богоборців побільшує і скріплює силу течій, які замість сили права хочуть наново поставити в світі право сили.

Не ходить про моральну оцінку жидівської газети — Версаль теж не думав про силу права, лише про право сили. Ходить про те, що всі ті цитовані часописи — стверджують

одне — що в сучасній Європі існує лише одна (крім Італії) динамічна сила, яка ступає тим шляхом велетнів, яким ішли колись Карло XII, Наполеон, армії кайзера.

Очевидно, те, що ми перейшли у вересні — се лиш початок. Ні Англія, ні Франція — які скапітулювали хвилино — не скапітулюють, коли гра піде про щось більше, аніж про Відень чи Егер. Вже тепер, коли Німеччина ставляє нові й нові „апроші” на своїм шляху на Схід, розбудовує Англія лінії контроборони (на Балканах, в Туреччині, в Румунії). Цілком, як перед 1914 роком, сили — і контрсили — європейської політики, чимраз ближче сплітаються і стають напроти себе — коло границь України. Німеччина глядить на Балкан, на Дунай, на Чорне море, на природні шляхи експансії наддунайських країн, яких протекторкою прагне бути новий „райх” й його народ — вже не ohne Raum, але який хотівби мати його ще більше. А східний розгін Німеччини наближує її до проблеми Чорного моря, до проблеми України, так само, як наближує до тої самої проблеми і політику Англії, яка розбудовує свої запори на сім шляху велетнів, що ним тепер ступає новий, німецький, цезар. Що Німеччина відділена від Чорного моря рядом держав? Вона була відділена ними так само і перед 1914 р. Се їй не перешкодило задумати і почати здійснити свій плян Берлін—Багдад; не перешкодило попасти в конфлікт з силами, зацікавленими в панованні над Чорним морем і над проливами — з Росією і з Англією, а другі — Туреччину — притягти на свою сторону. І тепер — має Німеччина очі втягнені в свою далеку ціль, і тепер іде вона своїм шляхом, валючи одні границі (Австрія), розхитуючи силою своєї ідеї — другі (Чехія), підмінуючи треті (СРСР).

Україна стає знову — особливо з актуалізацією середземноморського питання¹⁾ — знову на перехресті або в безпосередній близькості тих сил, які сперечаються за опановання Європи.

Приклади Чехії і почасті Франції — повинні нас навчити, чого маємо уникати і до чого прямувати. Чехія уювала на Лігу Націй, на святість трактатів, на великих союзників. Сі сили показалися нереальними. Не мало спричинився до її нещастя також — спосіб, яким вона повсталала. Лицар в казці Лесі Українки каже:

Хто визволиться сам, той буде вільний.

Хто визволить кого, в неволю візьме.

Чехи трохи перецінили вагу західної демократії з її комітетом для міжнародніх справ — Союзом Народів, вагу східної диктатури з її комітетом для заграничних справ — Комінтерном, вагу трактатів і писаного права...

„Хто визволить себе самого”... Велика можливість збли-

¹⁾ Див. „Наше море” Вісник 1938 І.

жається для країни Чорного моря. „Велять так фата” — мовляв Котляревський. То не куриться вже доріженька, то цілі хмари куряви збиваються до неба на історичнім шляху велетнів. „Визволить себе самого” — від чого? Передусім, як німці — від забобонів: про меншвартність своєї раси, про те, що в світі рішає „світове сумління”, „світова справедливість”, параграфи перестарілих договорів, „природні границі”, високі протектори, європейська солідарність і т.п. Признати єдиний споконвіку важний факт — формуюче значіння сили, моральної сили ідеї.

Ніякій збірності не дасть сили: ні анемічний демократичний „націоналізм” — з його ідеалом: посад, хліба і безпеки на старість, ні ласка „симпатиків”, які поблажливо клепалиби по плечу освоєних представників кастрованої ідеї. Зудар противних сил, що наступить десь коло берегів Чорного моря буде числитися з Україною лише як з чинником самостійним, як з силою, що має ясну, велику ціль: Україна і Чорне море, не видуманий українськими кретинами в Женеві „плебісцит” для Наддніпрянщини, лише її незалежність назовні і всередині; з людьми на її чолі, які не допустять, щоб над Дніпром повстала друга Іспанія, якою та була перед Франком.

Штайнмец казав: „Тріумфує той, хто повинен тріумфувати. Добре є, що сильний займає ліпше місце, ніж слабкий, власне тому, що останній менше придатний до життя, і до щастя, має меншу життєву силу. Слабим — коли хоче — милосердя, але місце — сильним”.

Ось наука історичного вересня. Наука тим, які хотіли будувати своє майбутнє на ласці фатума, хвилювої констеляції, на милосерді чи справедливості тріумфаторів, або на лунках, але порожніх гаслах вмираючого світу.

Н. Геркен-Русова

Акція героїчного театру*)

Ars militans (войовниче мистецтво) і його гасло — *ars arma pro patria* (мистецтво — зброя за батьківщину) — се поняття й кличі, з яких треба виходити, щоб розгорнути й широко розбудувати акцію героїчного театру взагалі й нашого спектакольного мистецтва зокрема.

Щоби ся акція мілітантного мистецтва, в формі національного героїчного театру стала справжнім змаганням за наші ідеали на полі нашого національного *Campo Martio Musis*, конче треба, щоби її інспіратори, ініціатори і виконавці засвоїли цілком новий підхід до мистецького „діяння”.

*) Див. *Вістник* ч. VII-VIII.

Треба щоб вони собі твердо й ясно усвідомили, що мистецька акція повинна бути не „кимвалом марно серед пира бряцающим“, лише — „дзвінкою крицею, що на бій урочистий взиває“; що акція героїчного театру — се не „сладчайша година насолоди“, лише „час горячого, пристрасного бою“; що символом сеї акції є не ліра в формі „солодкостівної кіфари“, лише — в формі „круторогого лука“ войовника.

Треба починати акцію героїчного театру з візією сього символа — Апольона войовника, з поняттями, які звязані з ним і які мають виявляти ідею, суть войовничого мистецтва. Треба при тій акції мати на увазі честь нації, її ідею, її правду, її ідеали. Треба завше пам'ятати при сім прекрасне „вірую“ Куліша:

О, Мельпомена, муза правди мати,
Дай нам тобі достойно послужити —
Народний дух з занепаду підняти, —
Гасителів його посоромити!

Засвоївши сі ідеї, уявивши собі ясно образ цілої акції героїчного мистецтва, треба братися за реалізацію тої акції, не лякаючись початків і ризика. Початки — все не легкі, але і не такі тяжкі для тих, хто приймає традиційний погляд на них, — як се гарно відчув і висловив Пенкальський в поемі *Острожська війна* з 1600 року:

не убійся і прийми початки, може за ними прийде щось більше.
Не погорди мудрими богинями-музами (бо сим лише викажеш власне неучтво), не відкидай з страхом муз, — бо немає нічого славнішого від благородних мистецтв.

Пригадати теж і такі близькі, другі слова з нашої стародавньої мудрої літератури, часів Могили — з *Напутствія спіделя*:

вставайте до брані і служення на честь благородних муз Парнаських, не боячись початків, ібо кождий добрий почин благословен єсть.

Щож до ризика, на яке моглаб наразитися акція героїчного театру, то всякий страх треба відложити набік тому, що така акція — на часі, а тому — скорше чи пізніше — всі перепони будуть усунені, зникнуть самі собою, акціяж повстане в цілім розмаху, у всій своїй величі. Мистецькі зявища мають те до себе, що завше приходять, коли певна галузь мистецтва стає пекучо потрібною, коли стає історичною необхідністю; себто коли загал дозріває до стану, в яким може сприймати ще одну мистецьку форму праці й боротьби, що в ній афірмує себе його національний геній. Тоді зявляються й відповідні ідеї, і мистецькі постаті, що втілюють їх. Се реальний прояв нагромадженої духової творчої енергії. В такі моменти загал органічно й несвідомо прагне відповідної мистецької акції, зацікав-

люється нею, як виявом своїх сил і свого генія. Тоді справа, досі забута, нагло активізується...

В чім є „благословенний почин” тої акції? В чім полягає акція героїчного театру? Вона мусить спрямувати свою активність в двох площинах рівнобіжно: в площині мистецько-духовій, ідейній, і в площині — технічній. Обидві ці форми творчого діяння повинні мати, як засаду, ясну мистецьку провідну гадку. Не вільно нехтувати мистецьким чинником, він — основа всієї акції. В однаковій мірі — не вільно нехтувати інтересами мистецтва для „ідейно-політичної” чи „культурно-громадської” сторони діла, як і не вільно жертвувати основними мистецькими засадами чи артистичними ефектами — для „реалізаційного упрощення” справи. Се — одне з головних правил, яке треба твердо засвоїти. Бо коли допустити подібні помилки, коли порушити встановлену вище засаду, ніяка акція героїчного мистецтва на полі спектакольнім не досягне бажаних наслідків.

Власне порушення сеї засади у більшості наших національних імпрез й є типовою уємною рисою нашого „артистичного діяння”. Характеристичним в сих імпрезах буває ще й те, що їм часто бракує цілности й одностайности програми, як і певної ідейної системи в уложенні репертуару. Сей останній носить здебільшого випадковий і доста хаотичний характер. Ампаторським, громадським і театральним маніфестаціям „артистичного стилю”, — головню бракує загально-ідейної, провідної думки. А в форму сеї думки власне повинна укладатися вся акція, вона й має головне значіння для глядача. Акція, яка зраджує своє основне завдання — дати словом, звуком, й образом видовища ясну синтезу певної ідеї, постаті, події, — є хибною і невдалою.

Розеднання моментів — мистецького й ідейного я вважаю хибним; навпаки гадаю, що спектакольну акцію героїчного театру треба розгортати і будувати на основі коначної й тісної сполуки сих обох первнів, — мистецько-духового, ідейного і — реалізаційно-технічного порядку.

Що належить до акції героїчного театру? Як вона має себе виявляти? Що є цариною її праці, формою її вияву?

До акції героїчного театру належить в першу чергу:

1) Створити „театр зрілища”, 2) дати новий репертуар героїчної тематики і високої артистичної якості, 3) зреалізувати сей репертуар, як засобом праці спорадичного характеру, використовуванням сталого театру, так і за допомогою всіх можностей *plein air*’у, природною архітектурною і натурною декорацією, 4) перевести сей репертуар методами новочасної *mise en scène* — тими з них, якіб найбільш надавалися до наших обставин і спроможностей, 5) переводити декоративно-технічну сторону акції героїчного те-

атру, конче стоячи на засадах високого героїчного стилю, відповідно до драматичного матеріялу, в дусі провідної ідеї войовничого мистецтва, 6) взяти на себе ідеологічно-мистецький провід всіх національних свят-роковин і урочистостей громадського характеру; давати зразкові імпрези з сих нагод, щоби кермувати сими громадськими починами, їх духом, енергією і доброю волею, помагати їм; широко йти назустріч приватним починам, — своїми творчими і технічними можностями, допомагаючи їм зреалізувати наші стародавні традиції релігійних містерій, — натхнути їх новою ідеєю і подати їх у відповідних нових мистецьких формах і вигляді.

Такі о с н о в н і напрями і сфера діяння акції героїчного театру. До неїж — як побічні справи — належать також:

1) утворення мистецького осередка з однодумців, створення довкола осередка цілої акції — гуртка мистецької, творчої еліти войовничого духа, 2) плекання артистичної етики, 3) створення поважної мистецької фахової критики, 4) виховання почуття пошани до публіки і совісного ставлення до неї, як і до своєї власної праці.

В сі точки укладається акція героїчного театру, — її ідея, дух і зміст. Коли ся акція захопить в круг свого діяння всі ті точки, — вона виконає своє завдання, як чинника духового провідництва, як чинника, що формує національний дух. Акція героїчного театру в таких формах і з таким змістом, буде знярядом і зброєю нації, зверненою на честь її ідей, стремлінь та ідеалів, про які я згадала висше, — буде формою її боротьби.

Виходячи з сеї вимоги, уважаю далі конечним розгорнути спектаколярну акцію в сенсі утворення „зрілища” в першу чергу, відразу спрямувати акцію героїчного театру в напрямку створення „театру-зрілища”, — як протиставлення „театрові літературному” чи „театрові актора”. Театро мусить бути — „театром - видовищем”, де в першу чергу йшлоб про вияв „образу ідеї”, а не про сам літературний твір, ані теж про попис для актора й його „високої штуки”. Акція героїчного театру — на мою думку — повинна передусім і головню — давати образ ідеї, героя, героїчного вчинку, події, добита її духа. Ся акція — тим самим — повинна давати видовище висшого духового порядку, образ висших національних чеснот, їх стремлінь і осягів, давати образ національної слави, звеличення національного генія, його духа. Ся акція повинна — засобом видовища — давати візію героїчного минулого, відновляти й відтворювати героїчний міт, творити нову героїчну легенду, вязати її з сучасністю. Подавати в формі спектаколяр-

ного образу — нашу національну істоту, показувати справжній дух нашої героїчної доби, з його прагненням змагу і перемоги. Повторяю, давати се не лиш словом (змістом), але й образом (формою), що персоніфікувалиби той зміст у відповіднім йому і завданню вигляді зовнішньої візії.

„Сила візії величезна” — пише Сільвіо Пеліко в своїх спогадах з часів італійських визвольних змагань, — „вона часом сильніша за слово, за зброю, за саме життя”. Вона — „доводить і переконує там, де часом ніяка мудрість, ні логіка, ні запал не встані дописати”.

Хіба кримінальна хроніка останніх літ не підтверджує сих слів, коли в катастрофальнім збільшенню злочинної активності серед юнацтва всіх країн — винуватить суггестивну силу гангстерського фільму? Отже — старатися видивом героїчного образу збудити в масах і в одиницях — стимули висшого, духового порядку, збудити думки й почування великого національного значіння, загальнонаціонального ідейного характеру, — в сьому і полягатиме додатна громадсько-ідейна, духова і політична праця героїчного театру. В сьому — театр сповнюватиме у нас свою відвічну, призначену йому містеріяльно ролю; сим він вступить на шлях, від якого збочив в часи національного занепаду, особливо по катастрофі нової Київської держави. Бо сей давній дух нашого театру жив незмінно, вічно готовлячись відродитися зпід попелу забуття. Сей дух, якого діяння в українськім театрі на протязі історії, — наш видатний авторитет в історії мистецтва, проф. Д. Антонович, характеризує так:

„на Україні театр ніколи не був тільки мистецтвом, але завжди разом з громадською акцією, був національною зброєю в боротьбі з ворогами української культури й народности”, і далі — „українські вистави в Києві були — політика”, а акція українського театру — „міцною твердинею українського життя і руху”.

Про ролю театральної акції та її вплив проф. Д. Антонович постійно зазначає, що театральна акція — „повинна учити, доводити, переконувати” (*Триста літ українського театру*). Все се — акція повинна, очевидно, робити засобами образу, зрілища.

На сюж тему, крім наведених цитатів з Пеліко і Антоновича, і судової хроніки, — хочу подати прекрасні слова Роберта Бразіляка:

без візії — народ гине — кажуть святі книги. Нема ні віри, ні ідеї, які моглиб обійтися без образів. Даремно отже старатися позбавити себе видива героїв і мітів.

Пояснюючи се твердження, автор доводить:

Треба збагнути високі прикмети образу, бо крізь них встає перед масами цілий ряд символів, що славлять їх діла, що поширюють їх містику.

Тому то акція героїчного театру повинна бути акцією

високого героїчного видовища, образом боротьби, змагань, стремлінь і перемоги на честь певного національного ідеалу. Ідея без візії, в якій образ вона втілюється — мертва єсть. Тому такий потрібний є ідейний „театр - видовища”.

Як сей театр виявить себе в акції, заманіфестує себе? Ясно, що такий театр повинен базувати акцію на відповіднім репертуарнім матеріалі, переводити — у видовищі — новий театральний репертуар, на підставі певної державної ідеології, перенятої духом *ars militans*, в нових, але традиційних формах нашого спектакольного мистецтва. Що має з себе уявляти той новий репертуар? Передусім він повинен, очевидно, бути репертуаром героїчної романтики, не репертуаром адультерного сюжету чи сексуально соціальних драм (як я вже зазначувала в першій розділі), чи випадкового перекладного матеріялу легкого жанру. Новий репертуар повинен відкинути і песу стилю мьєлодраматичної побутовщини, як і психологічну драму „полових проблем” — *Брежню* чи *Зрадника* (з виправданням зрадництва) — приклади з циклю „національних пес” буковинських офіційних репертуарів. Ясно, що также ворожо поставиться героїчний театр і до „кумедійного жанру” перекладних пес чи то власних кумедійок, яких темою є здебільшого або „родинні конфлікти” з биттям начиння на голові чи незмінним „нешасним коханням”, або з *harpend’ом*, співами й гопаком, чи з традиційним божеволінням і топленням Гриців чи Марусь, з заміною лише їх імен на Славків, Влодків чи Дарок (*Чорт не жінка*). Репертуар героїчного театру повинен мати героїчну тематику, героїчний сюжет, розмах і стиль героїчного жанру всього спектакольного матеріялу. Він повинен включати твори як героїчної трагедії, так і трагікомедії, сатири (політичної і обичаєвої), і героїчної драми. Баталістика, пригоди, романтика і лірика необхідно входитимуть до того репертуару, лише у відповіднім героїчнім стилі і забарвленні. Тому всі пси історичної романтики, як і літературної героїки, всі (документальні) матеріяли з патріотичної бувальщини, як і з „національної слави” — є природним репертуаром того театру.

Питання сього репертуару представляється тепер в такім вигляді: 1) репертуар пес старих, вже існуючих, який треба використовувати з певним добром, з відповідним аранжеман і деяким декупажем, щоби пристосувати їх до сучасного завдання, до духа і потреб того театру, 2) репертуар, який треба присвоїти, випрацювавши його з тих наших старих літературних і історичних матеріялів і памяток, які до сього найбільше надаються. Наприклад: драматизація літописних переказів, патериків, стародавніх хронік і діяріїв, дум, билин, легенд; так само як і подібнаж.

драматизація відповідної мемуаристики, як і річей оповідального, нарративного стилю з сучасної літератури. Се да-лоб чудовий драматизований матеріал для спектакольної акції героїчного театру. І нарешті 3) репертуар, який повинні поступенно створити наші сучасні письменники й драматурги — на честь ідеї войовничого мистецтва.

Ширший й докладніший розгляд сеї теми подам в слі-дуючій розділі, спеціально присвяченім репертуарові ге-роїчного театру. Тепер же, вказавши в загальних рисах, яким той репертуар має бути, перейду до можливостей, серед яких його можна зреалізувати. Розуміється, сей но-вий репертуар має бути переведений і виконаний або зви-чайними способами: працею сталого театру з його апарату-рою і персоналом, що є нормальною, ідеальною формою кожної спектакольної акції, її необхідною вихідною точ-кою, — або способами надзвичайними, всіми тими, що да-ють нам наші обставини. Наприклад, при наявності лише приватної ініціативи і доброї волі, і при повній відсутності всього иншого для переведення акції героїчного театру (приміщення, декорації, апаратури), — все одно можна ставати до праці у формі принагідних, одноразових імпрез. Використовуючи для сього відповідні методи, випробовані иншими народами в подібних ситуаціях. Можна і треба в таких випадках наслідувати напр. знані загребські імпре-зи, коли то — за австрійського пановання, — національна провідна верства використовувала природні кадри своїх будівель, щоб переводити на їх тлі, як на натуральнім де-коративнім фоні, — свої спектакольні імпрези на честь хорватської національної ідеї. В Загребі послуговалися для сього переважно приміщенням своєї духовної семинарії при церкві і двором коло неї. На імпрезу приходили — артисти, статисти, і протектори меценати, з власними ко-стюмами, так як приходили і їх вояки, коли ставали до бою не на „полі муз”, а на „полі слави”. Таке ставлення до спра-ви театральної акції значно полегшувало її початки. Відра-зу відпадав ряд питань: приміщення, декорума, костюма, персоналу. Основною точкою, від якої виходилося, — був приватний почин, добра воля учасників, їх карність, жер-твенне ставлення до справи, і використання природного кадру.

Так виглядали й инші дотеперішні подібні імпрези в Італії. Там така акція спочатку виходила з кол аматор-ської молоді. Напр. відомі представлення в Венеції, в по-двірі церкви *St. Luca*, де уживався декорум архитектур-ної будівлі, як кольонада, портал, криниця, заулок, сходи, балькон і тераса — чудовий й найліпший кадр для вене-ційських пес Гольдоні. Дійсно, кращої *mise en scene* напр. для його *Брехуна* — мені не доводилося бачити, хоч сю-песу я оглядала часто, останній раз в прекрасній поста-

нові одного з ліпших берлінських театрів. Пригадую, що бачила також саме використання природного кадру феррарського палацу, його зовнішньої сторони. Сходи, портал, балюстрада його терас, балкони, вікна, галерії, сад, як тло, на фоні якого переведено *Бруссалім* Тассо. Рівним способом використано льоджію і мале подвіря з капличкою, міст і руїни в Ріміні, щоби перевести на їх декорі песу Анунціо — *Франческо да Ріміні*. Античні руїни сиракузького, таурмінського і атенського театрів так само уживаються тепер, щоби — на їх фоні — виставляти песи відповідного античного репертуару: Софокля, Еврипіда, Есхіля. Кутики феодално-середньовічних міст в сучасній Німеччині — незмінно бувають природним кадром, вдало використовуваним, щоби переводити на їх чудовому декорі різні спектакольні імпрези, як то: песи, турніри, містерії, інтермедії, кортежі, тощо.

Всі свята і урочистости останніх двох-трьох років націоналістична Німеччина переводила, широко користаючи plein air'ом і засобами свого природного й архітектурного декора. Націоналістична Португалія, подібно Німеччині й Італії, здавна користується своїми природними можливостями, щоби з їх допомогою переводити спектакольні акції. Так напр. підчас традиційних національних свят на честь Камоенса (щось, як у нас свято Шевченка) в подвірю монастиря св. Єронима відбувається інсценізація одного з епізодів його поеми *Люзіада* — „Дванацять перів”. Се представлення включає — драматичну акцію, поетичний ресіталь, турнірні вправи, музику й спів. Актори й публіка, яка приймає участь в імпрезі, приходять в своїх власних костюмах. Подібним образом відбувається містерійне релігійне представлення на паперті головного собору в Лізбоні на честь Діви Марії, патронки й опікунки Португалії.

Я не хочу обтяжувати читача задовгою низкою прикладів подібних спектакольних імпрез, які існують у всіх народів, в формах різних у кожній країні, відповідно до її політичного, державного чи економічного положення, й у тіснім звязку з її ідеалами, ідеями й стремліннями. Я обмежилася лиш кількома прикладами сеї спектакольної акції: націоналістичних держав або держав середземноморської, рідної нам традиціями — культури. На сій споріднености наших мистецьких і культурних традицій, на сій спільности творчих проявів в ділянці мистецтва — протягом століть, — я й хочу оперти свою ініціативу щодо можливого наслідування — в нашій спектакольній акції — тих прикладів і їх засад.

Хочу тепер подати кілька прикладів, як нам пристосовуватися в такій акції до наших можливостей. Бо якби сі ідеї й не стрінули тепер, з тим я абсолютно не числюся, бо

переконана, що вони вже тепер є актуальні і що їх реалізація є лиш справою довшого або коротшого часу... Отже приклади. Деревляні прицерковні будівлі Підкарпаття, монастирі Буковини, фасади й куполи стилевих будинків в Галичині і на Волині, історичні руїни, яких там багато скрізь, монастирські подвіря, дашки над корчмою чи заїздом, відповідні краєвидні місця — „за селом” чи „під горою” — всі ці місця, де кон (сцену) можна утворити з нашвидку збудованого підвищення (80 см. заввишки, 4—6 мт. завдовжки, 2½—3 мт. завширшки) — дуже придатні для таких імпрез під голим небом. Тут декоративне тло — сама природа, — чи то купа дерев, поле, чи ліс, чи вигляд на річку, чи на гору. До сього природного тла додаються необхідні до ходу вистави лаштунки, бутафорія, реквізит, — і декоративна (звичайно найдорожча) частина представлення вирішена.

В такому природному кадрі повинна розгортатися відповідна акція, стисло пристосована до природного й живого матеріялу. Широка відслонена лінія обрію з річкою чи ставом, на однім краєвиднім тлі утворює кадр, який надається напр. для інсценізації *Слова о полку Ігоревім*, або думи *Про трьох братів* чи якого іншого представлення, де приходить степ чи поле. Барокова фасада будинку і майдан перед ним (що знайдемо майже в кождім містечку Галичини чи Волині) — представляють ідеальний кадр, щоб інсценізувати декупажі з *Милости Божої*, прекрасних віршів Дарагана *Мазепи* або з моменту візду Хмельницького до Києва, де дія — по песі — відбувається на майдані Софійського собору у Києві. Для *Мазепи* Дарагана такий кадр дуже надається, особливо до тої частини, де є опис балю („Вітриць мазурка контушами”), а також — до тої — де гетьман промовляє до сердюків: — „брати, заслонимо шаблями ми рідний край від москалів!”

Під горою, на тлі карпатських околиць, на землянім пратикаблі, що має тлом купу дерев, можна дуже добре інсценізувати — з відповідними декупажами — Кармелока, Довбуша, очевидно виводячи їх як національних Робін Гудів. Сей самий кадр — гірські околиці, добре надаються для інсценізації *Жанни Д'Арк* Ю. Клена, бо наш краєвид ланів і горбів дуже подібний до „золотих піль” Шампанії, її „квітчастих ланів”, чи „Вогез покарбованих гір”. Постаті Жанни, архистратига Михаїла, боротьба, суд, кострище — роблять сю річ не лиш надзвичайно спектаколярно мальовничою, але й глибоко змістовною, близькою селянам. Сільська дівчина Жанна, що „під горою”, на декоративнім тлі природного краєвиду, теплим осіннім вечером бачить ангола і розмовляє з ним, — є чудовий зразок сільської героїні.

Отже — ніяких „приспосованих клунь” і душних саль „Просвіт”, де вже самі розміри чотирьох стін з їх атмосферою позбавляють імпрезу розмаху і здорового повітря. Натомість вільна, здорова обстановка *plein air*’у під відкритим небом — з усіма його можливостями місця, простору, голосности (акустики), природного декора і вигідного, нескупченого приміщення глядачів. В сім випадку слід використати природні можливості якого небудь підгір’я або узліс’я, чи майдану. Візьмим напр. якусь карпатську околицю. Схил гори, голий чи скелистий, може служити природним амфітеатром, на яким розміщуються глядачі. Долина або всяке рівне місце у стіп схилу, може бути за арену, на якій відбувається частина дії. На сій арені земляний насип може бути коном (сценою). Кілька дерев за коном або кущів, можуть утворити фон-лаштунки. До сього деякі атрибути декоративного характеру (частинне декорування), — і тло для спектакольної дії готове.

Певно, що при добрій волі, добровільній праці і при зацікавленні театральною штукаю місцевої сільської молоді, відповідне місце знайдеться і впорядкується. На схилі гори — якщо вона земляна — не тяжко зробити великі щаблі (лавки для сиджень) і обкласти їх дерном. Коли гора камінна, треба поробити лише сходи у трьох-чотирьох місцях, а сидіння глядачів поробити з дощок і кілків. При чім якнайкраще треба використовувати форму терену, розташовуючи сходи-сидження по змозі просто перед ареною чи півколом або підковою. Таким чином майдан (в долині) матиме або форму прямокутника або півкругу, будучи концентраційною точкою уваги з усіх боків. Майдан сеї арени слід обвести ровом для стоку води, щоби не псували її дощі. Слід окопати ровом і цілу сцену. Сторона протилежна для глядачів підвищується земляним валом коло 1 метра височини і бодай 3—4 метрів широкости. На сім землянім підвищенні має проходити статично-фігураційна і хороово-вокальна частина вистави, на самій арені — динамічна. Бажано, щоби в центрі на арені був невеличкий вівтар, на яким перед початком вистави, або в кінці її під час „хвилини мовчанки”, запалювався вогонь на честь героїв, або за яким читалася орація на честь героїв або даного свята. По італійськи — *altare de la Patria*.

Така конструкція театру, при добровільній праці, дешевім терені, і матеріалі для риштувань (дерево, каміння, що в горах не тяжко дістати) — дасть змогу умістити значну кількість глядачів й учасників масового видовища. Розуміється, такий театр, наслідуючи амфітеатр і „кавеа” античного театру, одночасно відповідатиме вимогам сучасного театрального будівництва, „театру мас”, їх духові, як і духові героїчного мистецтва й його репертуару. До

тогож дасть дуде цінну змогу вводити в спектаколярну дію — елементи спорту і змагань.

Щоби створити й збудувати такий театр під відкритим небом, не треба безконечно збирати „на цеголку”, що звичайно йде пиняво, затыгає акцію й розхолоджує найпалкіший ентузіазм. На таку будову не треба удаватися й до помічі вакаційних осель, як се буває інколи при будові народніх домів молодю. Потрібна лише відповідно обрахована кількість днів праці, в залежности від місцевости й терену.

Очевидно, що вистави в такому „античному” театрі даватимуть вліті і то вдень, при чому оголошення мусять мати додаток — „вистава в разі доброї погоди — відбудеться” в таке або таке свято. Нічні вистави, при світлі електрики, де вона є, або при світлі вогнищ і смолоскипів часто можуть бути ефектовними. Таке використовування plein air'ових можливостей, особливо приміняючи їх до стадіонів і амфітеатрів, до громадських чи церковних майданів, особливо надається до української Америки. Там подібна акція героїчного театру, у відповідних формах, має блискучі перспективи і чудові можливості — коли знайде зацікавлення громадянства і покликаних до того мистців. Там буде вона акцією мистецько-патріотичного й ідеологічного характеру, але — рівнобіжно — й справою поважного „бізнесу”.

Роблю підсумок дотепер сказаного: на Буковині, Підкарпатті і в Галичині, (поза Америкою і підсоветською Україною), де треба числитися з ріжними обставинами, — праця представляласяби у таких приблизно формах:

Постійний театр з осідком у певнім центрі (більшій місті чи містечку), з сталим помешканням, ателієром для виготовлення декорацій і костюмів, салею й сценою для періодичних вистав, — се булаб перша форма. Друга форма — мандрівний театр, призначений для переведення вистав в околиці, для урядження масових театральних імпрез під відкритим небом. В сім випадку, коли обставини дозволять, і коли нема інших перешкод, параграфного характеру, слід використовувати для театральної-спектаколярної акції народні здвиги, відпусти, ярмарки, храмові свята, тощо. При чім треба користати з живого матеріалу: і як артистичним елементом для вистав, і як контингентом глядачів, очевидно, організуючи його належно як частину театральної акції.

Далі, використовувати всі природні можливості для імпрез під відкритим небом, як необхідні декоративні кадри, площі, царини перед церквами, підвищення папертей, які роблять „пратікабль”, або площі коло гори, які так само творять собою стадіони чи „кавеа” театрів.

Переходжу до питання декоративного оформлення акції героїчного театру та її репертуару, себто до справи *mise en scène*. Ясно, що переведення нового репертуару, як і користання новими можливостями використання *plein air'u*, чи то природного або архітектурного декора, вимагає зовсім нового сценічного оформлення; вимагає спеціально пристосованої до завдання й стилю акції — *mise en scène'i*. Уважаю потрібним переводити всю інсценізаційну частину, трактуючи її в великій, героїчній стилі, у тих формах, які прекрасно означає Еміль Баяр, відомий французький дослідник історії стилю:

величний героїчний стиль — се все, що являється через форму образів і візій — „широко, просто, ясно і суворо” — в лініях; все що величаве, горде і елегантне — пропорціями й розмахом; все що сильне, гарне, мудре і шляхетне — сутю та інспірацією.

Отже ясно, що акція героїчного театру своє технічно-декоративне оформлення має переводити в дусі сих ідей і ними натхнути своє *mise en scène*. Ясно, що ся артистично-декоративна акція має, раз на завіше, відкинути все те, що досі є питоме — в декоративнім відношенні — нашому театрові: солодкуву натурастику мельодраматичної побутовщини, ідилічний інтим сентиментальної рустикалії і квазі-клясичний *petit genre* міщанської драми.

Фахівцеві, чи просто знавцеві театральної справи, особливо її технічної сторони, не тяжко зрозуміти, що досягнути подібну *mise en scène* не є річю ані неможливою, ані задорогою. Се лише діло знання, досвіду, вправності, винахідливості і хисту, — разом з використанням відповідних технічних засобів і новочасних методів. Я уважаю, що з усіх відомих мені систем, засада *assomoder'u* яким послуговуюся звичайно — є найліпша в наших обставинах. Бо вона має такі додатні сторони: 1) часта зміна постановок, 2) різноманітність репертуару, 3) богата зміна костюмів і образів, 4) портативність матеріялу, 5) дешевість сценічного монтажу. Більш подрібно над сею справою не спиняюся, се діло техніки і не є завданням сеї праці.

Вияснивши акцію героїчного театру на полі ідеологічно-мистецьким, як і в напрямку реалізаційнім, себто справу репертуару й технічних можливостей, — переходжу до слідуєчої форми, в якій рівнож має виявлятися акція сього театру. Ся форма полягає на тім, щоби переводити, кермувати чи інспірувати всі національні свята, так чи инакше відгукуватися на них, даючи громадянству, організаціям, загалові — зразкові по змозі — приклади їх переведення. Отже театр повинен переводити в мистецьким оформленні, на основі ідейного змісту — всякі урочистості, роковини, сприводу смерті, народження, побід і поразок, які нині є улюбленими засобами вияву патріотичного почуття і які відносяться до культу великих людей, героїв

і, подій з минулих змагань. Сі нагоди й їх використання підносять найвисші духові прикмети людини й загалу, підносять національну свідомість і гордість.

В такій самій мірі, як національні свята, до акції героїчного театру належать й свята релігійні. Маю на думці відновлення й переведення церковно-релігійних урочистостей в вигляді містерійних представлень. Такі містерійні представлення, як релігійні спектаколярні „дійства”, малиб в своїй основі таку саму ідейну мистецьку акцію, булиб таким самим служенням ідеалові висшого духового порядку. Наш стародавний містерійний репертуар, незвичайно багатий матеріалом, рідкий своєю артистичною вартістю — є дуже вдячний в спектаколярнім відношенню. Відродити сю нашу традицію містерійних церковних „лицедійств” в дні свят і урочистостей, — не лише надасть церкві нову, але відвічну їй славу і силу, але водночас відродить один могутний чинник ширення національної свідомости серед загалу. На сей чинник — заборонами всякого роду — дуже остро реагувала російська імперська політика часів Катерини II, вважаючи, що

містерійні лицедійства вельми народ малоросійський до його колишнього свободолюб'я і своенрав'я навертають, — і Божеською допомогою йому права і вільности привернути намагаються, чим народ в смущеніє зело вводиться (цитату навожу, на жаль, з пам'яті).

Крім того запровадження культу містерій — сеж покликання до життя ще одного, релігійного роду нашого спектаколярного мистецтва; се збогатить войовничу Мельпомену, дасть їй в руки ще одну мистецьку зброю, принесе велику користь національному вихованню. Відродити сю форму треба або як релігійні представлення по церквах, з хорами, проповідями й процесіями, що є цілком в дусі католицької й зокрема греко-католицької церкви, — чи то в стилю „служебної дії”, на підвищенні вівтарної частини, перед царськими вратами (так колись було на Наддніпрянщині) у відповідні святочні дні. Коли якісь незалежні обставини сталиб тому на перешкоді, переводити ці релігійні представлення в подвір'ях церковних, на папертях, в саях, що є при церквах, — і які й тепер використовують для різних урочистостей, м. и. і в українській Америці. Тоді ці містерії переводити в формі представлень релігійного стилю і змісту; в сенсі лише театральних представлень їх можна, розуміється, переводити і на театральній сцені, і в інтермедійнім жанрі, розуміється, в обставині *Kammerpiel's*.

Такі прекрасні містерії як *Слово о збуренні некла, Хожденіє Богородиці по мукам* або *Створення мира*, — се незрівняні річі і належать до найкращих скарбів нашого творчого національного генія. Ясно, що наше музикальне й вокальне мистецтво малоби особливо блискучо роз-

горнути свою творчість в сих нових формах героїчного театру.

До слідуєчих ділянок, в яких має проявитися акція героїчного театру, бодай посередно, принагідно, — належить не менш важна справа стимулювання наших мистців — поетів, драматургів, письменників, малярів, музик і акторів-режисерів. Їм героїчний театр мавби відкрити широкі можності реалізації їх творчости на своїм терені, давби можність безпосередного контакту з ширшим загалом — таким необхідним кождоу мистецтву, що хоче впливати на маси. Стимулювання полягало б в тому, що акція героїчного театру постійно зверталася б до творчости наших мистців з усіх галузей мистецтва, — щоби реалізувати їх твори, підносячи їх дух і мистецьку вартість. Можна було користатися вже існуючими творами, замовляти нові, на потрібні теми, встановляти відповідні конкурси, тощо. Таким чином, кожда наша творча індивідуальність, кождий письменник, маляр, танцюра, музика мігби принести свій особистий цінний вклад в загальнонаціональну акцію героїчного театру, коли б, розуміється, брєніли в нїм співзвучні з тою акцією ноти.

Наслідки з такого контакту були б якнайліпші, як для акції героїчного театру, яку поширивби сей контакт і збагатив, так і для самих мистців, яким така акція в значній мірі могла б надати розголос, виявити їх сили і підтримати в їх творчій праці. Одночасно було б се незлим способом відродити наші мистецтва в усіх їх образотворчих ділянках. Ясно, що всі плястичні мистецтва, і спектаколярні їх форми, богато б скористали від акції героїчного театру. Все се дало б тому театрові можливість як провідному чинникові мистецькому, високо піднести стяг нашого сучасного мистецтва взагалі, виявити дух та ідею сучасної доби, зробити з театру не лише „цитаделю духа“, але й „поле бою“, „війну“, — як чудово говорить в одній з своїх театральних критик Дюма: — „прекрасну естрадну війну“ за свою ідею (*belle guerre des treteaux*).

Значіння такої акції очевидно в тім, що і мистці і публіка однаково, хоч в ріжній мірі, переживають — тіж самі моменти волевого бажання в напрямку певної ідеї: мистець, актор, протогоніст — се хотіння активно виявляють, глядач — сприймає його, в порухах душі і в ясности думки. Таким чином акція героїчного театру організує почування, вводить в певну систему переживання, дисциплінує думки, в однім напрямі. Певним засобом свого інтелектуального впливу та акція активно обєднує публіку довкола одної ясної ідеї. З другого боку — утворює довкола свого активного осередку провідну міцну

групу справжньої мистецької вартости, — осередок національного Парнасу, обрамлений через акцію героїчного театру певним маєстатом. Сей національний Парнас очевидно не має бути кляном, не Олімпом псевдоартистичного снобізму, лише інтелектуальним середовищем високої духової якості й культури. Його засадою булоб певне артистичне „вірую”, ясна політична ідеологія, незрушimi традиційні поняття артистичної етики, національної моралі, — елементи необхідні для кожного осередка мистецького духового провідництва, що представляє собою один з основних первнів організації духового життя нації. Сей мистецький осередок має бути групою, „а її особливий характер полягав би в тім, що творила б ядро людей, в яких єдналися б в одне ціле почуття, думки і ентузіязм”. Таким на думку Саязара має бути кожний провідний осередок, покликаний до кермуючої ролі серед своєї збірноти.

До інших побічних справ, які акція героїчного театру теж повинна включати в круг своєї діяльності, належать:

1) плекання поважної фахової мистецької критики в усіх галузях, що їх обєднує акція героїчного театру, 2) плекання артистичної етики не лише в вузькому колі свого осередка, а й в ширшiм, загальнiм сенсі, 3) звернення уваги на публику, виховання почуття пошани до неї, як і плекання власної гідности і почуття незалежности у мистця. Питання критики героїчний театр повинен особливо узгляднити, — і в сім сенсі повести акцію в двох напрямках: старанно виховувати фахівців з сеї галузи між своїми однодумцями, а також шукати і підтримувати видатні індивідуальности, що виявили себе на сім полі поза акцією героїчного театру, але в яких творчости є моменти співзвучні. Рівнобіжно з тим слід гостро й уперто поборювати звичайне у нас сумне явище: легковажне й безвідповідальне ставлення до мистецької критики нефахівців, здебільша з числа інженерів, агрономів й лікарів, які чомусь у нас уважають себе покликаними до ролі арбітрів в сій справі. Свое право до критики вони мотивують тим, що „вони теж бували закордоном”, або „теж співали в хорі” чи „грали у Просвіті”. Все се поважні, але всеж невистарчаючі для критика титули.

Слідуюче питання — се плекання артистичної етики, в нас так страшно занедбаной. Тут теж діяльність мусить вестися в двох напрямках. З одної сторони треба твердої боротьби з тими „мистцями”, які не лише „пожичають” чужу ідею, але просто присвоюють собі чужу працю, „злегка змінивши”, тим самим її зіпсувавши¹⁾. Се ті, які — подібно до Мацапури

¹⁾ Так нпр. з моєю працею „Свято моря — Свято імперії”.

з *Енеїди* Котляревського, — „за своє — чужее віддають в печать”. Мацапуру за такий ганебний вчинок чорти безжалісно смажуть живцем:

якусь особу Мацапуру
там смажили на шашлику,
горячу мідь лили за шкуру
і розпинали на бику.

Так карає наша клясична традиція за плягіят. Щож до героїчного театру, що на превеликий жаль не розпоряджає такими прекрасними способами, ані карними санкціями, то він повинен такі вчинки гостро осуджувати і безоглядно поборювати їх в межах своїх можливостей. Такі вчинки не тільки не етичні, вони — шкідливі для самої акції, дискредитуючи її репертуарний матеріал. Поборюючи з одного боку плягіят, акція героїчного театру має підтримувати всі льояльні копіювання і наслідування, при умові, щоби вони відповідали оригіналові лібрета і декоративного оформлення без ніяких перекручувань програми „по своєму”. Одночасно з тим, вимагаючи, щоб акція „наслідування” навпаки була оскільки можлива особиста, і щоб максимально виявляла індивідуальність мистця, що її переводить і його самостійну творчість, треба вимагати, щоб вона була спрямована в напрямі ідей і акції героїчного театру.

Ще одна справа, яка належить до акції героїчного театру — се справа плекання поваги до публіки, відповідного совісного ставлення до того, що сій публіці має бути подане. Се торкається в однаковій мірі артистичної праці, як і частини формативно-технічної. Треба назавше відкинути думку — на жаль таку поширену у наших театральних артистичних кругах, — що „публіка все проковтне”, або, що „нічого вона не розуміє”. Се хибна й шкідлива думка: публіка чудово й завше побачить, що є зле і чому зле, рівнож як чудово зрозуміє, що є добре і чому власне. Тому дбайливе відношення до публіки конче потрібне, потрібний певний респект до неї. Не слушно теж винуватити публіку, що вона „не виявляє симпатій” до нашого театру. Бо коли театр грає „бо зна що і на що”, то публіка бокує від нього. Пригадую, як мені — в ролі „публіки” — доводилося часом з обуренням залишати представлення нашого театру, коли мені показували песу з апольогією національного зрадництва (*Зрадник*), або чергове Шевченкове свято, на якому жваво виспівували „Комарика”, або танцювали — в канканнім стилі — „національні танці” малоросійського жанру, що робило з національного свята не урочистість, а кабарет²⁾. Ставлення мистців до публіки повинно бути таким, як се сформулював прекрасно Тальма:

²⁾ Як на одним, влаштованім групою УНР Шевченковім святі в Букарешті.

публика — се ворог, але благородний ворог, якого треба перемогти. Коли він поконаний, завойований, підбитий, коли ви владно запанували над ним, — він з щирою вдячністю і подивом звертає на честь побідника своє захоплення і свій ентузіазм.

Дуже близька до сих слів Тальми є думка Айсадори Дункан, в її споминах. Ся думка цікава ще тим, що відноситься спеціально до української публіки, яку артистка пізнала підчас своїх гостинних виступів в Києві. Айсадора Дункан стверджує, що

українська публіка на рідкість „шляхетна, вражлива, чутлива і чула”, що вона найвдячніша з усіх публік, лише, що її треба „заохочувати справжнім мистецтвом” і „поважним до нього і до публіки ставленням”.

Сі думки Тальми й Айсадори Дункан конче треба занотувати і над ними подумати. Одночасно треба твердо собі усвідомити і різницю між поважним ставленням до публіки, і — запобіганням її ласки, що так само хибне, як і її нехтування. Коли поважне ставлення до публіки є річ позитивна, являється лише можливістю справедливої оцінки свого противника, свого „шляхетного ворога”, — то друге, запобігаюче ставлення є річю наскрізь негативною, оскільки позбавляє і власної гідності мистця, і можливості перевести добру й корисну акцію, тому лише, що вона є нібито „не до смаку публіки”, або, що публіка до неї „не звикла”.

Ще до справ акції героїчного театру відноситься справа кіна, яка на початках представляється лише в можливостях фільмування представлень спектакольярного *plein air'a*, з яких потім має робитися відповідний монтаж з комерційно-мистецькою й пропагандною цілю.

Вказавши в основних рисах (не вдаючись в зайві технічні подробиці), в чім має полягати акція героїчного театру, у яким напрямку розгортати його діяльність і працю, підсумовую все висше сказане в формі певних провідних засад:

1. Акція героїчного театру, в пляні інтелектуальнім, повинна бути чинником духового мистецько-ідеологічного провідництва, виявляючись в пляні фізичнім — як носій національної ідеї і служення національному ідеалові, — як одна з форм змагання за них, як реперезентація нашого офіційного національного мистецтва.

2. Акція героїчного театру в пляні матеріальнім — повинна реалізувати свою працю в формах нового ідейного й мистецького репертуару, героїчної романтики і національного значіння. Повинна переводити свою працю або засобом старого театру, (з усією його апаратурою і спектакольярною активністю), або у формі спорадичних імпрез, використовуючи всі можливості *plein air'u* і природного декора, разом з доброю волею приватного почину. Рівнож

і користати з нагод - свят, роковин і інших національних обходів.

3. Акція героїчного театру повинна обійняти собою працю над відновленням і переведенням наших релігійних містерій, чи в формі релігійних свят, чи церковних урочистостей, чи нарешті в формі театрального дійства.

4. Акція героїчного театру повинна об'єднати довкола свого активного осередку, як довкола „цитаделі духа” — всі ті найкращі мистецькі сили нації, які споріднені з ідеями, з „вірую” і з акцією героїчного театру, створюючи духову силу нації, персоніфікувалиб її геній, добу і расу. Акція героїчного театру має плекати етику мистця, виховувати публіку, формувати поважну мистецьку критику, дати початки національно-фільмової акції — в національній сенсі й формі.

Тільки так, тільки основувши акцію героїчного театру на сих засадах, зможемо започаткувати її праці, розгорнути її діяльність. Лише виходячи з сих заłoженнь, лише коли акція героїчного театру піде в сенсі сього задуму і сеї реалізації, — лише тоді її інспіратори, ініціатори, виконавці, керівники і меценати — будуть подібні, кождий з них, до того, хто — за Кулішем: —

Духову зброю без утоми носить

І ось — на лицедійну арену

Свою борбу за правду переносить. —

за сю нашу „правду”, якою є змагання за наші ідеали, за нашу будуччину.

*

*

*

На маргінезі

Актуальною справою в польській пресі є питання нової консолідації. Табор, що до неї закликає, заявляє (цитую за часоп. *Wolyn*), що найважлишою тепер справою є — „згода й об'єднання сил” на всіх ділянках життя. Об'єднання се має йти під прапором „позитивного націоналізму, християнської етики і суспільної справедливости”. Що під тими гаслами розуміти — на се детальної відповіді нема.

Старається сю детальну відповідь дати *Gazeta Polska* (19 IX) в статті „Істота сучасного націоналізму”. Констатує часопись, що Польща знаходиться „на перехресті великих національних інтересів і амбіцій” її сусідів. Ті сусіди — головно Німеччина — досягнули максимуму „здібности розпорядження силами нації”, можливости кождочасового урухом-

лення „сили держави і живої сили народу”. Осягнуто се завдяки тому, що „обік державної влади, існує там окрема організація (партія), яка власне розпоряджає живими силами цілого народу”. Організація повна запалу і з великими ідеалами. Се помогло Німеччині осягнути „великі цілі” (Аншлюс). Подібний ідеал організації суспільних сил при свічує і авторові обговорюваної статті. Цілі, які він ставляє своїй суспільности — огортає він назвою „сучасного націоналізму”. Сей „сучасний націоналізм” має йти шляхом „не узгіднювання таких чи інших групових інтересів, але творити політичну програму, яка мала б на оці збільшити житевість і силу нації” в теперішні часи. Але і сей автор не прецизує своєї думки, не конкретизує її. Говорить лише про „брак суспільної рівноваги”, який треба усунути, про націоналізованя варстатів праці, про збільшення просту капіталу і про „угрунтовання в свідомости суспільства ідеї обєднання”. Як бачимо — і він не формулює ясно ідеї „сучасного націоналізму”; і з його статті читач не довідається, на чім та ідея має полягати.

Натомісць довідується читач, що „живі сили нації” — досі ведуть своє окреме життя, „ціле зріжничковане, інтензивне життя господарське, суспільне і культурне”, і — додамо — оскільки се виявляється в численних і сильних партіях — політичне; що ідея „сучасного націоналізму” і його провідників — не втягнула ті партії в круг своїх ідеалів і організації.

Преса, що стоїть на протилежнім бігуни, себто передусім національно-демократична, — уважає, що засади, на яких суспільність може сконсолідуватися — голосить ніхто інший, лише вона, ся преса та її угруповання. *Dziennik Narodowy* (21 IX) заявляє, що мусить прийти до того, щоб так як і деінде (крім демократичних країн) — над усім домінувала ідея народу, якій мусить беззастережено підпорядковуватися одиниця. Але уважає, що запановання сеї ідеї мусить основуватися „на великій національній течії (за яку уважає — річ ясна — національдемократичну), а не на примусі, на течії, що огорнула б думки і серця громадян” — силою самої ідеології... Яка та ідеологія — часопись не говорить, думаючи очевидно, що її всі знають. Се, що правда, слушно. Ідеологія націон.-демократії всім знана, але знана лише, так сказати, з її буденних, дрібніших цілей, (під гаслом різних — „анти”), з її щоденної акції, повної великого напруження, але — позбавленої ширшого ідейного розмаху. Щож до того, ширшого розмаху, якогось всеобіймаючого пляну тої партії, то з ним є, мабуть, так, як з тим пляном Дмовського, про який п. Й. Гетрих — в своїй останній праці — пише: „Плян сей, якого творцем є Дмовський — є дуже оригінальний і новий і не є наслідуванням ніякого з існуючих, тепер чи в минулім,

устроїв, ані ніякого, ким то не булоб висунутого устроєвого проєкту. Але пляну того не оголосимо, заки не прийдемо до влади". Отже наразі читач мусить і тут набратися терпеливості, коли хоче довідатися, на чім полягає нова ідея сього табору.

Порушило було сю саму справу і виленське *Słowo* (20 IX). Але і воно не виходить поза загальники. Говорить про потребу „поставити направду великі проблеми, явні, пориваючі, ясні”; про потребу „вийти з тіснини”. Авторів м. и. імпонує Гітлер: „в Німеччині — пише — одного дня падає гасло і всі починають стреміти здійснити його”. Щось подібного пропонує він наслідувати, при чім перестерігає брати дожинки — хоч численні — за партайтаг в Нюрембергу. Він хотівби бачити скрізь „більше щирости, сили, не анемічності”, хотівби більше переконуючого „живого слова”, не деревляного язика; щоби ідея панувала над тактикою, не тактика над ідеєю і пр. — в тім самім тоні і сенсі, але — і сам не вияснює, на чім його ідея має полягати, яка саме зможе доконати обєднання душ і серць.

Висновок з сеї цікавої дискусії — якої ми лише частинно тут зреферували — той, що боротьба за знайдення ідеологічної підойми — на шпальтах тих та інших часописів — ще не скінчена; тої підойми — не знайдено. Ідеї, яка потрафилаб згасити всі ворожі собі огнища різних партій, груп і клянів — на разі нема. Навпаки, осередки ріжнораких партійних угруповань, як вони були десять і пятнацять літ тому, — наново активізуються, очевидно під старими прапорами. Ідеал гомогенности — лишається ідеалом.

М. Л.

З пресового фільму

Кооперативна Республіка (VII—VIII) підносить надзвичайно важне питання про суспільний устрій Запорозької Січі і приходиться до висновку, що спеціальні студії щойно вирішать, „яка була в сій славній організації частинка вільного спілчанства, а яка державного комунізму”. Запорожці, Байда, Сірко і Гордієнко — як „вільноспілчани”-драгоманівці, або як „одні з перших комуністів” — останній геніяльний винахід соціяліста К. Коберського.

Вечерня Москва (11 XI) справляє п'ятилітні роковини московського театру в Харкові: „вороги народа — читаємо там — українські націонал-шовіністи, що намагалися вбити клин між українським і російським народом, цілковито зліквідували були в Харкові російський театр”. Поставити його знову на ноги було доручено якомусь Крамову. Довго вовтузився Крамов, але нарешті — при діяльній допомозі влади — удалося йому утворити в Харкові на Україні „хороший русскій театр”, який тепер виступає „с гастроллями” у Москві. За свою невсипущу працю над російщенням українського театрального життя, Крамов дістав

від українського совнаркома звання „народного артиста України”.

Царат теж незгірше русифікував Україну, але ніколи йому і в голову не приходило надавати діячам російських театрів в Києві чи в Харкові звання „артиста України”. Товариші і тут „переплонули” царат.

Дзвони (ч. 7—8) стають в обороні Ю. Косача і квестіонують правдивість замітки в нашій журналі: „Косач покинув свого часу ЛНВ тому, що пішов до Нових Шляхів, а не повернувся назад не тому, що не повертався, а тому, — що Вістник з повертання не скористав”. В цілості підтверджуємо написане в нашій місячнику. Коли Дзвони пишуть інше — то пишуть неправду. Зрештою нащо Дзвонам так обставати за своїм улюбленим автором, який в несподівано короткім часі перепорхнув від ЛНВ-ка до Нових Шляхів, від них — до націоналістичного Укр. Слова в Парижі і рівночасно до большевізуючих польських Сигналів у Львові, а тепер до гетьманського Н. Стягу в Америці... Ще не так давно писав Ю. Косач в Нових Шляхах вірш „Бог”, що починався так:

Я ніколи не знав бога,
того — в багряній рясі,
що його хитрий піп твердолобий
викликав у гугнявій екстазі.

Тепер в екстазу від Ю. Косача попадають Дзвони. Не варт, бо завтра сей поет, (людина настрою і констеляції) може напише такий самий другий вірш. Чи на просьбу Димітрова, чи з власної інспірації — інша річ, але Дзвонам буде прикро...

В льондонській Contemporary Russia ч. 3, де пише славна віднині „Лідія Александровна” і якого одним з редакторів є п. Хаскель, знаходимо статтю Миколи Залізняка. Її попереджує рекомендація редакції, з якої довідуємося, що п. М. Залізник „був засуджений на п'ять років заслання на Сибір, звідки йому вдалося втікти і дістатися до Австро-Угорщини”. Всім, хто був в Галичині перед війною — прекрасно відомо, що прибув п. М. Залізник в 1907 р. до Львова з Київ, а з ніякого Сибіру, де він ніколи на заслання не був. Зрештою — уроджений в 1888 (Книга Знання), він прибувши на еміграцію мав 19 літ. Колиж перед тим був п'ять років на Сибіру, — то мабуть його туди заслали просто від маминої груди? Далше оповідається про тогож славного М. Залізняка, що „від 1906 аж до нинішнього дня він присвятився активній боротьбі проти марксизму”... Можливо, тільки треба додати, що сю боротьбу проти марксизму він провадив в большевицьких Нових Шляхах у Львові...

Українська квестія стає актуальною, на борців проти марксизму (бо така тепер конюнктура!) пасують себе різні бувші люди-новошляхівці (Косач, Залізник), або видавці большевицьких рептильок в Парижі (Севрюк). Україна може спати спокійно...

...Звідциля

На світ поглянуло орля
У перше ніжками ступало
З печатю сонця на чолі.

— се так про „ніжки” малого Сталіна зворушено співає Сосюра в Літер. Газеті і про батьківщину „геніального”:

І серце пісню дзвінкою
Летить до дальнього Кремля.

Мабуть багато доводиться пріти й далеко подорожувати за інспіраціями для віршування на ту саму вічну тему. Не легше й завдання редакції Літер. Газети, що в кождім числі мусить дати новий портрет „Сонця”. Се тим тяжче, що саме „Сонце” певно воліє триматися далеко від фотографів (ніколи не можна знати...).

В настирливім змагу зіпхнути українську поезію до провінційальної творчості „для домашнього вжитку”, висувають большевики для неї гасло — „народности”. За директивами „партії Леніна-Сталіна”, перейшли на „лісенну”, зпримітивізовану форму, многи советські письменники. Перед, як звичайно, ведуть Тичина й Рильський. Совкритика послідовно витягає й протегує навіть вкрай бездарні речі в сьому стилі. Раз є се „твори” якоїсь Марії Миронець — „колгоспниці-поетеси”, якій влаштовують „урочисту зустріч”, иншим разом — є се „поезії” нездарного М. Шпака, типового півінтелігента-графомана:

Взяла вдова сук-клюконьку —
Ниву збороздила,
Взяла вона пшениченьку —
В полі розтрусила,
А білими грабельками
Тай заволочила.

Має рацію розчулена „поетеса” Миронець:

Якби не ти, рідний Сталін, за нас турбувався,
Нашби талант у могили з нами поховався.

Рильський і Тичина мусять писати „частушки”, а **Літер. Газета** на три чверти виповнюється московським перекладним матеріалом...

Навіть з приводу папанінської подорожі вміє совпоет викласти вимогання від нього сталінсько-патріотичні почуття:

„Тільки в сталінську епоху можуть бути такі люди. В епоху содружества народів, в епоху розквіту науки, літератури й мистецтва. В сьому наша сила й міць... На сю міць, на сей добробут зазіхали вороги народу, які хотіли розеднати трудящих, посіяти між ними ворожнечу, але вони відразу обезглавлені були караючим мечем республіки”. Так пише Тичина в **Літер. Газеті**, м. и. чим раз більше наближаючи українську мову до „всесоюзної” словами: „епоха”, „содружество”, „обезглавлені”...

Dziennik Narodowy (ч. 89) пише з приводу старань литовців відгородитися від впливів польської культури: „побоювання перед впливами польської культури не приносить слави литовському рухові... Свідчить воно про цілком безпідставне перечулення і робить вражіння слабкої віри в власні творчі сили”... Добре написано. **Наш Dziennik** перечитає се собі ще раз, а рівночасно деякі своїж таки статті на инші теми...

В німецькій журналі **Atlantis** (ч. I с. р.) появилася стаття — „Стара Европа на Закарпатській Україні”. Стаття з симпатією оповідає про карпатських українців, про „українське верховинське плем'я на полудневих схилах гірських Карпат”. До статті долучено 19 гарно виконаних фотографій наших церков, жіночих і хлопячих типів, хат і пр., також переклад одної пісні про Довбуша.

В **Prosto z Mostu** (ч. 41) пише п. В. л. П е т ш а к : „творчість українська опинилася відтята від великих європейських скарбниць... Молоде мистецтво українське перебуває в чимраз глибшій культурній ізоляції”, а в тих умовах „Варшава для українців є природним культурним осередком — і дійсно мусить ним стати”... Твердження п. Петшака є лише його *pium desiderium*, але дійсності не відповідає. Так само й не відповідає дійсності його увага про „ізоляцію” української творчості: хто хоче ізолюватися, — ізолюється, але письменники, поети і мистці, які ведуть перед в нашім культурнім житті — повними пригоршнями черпають з великих культурних скарбів і взірців Заходу — Німеччини, Італії, Франції (не Блюмівської, очевидно) чи Англії.

Римський **Meridiano** приносить довшу статтю про В а с и л я С т е ф а н и к а, як про письменника європейської міри.

Kurier Warszawski i Prosto z Mostu приносять прихильні обговорення роману У. Самчука — „Кулак”.

Як повідомляють наші закарпатські часописи, в Ужгороді має вийти друга (перша з'явилася у Львові) збірка новель Л. Мосендза.

Il Regime Fascista, якого редактором є Фаріначчі, одну статтю присвячує Україні, як країні середземноморської цивілізації і майбутній великій державі Чорного моря. Автор статті м. н. прихильно згадує — виставлену на укр. графічній виставі в Римі — працю Н. Геркен-Русової — **Mare Nero—mare nostrum**.

L'idea di Roma (ч. VII с. р.) приносить замітку **Europa Nuova — Il nazionalismo ucraino nel pensiero di Donzov**, в якій доносить, що в **SIMEN** (інформаційна секція про рухи нової Європи, *Conquiste*) з'явилася редакційна стаття про націоналізм Донцова, який характеризується як політичний рух, що повстав по перемозі фашизму в Італії, з протибольшевицькою тенденцією.

Бібліографія

Наталена Королева: Предок — Повість — Бібліотека „Дзвонів” ч. 22 Львів 1937, 8°, ст. 143.

В оцінці повісті Королевої п. з. *Сон тін* писали ми, що авторчине початкове християнство повне заперечення життя на землі (*Вісник* 1938 IV). Антонієва мати та пастух Клеофас „не противилися злу” на цьому світі, бо мріяли про як найскорішу злуку з Богом при допомогі смерті. Ми вказували тоді, що християнство знає й інших героїв, таких, що активно боролися за свої ідеали на землі, бо знали, що й сам Христос, як треба було, виганяв міняйлів зі святині.

В *Предки* персонажі не думають спасатися при допомогі смерті. Тут герої приймають сьоговітне життя, борються з його лихом, шукають щастя в змаганні до своєї мети. „І колиб дійсно перемагати нечистого можна тільки смертю — міркує герой повісті, — то чогоб Ісус перше чудо своє зробив у Кані, на весіллі, в радості, з якої мало початися нове життя?” Активно сприймає життя й герой мусульманського світу, бо добре знає, що не слід „шукати захисту в гніздах”, бо саме в гніздах найчастіше „біда ловить птахів”. Цікавий авторчин еспанський світ. Католик — еспанець знає, що „важливе тільки одне: перемога! Дійти до мети! Витривати, не зважаючи ні на самого себе, бо середньої міри для правдивого еспанця нема!”

Авторка не шукає дешевих ефектів, тому й не „подобається” тій нашій критиці, що в оцінці твору керується голосом баби Палажки („інтелігентної дами”). Може ширша публіка бажати „відразу познакомитися з героями твору”, („Оце, шановна пані, лицар Карльос, що нещасливо любить...” — та вже учень в гімназії знає, що посередній спосіб характеристики має найбільшу мистецьку вартість. Правда, сей другий спосіб характеристики вимагає деякого умового зусилля — та, гадаємо, не вільно відповідальній критиці дивитися на літературний твір, як на предмет умового безділля й насонного порошку.

Важко твір Королевої наклеїти одною етикеткою та сказати, як дехто робить, се „повість з тезою!” Поняття „повість з тезою” — се не те саме, що ідеологія твору. Християнська ідеологія може бути і в повісті пригодницькій, і в психологічній, а навіть сензаційній. Докладна аналіза твору дозволилаб відокремити поодинокі елементи твору Королевої, — (що там багато фабульного, пригодницького, елементу — се кождий бачить!), та на се немає місця.

Становище авторки до „дискусії о вірі” в кінцевій частині повісті будить в читача актуальні й сьогодині рефлексії: „обряд латинський”

приймали колись „наші князі й магнати” не зі самих чисто релігійних спонук, як про се думає авторка.

Л. Граничка

Юрій Орест: *Під Львовом плуг відпочивав* Історична повість Українська Культурна Скарбниця ч. 11—12 16^о ст. 156 Львів 1937 Обгортка Романа Чорнія.

Володимир Островський: *Князь Сила-Тур* Історичне оповідання з 10 століття з передмовою автора Українська Бібліотека ч. 65 Львів 1938 16^о ст. 128 обгортка рис. Едв. Козака.

Сі твори на історичні сюжети призначені для ширшого читача — се т. зв. популярна белетристична література. Не є справжні повісті, їм бракує глибини й ширини малюнку тих далеких часів та більшої плястики в зображуванню головних осіб.

Юрій Орест сягнув до часів облоги Львова Б.Хмельницьким. Автор не має відваги показувати самого Хмельницького, тільки його подковників та тих, що у Львові були на козацькій службі. *Під Львовом плуг відпочивав* добра лектура для широкого читача. Лише автор повинен знати, що не штука перемагати противника, коли зробити з нього боягуза.

Володимир Островський сам признається, що в сьому творі *Князь Сила-Тур* не може поручити „за абсолютну вірність, а бодай за правдоподібність” малюнку доби, яку описує. Нащож тоді написав він свою книжку — спитає його інтелігентний селянин, коли все те неправда? Сам автор вбиває можливість ілюзії дійсності, а без сеї ілюзії тяжко впливати на читача.

Л. Граничка

Семен Ордівський — Срібний череп — історична повість Українська Б-ка Львів 1938 стор. 128.

В передмові сказано, що автор „старається повести читача в нетри історії,.... показати сі таємні ходи великих подій, тайні ходи геройських змагань... мусить уявою доповнювати... і томуто треба багато вибачити... що він перший в українському письменстві верстає шлях укр. сензаційно-історичній повісті”. Не можемо прилучитися до тих дуже оптимістичних поглядів, бо се не перша спроба автора, але вже друга повість, а oprіч того вже видрукував він песу. Так само не він перший пише сензаційно-історичні повісті, а писало їх багато українців, щоб лише згадати Каченка і Будзиновського. І в них українськість їх оповідань була більш витримана. Бо хтож є головний герой повісті? — Григор Четвертинський, творець тайної організації, на взір масонів, *Срібний череп*, де „маленький людський череп, виготовлений на бурці чи киреї, відчиняв усі таємні ходи, переловлював всі державні тайни”. Чому лише його члени, хоч підлягали Богдану Хмельницькому, називалися Браницький, князь Пузина і князь Четвертинський? Перший навіть був „улюблений покойовий гетьмана”... Тимчасом, хочби з діярюшів про виправу Адама Кисія можна довідатися, що всі знатні роди були по його стороні, а не по Хмельницького. Зрештою козацьке імя Шура-Буря, чи Сивошанка могли були авторові ще й ліпшу прислугу зробити. Пушкар був негативний тип нашої історії, але мав рацію, коли говорив: „Кому служив такий Пузина чи Четвертинський? Хто його знав тоді, коли ми кровавилися в боях?...” А колиб хто инший, а не названий Четвертинський говорив: „Наша отчизна не є ні твоєю власністю ні моєю, вона є нашим спільним і найбільшим добром, і коли ти Пушкаренку, робиш якісь ріжнїщі між чорною а шляхтою, так ти дуже-дуже помиляєшся. Хто зна чи ті власне, по твоїм словам, кати, не є більш віддані й більш вірні землі своїй, як твоя чернь, що її кожний може мати за юдин грїш” — то се звучало б правдоподібніше... Не можу собі представити, бо за богато історичних документів існує з тих часів, щоб Богдан Хмельницький говорив: „Десять років працював я для рідної України”... Він певне висловився інакше. Князь Пузина рівночасно був при смерті гетьмана (стор. 41) і ніби в степу (стор. 76), коли задзвонили по нім дзвони.

Вислів про гетьмана і князя Четвертинського: „Двох найсильніших людей не стало на Україні“, непереконаливий. І в сенсації мусить бути міра.

Р. Ю.

Мгр Іван Костюк: *Поміж сімнадцять і двадцять* Нарис з психології юнацтва Львів 1937 8° ст. 54 — Накладом Т-ва „Взаїмна Поміч Українського Вчительства“ — передрук зі „Шляху Виховання й Навчання“.

Автор дає оригінальний причинок до психології юнацтва в літах між 17 та 20. Деякі психологи відокремлюють сей вік та називають його літами узгіднення. Мало є метод, як досліджувати душевне життя людини. Між ними немаловажна є метода денників. Автор мав до ужитку чотири денники своїх знайомих юнаків. Він зве їх А, Б, В і Г. Знаючи відповідну літературу, що характеризує ці роки молоді — старається Костюк на основі аналізу денників ствердити, чи наші юнаки жили психічно так, як се усталила наука. Вартість висновків в сій розвідці залежна від широти тих, що записували свої переживання. Висновки булиб ще вартісніші, якби їх автор міг користуватися як найбільшим числом денників. В ширість їх авторів Костюк мабуть занадто вірить.

Л. Гранічка

Сорок літ праці ремісничо-промислової Бурси у Львові — 1898-1938 Ювілейний збірник — Матеріали зібрав і упорядкував мр. Ярослав Чума — Львів 1938 стор. 180 з численними фотографіями.

О. Годунько — М. Щуровський — Ремісничі бурса при вул. Пасичній ч. 2 у Львові — Відбитки накл. Укр. Ремісничого Спортового Клубу — стор. 16.

Сорок літ праці се гарний шмат часу. Колиж до того цілє благородна, то ювілейний збірник стає підсумком відданої праці на користь справі. А коли середовище се наше ремісництво, а радше молодий його доріст, то такі ювілейні підсумки читається з більшою увагою. Ремісничий стан, се стан, завдяки якому росте наше місто, що піднесе наш господарський рівень на потрібну височину. Тому з вдячністю треба згадувати всіх тих, що над розширенням і піднесенням нашого ремісничого-стану працювали. Ювілейний збірник се потрібний історичний документ галицького життя, хоч лиш на однім його відтинку.

Мікадо

Auslandsdeutsche Volksforschung — Vierteljahrsschrift herausgegeben von Dr Hans Joachim Beyer, Leiter der „Arbeitsstelle für auslandsdeutsche Volksforschung“ Stuttgart 1937, Ferdinand Enke Verlag. Jahrgang 1937 I Band, 1—4 Hefte. 8° стор. 488.

Завдання того нового німецького видавництва, що почало появлятися в минулому році, є духове об'єднання розкинутих по всьому світі німців-колоністів з їх метрополією. Осягнути се намітив редактор шляхом публікації дослідів над німецькими колоніями з різних ділянок; тому до співробітництва в видавництві запросив він різних наукових спеціалістів: лікарів, статистиків, етнографів, істориків, мовознавців, географів, знавців мистецтва, соціологів, фольклористів, літературознавців і педагогів. У вступній статті звертає увагу на спроби творити з німецьких колоніальних груп окремі німецькі народи з місцевими говорами як літературною мовою. Сим спробам протиставляється сей орган підбором відповідного матеріалу.

Спеціальну увагу звертає на питання винародовлення. А. фон Вайс подає теоретичні міркування на двомовність, що в значній мірі впливає на денационалізацію. Причини і процес денационалізації німецького елемента серед різних етнічних мас розглядає Г. Ф. Баєр. Психологію денационалізації представляє О. Крөг; серед чинників, що стримують від винародовлення, вказує він між иншим почуття більшовартости й свідомість історичної традиції; винародовленням загрожує знову в першій мірі двомовність. Ролью двомовності при винародовлюванні на німецько-французькому пограниччі (Альзакія

і Лютарингія) представляє М. Ітенбах. Стан і завдання дослідів над двомовністю обговорює Г. Шлібе.

Розв'язку судетонімецької проблеми версальським договором представляє Е. Гельцле. Історично-економічну розвідку про німців у північно-західній Чехії дав Г. Фохлер-Гавке. Судето-німецькі побутові романи з 1887—1936 рр. обговорює А. Нолляв.

Питання природного приросту судетонімців висвітлене в огляді Г. Гармзена про національно-біологічні проблеми в південно-східній Середній Європі. Гармзен зіставляє висліди статистичної науки для цієї проблеми в Австрії, Угорщині, Югославії й Румунії. В Югославії число народин німців є нижче від сербів і хорватів. Подібно в сусідньому румунському Банаті, де з передвоєнних 145 німецьких громад ще тільки 7 зберігають давній стан. Зате добрий природний приріст помітний серед семигородських сасів, що вибиваються високо своїм культурним і економічним життям. Смертність серед бесарабських німців злагідніє велике число народин.

Огляд етнографічних карт німецького населення в Угорщині подає О. А. Ісберт, що обговорює також мадярищення німецького елементу. Німецький національний рух в Угорщині від кінця XIX ст. до 1918 р. з приводу появи спогадів передового діяча Едмунда Штайнакера навітлює Р. Брандш.

Історично-економічно-статистичний нарис побуту швабських кольоністів у Новій Пазовій і Нових Банівцях у Сирмії (Югославія) подає Г. Галлер.

А. Чальнер розглядає стан мішаних подруж між семигородськими сасами і їхніми співжителами інших народностей. Біографічний нарис національного корифея семигородських німців євангеліцького пастора Стефана Людвіка Рота, якого розстріляли мадярські повстанці в 1849 р., подає О. Фольберт. Рот стояв у тісних зв'язках з німецькою метрополією. Короткий нарис німецьких етнографічних дослідів серед семигородських сасів подає М. Оренд.

Німецьке осадництво й будівництво на південно-східньому пограниччі держави (Стирія — Каринтія — Тироль) представляє В. Кнапп. Ф. Кайтер вказує, що німецько-італійська мовна границя в Південному Тиролі (під італійською владою) покривається з расовою. Е. Петер реферує книжку провідника німецького „Національного Фронту” в Швейцарії Альфреда Цандера, про відношення швейцарської спільки до німецької держави. Цандер накликає своїх земляків повернутися до німецьких традицій первопочинів швейцарської спільки.

Реєстр данцігських топографічних назв у різних краях подає Г. Й. Баєр. Історично-економічний нарис колонії Гіршенгоф у Лівонії, основаної в 1766 — 1769 рр., подає В. Конце. Стан німецької етнографії в Латвії подає Л. Макензен.

Короткий нарис історії німців на Литві подає М. Гельманн. Проблему денационалізації євангеліцьких німців у Конгресівці висвітлює Г. Кох. Стан і завдання дослідів над німецькою народньою пісенністю в Польщі обговорює К. Горак. Про стан і завдання цих дослідів серед німецьких поселенців у всіх їхніх колоніях інформує Г. Вальдманн.

Ролю мішаних подруж у винародовленні німецьких поселенців у Росії від XVII ст. до 1917 р. представляє Е. Амбургер. Історично-статистичний нарис надволжанських німців, що оселилися там від 1760-их рр., подає К. Крамер. Советську конституцію з 5 XII 1936, зокрема означені нею права народів, обговорює Г. ф. Менде.

Д. Оляничин подає листування професора одеського університету й дослідника минулого українського чорноморського побережжя Пилипа Бруна (1804 — 1880) зі штуттгартським бібліотекарем і істориком Вільгельмом Гайдом (1823 — 1906). Наприкінці статті називає автор інших німецького походження дослідників і водночас мешканців України. Основини й розвиток німецької колонії на Кавказі Геленендорфу представляє О. Гартунг.

Першу заморську еміграцію німецьких селян у 1709 — 1756 рр., головню до Пенсильвенії в Зєдинєних Дєржавєх обговорює О. Л'єор. Він подає також замітку про розвиток проблеми обєднання америкєанських нїмцїв. Врєштї обговорює дослїди над нїмецьким населєнням у стєйгї Іллінойс Емїля Маннгєрдта (1841 — 1911). Нєвїдпорнїстє нїмєцького елємєнту перед англєо-саським у Північній Америкї й Австралїї до недавніх часїв відмїчує К. Г. Пфєффєр; на його думку — щойно тепєрішнє нїмєцькє націонал-соцієлістичнє відроджєння дасть силу заморським нїмецьким посєлєнням опєртися чужонаціональним впливам.

Стан нїмецької кольєонїзацїї в Бразилїї висвітлює Г. Кєнігк. Зразки чужомовного впливу на нїмецьку мову в Бразилїї подає Е. Фавзєль. Завдання і стан нїмецької етнографїї в Чилє обговорює К. Бавєр-Озє. Врєштї В. Бройєр зібрав бібліографїю заморської еміграцїї російських нїмцїв.

Кровний вплив нїмцїв на бурську нацїю в Півдєнній Африцї викazuje В. Шмїдт (з Прєторїї).

Крім того є ще такі статтї: заввага К. В. Рата до теми „господарство і всєнїмецька національна єднїсть”; В. Цїзємєра про Інститут для дослїдїв батєківщини (Institut für Heimatforschung) в кєнігсбєрзькому університєті; К. Пєтєрсєна про національно-єкономічнє завдання словника нїмецької нацїї в мєжах своєї держави й позє ними; Г. Мая про конферєнцїю прєдставників некатолицьких цєрков в Оксфордї (12 — 26 VII 1937).

Наприкінцї кожного зшитка наукова хронїка й рєцєнзїї книжок, що в бїльшій чи мєншій мїрї торкаютьсє нїмцїв позє Нїмєччиною. З українських книжок згадуєтєсє рєпортаж В. Ласовського „Гєнєрал Тарнавський”; в бібліографічній замітцї відмїчєно, що в УГА служили старшини-нїмцї, про яких пок. гєнєрал висловлювавсє з великим признєнням їхніх заслуг.

М. А.

Від Адміністрації

Вжє вийшла з друку III (19) книжка Квєртальника Вістника: Дм. Донцов — 1. Партїя чи орден 2. Обєднання чи рєзєднання.

Цїна книжки в краю, зл. 1, для закордону зл. 1.20 з перєсылкою. Кольпортерам — комїсовий опуст 20%, при заплатї готівкою — 30%.

В Адміністрацїї Вістника можна набути слїдуючі книжки: 1) Вістник за р.р. 1933—38; 2) Квєртальник Вістника р.р. 1934—1938 (цїни на окладинцї); 3) Др Дм. Донцов — Наша Доба і Література цїна 4 зл.; 4) Підстави нашої політики ц. 2 зл.; 5) Маса і Провід ц. 1 зл.; 6) Лєся Українка, поєтка українського рїсорджїмєнта, ц. 1 зл.; 7) Евгєн Малєнюк — Земна Мадонна IV книга лірики, ц. 2 зл.; 8) Г. Зудєрман — Литовські оповїдання ц. 1.50 зл.; 9) Бєрнард Шов — Велика Катєрина (драма), ц. 1 зл.; 10) Юрїй Клен — Проклятї роки, ц. 1.20 зл.; 11) Літературно-Науковий Вістник: 1922 р. V—VII, X, XII кн.; 1923 р. I—V, VII—VII кн.; 1924 р. II, V, VII—VIII, XII кн.; 1925 р. I—XI кн.; 1926 р. I—XII кн.; 1927 р. II—IX, XI—XII кн.; 1928 р. I—XII кн.; 1929 р. IV—XII кн.; 1930 р. II—XII кн.; 1931 р. II—III, IX—XII кн.; 1932 р. I—VII кн.; Цїна поодинокї книжки 1 зл.

Опуст для кольпортерїв — за Вістник і Квєртальник 20%; за всі инші книжки (3—11), які посїлаємо лякованими пачками, — 25%; для всіх, хто платить готівкою згори даємо опуст 30%.

Пропонуємо нашим кольпортерам, повернути нам нєпроданї книжки, які довший час лєжать. По одєржанню зворотїв дїшлємо найновїші книжки нашого В-ва.

Закладаємо наших прихильникїв припильнувати, щоб читальні і бібліотєки на мїсцях запрєнуєрєвали, або закупили повисші книжки.

Про всі випадки недоручення книжок треба негайно повідомити видавництво і зокрема зареєструвати на місцевій пошті.

Звороти непроданих книжок відсилати пачками.

Треба платити своєчасно передплату і за кольпортаж і не наражати себе на стримання висилки книжок, упізнання, видруккування на листі довжників і гробокопателів видавництва і кошти на випадок передачі справи нашому правному заступникові.

Попереджуємо кольпортерів, щоб книжок в борг не давати. Великого кредиту нікому не уділяємо. В міру продажі книжок просимо присилати належитість.

Гроші і замовлення на книжки висилати лише на адресу видавництва **Вістника**. Не беремо відповідальності за гроші і замовлення післані для нас через інші видавництва.

Повідомляємо, що в борг більше як одну-дві книжки не даємо, а всім, що мають знижку, в борг книжок цілком не дамо.

Даром оказових чисел **Вістника** і **Квартальника** нікому не висилаємо.

В повітах і містах, де не займаються кольпортажею найновіших видань наші заступники, висилаємо до кольпортажі найновіші книжки на адреси, які нам подають наші прихильники, як рівнож всім тим, що голосяться на наших кольпортерів.

Упізнання посилаються всім, кому стримана висилка книжок з кінцем кожного місяця, а що квартал всім кольпортерам і довжникам за кордоном.

Всім тим, кому була стримана висилка книжок, по одержанню належитості, негайно досилаються найновіші стримані книжки **Вістника** і **Квартальника**, але не більше як одну-дві книжки, а п'ять книжок в кольпортаж найновішого видання.

Зайві чеки ПКО і запрошення до передплати просимо передати всім тим, хто хотівби стати нашим передплатником, або закупити книжки нашого видання. Заступники, на руки яких посилаються книжки для передплатників, мають їх негайно доручити і заінкасовану готівку нам як найскорше вислати, а недоручені книжки звернути і про всякі зміни нас повідомити.

Нашим заступникам ставиться в обов'язок подавати відповідних кандидатів на кольпортерів, в повітах і центрах, в яких пошукується кольпортерів, як рівнож подати найновішу адресу передплатників і кольпортерів, яких оголошуємо на сторінках **Вістника**.

Заступники і кольпортери, які виїжджають хочби часово зі свого місця осідку — повинні повідомити про се Адміністрацію і перевести розрахунок.

Викази довжників посилаємо нашим заступникам для упізнання й заохоти до дальшої передплати **Вістника** і **Квартальника**.

Потребуємо кольпортерів на міста і села: Белз, Бірча, Болахів, Большівці, Бориня, Будзинів, Буківсько, Бурштин, Буск, Винники, Гусятин, Делятин, Дубецько, Жабе, Заболотів, Залізці, Золотий Потік, Ліско, Кристинопіль, Космач, Куликів, Краковець, Комарно, Ковель, Грималів, Мости Великі, Печеніжин, Баворів, Балигород, Білий Камінь, Білобожниця, Букачівці, Варяж, Битків Новий, Вишнівчик, Краковець, Любачів, Лопатин, Лютовиська, Мединичі, Мельниця н/Дн., Микулиничі, Монастириська, Нижанковичі, Нове Село, Обертин, Підволочиська, Отинія, Солотвина, Товсте, Щирець к/Льв., Янів к/Льв., Тернопіль, Мостиська, Сколе, Холм.

Порто (оплата) нам грошей чеками ПКО ч. 500371 (помаранчевий колір) не платиться.

Заступництво **Вістника** в Мукачеві, Чехія, перебрав від п. Василя Шпонтака, що скінчив студії, п. Василь Хромий.

Не вислали до Румунії: Юрко Тютюнник — Револуційна Стихія; Дм. Донцов — Де шукати наших традицій; М. Андрусак — Мазепа і Правобережжя; Дм. Донцов — Партія чи Орден, тому, що не одержали дозволу на висилку з рум. дирекції преси.

Просимо подати адреси таких осіб:

Остап Лапчинський, Литвинів; Мгр Ольга Стародубова, Львів; Осип Янів, Озерняни к/Борщова; Микола Яворський, Костельники; інж. Віктор Левицький, Мала Солпа, пов. Рівне; Іван Собаля, Перемишль; Степан Судейко, Більче Золоте, пов. Борщів; Микола Пінясь, Голгочі пов. Підгайці; Іван Чечель, Псари; Олександр Бабинець, Бусько, пов. Грубешів; Василь Гадада, Жовква; Роман Винник, Довга Войн. пов. Калущ; Павло Блевич, Осмолода, фірма Глєсінгер; Др Марія Ясеницька, Андрухів; Мирослав Стасів, Рава Руська; Віктор Роговський, Смиківці; Степан Базюк, Махнівок; Мирон Середюк, Станиславів, Лев Кінасевич, Самбір; Андрій Гузіль, Коропуж пов. Рудки; Гриць Трембач, Троханів пов. Стрий.

Пропонуємо нашим заступникам забрати IV і V кн. Вістника 1938, у наших довжників і негайно нам вислати.

Були випадки недоручення книжок: Зенон Домозар, Борислав; Читальня „Просвіти”, Яструбичі; Кононюк Андрій, Кульчинський Юрій, — Крем'янець; Володимир Палайниця, Володимир Олійник — Познань; Володимир Кіпріянук — Пнаснись.

Читальня Просвіти, Застіноче, Вістник VII—VIII кн. вернули з допискою „адресат нієзнани”. Упіймнітьсє на почті.

Мимо кількакратного упіймнення не вирівняли належитости за кольпортаж: Олексій Бабій, Франція зл. 13.01; Олександр Гурта, Литчани, 4.40; Дмитро Гавронський, Бужанка 3; Іван Макаревич, Грац 4; Михайло Скорець, Станиславів 7.10; Укр. Студ. Січ, Відень 6 зл.; Тарас Шульган, Цумань 4.40; Левко Кінасевич, Самбір 5.80; Гриць Кушнірук, Луцьк 7.80; За Вістник і Квартальник: Василь Тхір, Сокаль 3.50; М. Аврамчук, Рівне 5.25; Іван Шукатка, Побук 12.75; Укр. Студ. Т-во, Стрий 4; Дарка Микіта, Ковениці 2.25; Мгр Василь Дишкант, Мошків 8.00; Яків Стирко, Угнів 4.25; Володимир Орещук, Стоянів 4; Іван Кочут, Урмань 2.25; Роман Сколоздра, Львів 11.25; Ярослав Лемцьо, Львів 3; Товариство Просвіти Монреал Канада 5.51; Марія Боднар, Нью Йорк 5.75; Союз Українців Самостійників в Канаді 4.90; В. Преденчук, Сван Пляін Саск 5; Яків Понятовський, Великі Капишони, Чехія 2.24; Українська Стрілецька Громада, Буйнос Айрес 3.50; (далі буде).

На чорній листі гробокопателів Вістника виписані кольпортери, що мимо кількакратних упіймнень не вирівняли залежлости: В. Скрипещ Розвадів, Ром. Світлик, Коломия, Ром. Стеткевич, Станиславів, Ткачук Данило, Демидівка к. Дубна, Тарас Татарнюк, Озерняни к. Борщ., Гр. Трембач, Труханів, Ост. Мілян, Товмач, Ром. Флонт, Борислав, Петро Хита, Озірна, Ів. Хомик, Гостинне, Евг. Церкевич, Остріг, Тарас Чеховський, Чортків, Ів. Чечель, Псари, Ілько Шийка, Криве, Яр. Шарап, Миколаїв, Мих. Шупаний, Мостиська, Мих. Шигера, Збараж, Яр. Кривяк, Мостиська, Мир. Карпинець, Пустомити, Теод. Качалуба, Скалат, Ів. Калиняк, Станиславів, Тар. Козицький, Мілятин н. Гор., Андр. Калюга, Тартаків, Гр. Кушнірук, Луцьк, Евг. Якимович, Ярчинці. (Далі буде).

З чорної листи скреслюємо тільки по заплаченню цілої належисти.

Вже по видрукуванню їх імен вирівняли належитість: За передплату Вістника і Квартальника: Т-во Укр. Студентів „Смолоскип”, Броди; Микола Косташук, Устя н/Прутом; За кольпортаж: Мгр Володимир Мисяк, Любачів; М. Витвицька, Коломия; Іван Винник, Бучач; Євгенія Дублянська, Здолбунів; Ярослав Дуб, Львів.

Вп. п. п. Др. Б. Кордюк, Берлін, на Вашеkonto вплачено 5 зл. Ukrainian National Fed'n Oshawa Ont зл. 31.50 одержали, книжки вислали, просимо повідомити, які ще маємо діслати книжки; Укр. Т-во „Просвіта”, Герсеранж, Франція; Матірне Т-во „Просвіта” у Львові виплатило на Ваш рахунок зл. 19.11, які ПКО в Варшаві помилково вписала на їх чековеkonto. Др. П. Іващенко і Др. Галіп — Чехія; гроші одержали, книжки вислали. Р. Корда-Федорів, Харбін; зл. 7.27 одержали, ноти як набудемо, негайно вишлемо.

З нами розчислилися: Мгр Вол. Душник за В. Дармоць дол. 2; Р. Ляпіка дол. 3.50 і Вол. Буката дол. 1.

За приднання нових передплатників дякуємо: М-гру Т. Гаєцькому, Галич (4); Т. Крупі, Познань (4); М-гру Яр. Самотовці, Тисьменниці (2); Ів. Нинці, Синевідсько Вижне (2); П. Сочинському, Варшава; Ір. Колек, Львів; О. Штулеві, Варшава; В. Гуцулякові, Вільно; Ст. Зошукові, Познань.

Закликаємо наших прихильників повести широку пропаганду на місцях за поширенням нашого видавництва.

Закликаємо заступників закордоном, використовувати на місцях в відповідній українській пресі анонси нашого видавництва, що подаємо в краєвій пресі.

Нові книжки

В. Іванис — Промисловість України і Півн. Кавказу Варшава Укр. Наук. Інститут ст. 152.

Календар Черв. Калини на 1939 рік ст. 39.

В. Ковальчук — Володимир Історична драма вид. Просвіти ст. 86.

За велич нації у 20 роковини відновлення української гетьманської держави Львів 1938 ст. 153.

Е. Яворівський — Вождь 100.000 армії Львів 1938 вид. Іван Тиктор ст. 128.

Валерія Дуджович — Голубий Хрест Львів 1938 ст. 88.

Памятка з відпущу в Лежайську о. Юрій Кікта Ярослав-Лежайськ 1938 ст. 48.

Св. Боярич — Мусоліні вид. Дешева Книжка ст. 32.

Старовинна казка про Суддю Шемяку накл. С. Даушкова Кремянець 1938 ст. 29.

Polska idea imperialna Zespół Polityki Warszawa 1938 ст. 86.

Надіслані журнали

Наша Батьківщина ч. 9.
Будівничий Церкви ч. 8.
Жіноча Доля ч. 15—17—18.
Комар ч. 35—36—39.
Далекий Схід Харбін ч. 7-8-9-10.
Українське Слово Ужгород ч. 50.
Голос ч. 28—29.
Вісті з Луцу ч. 13—14.
Самоосвітник ч. 2.
Учительське Слово ч. 12-13.
Сокільські Вісти ч. 9.
Рідна Мова ч. 9.
Кооперативні Вісті ч. 9.
Нова Хата ч. 17—18.
Дзвіночок ч. 83.
Тризуб ч. 34—35.
Життя і Знання ч. 9.
Літопис Червоної Калини ч. 9.
Відродження ч. 7—8.

Світ Дитини ч. 8—9.
Рідна Школа ч. 17—18.
Неділя ч. 35.
Молоде Життя Ужгород ч. 1.
Лікарський Вістник ч. 3.
Нуса ч. 9.
Віра й Наука ч. 9—10.
Кооперативна Республіка ч. 9.
На Сліді ч. 9.
Contra-Komintern nr. 9.
Zaczyn nr. 27—28.
Biuletyn Polsko-Ukraiński nr. 31-36
Merkuryusz Polski nr. 40—45
Myśl Polska nr. 17.
Zet nr. 9.
Prosto z Mostu nr. 32—41.
Myśl Narodowa nr. 36—39.
Polityka nr. 19.
Ost Europa nr. 11.

Передпачуйте!

Читайте!

Багато ілюстрований літер.-науковий і мистецький часопис

„Напередодні“

під редакцією Богдана Кравцева.

Адреса редакції і адмін.: Львів, Сикстуська 43 а.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

Одиникий ілюстрований дводеник

„НАШ ПРАПОР“

що виходить у Львові вже 6-ий рік у понеділок, середу й п'ятницю.

Кількістю й якістю інформації виступає „Наш Прапор“ щоденну пресу, головне там, де нема щоденної пошти. ТОЧНІ ПЕРЕДПЛАТНИКИ „НАШОГО ПРАПОРУ“ одержуть крім того ЩОМІСЯЦЯ КНИЖКИ В-ва „Українська Бібліотека“, що в продажі коштують по 95 грошів. ПЕРЕДПЛАТА в краю, ЧСР, Австрії й Угорщині: річно гори зл. 18, піврічно зл. 10, квартално зл. 5, місячно зл. 1.80, а у всіх інших краях: річно згори зл. 32, піврічно зл. 16, квартално зл. 18, або їх рівновартність.

АДРЕСА: „НАШ ПРАПОР“ ЛЬВІВ, вул. Руська ч. 18 чек. конто 500.277.

.....
УЛАС САМЧУК

„БАТЬКО І СИН“

коштує 4.50 зл. („Волинь“ III)

Замовляти: Василь Рудко, Львів, Сикстуська 43 а
„Напередодні“

Гроші слати складанками ПКО для „Дн с ра“.
Ч. конта 143.961 з допискою „Вкл. 18016 Волинь“.

.....
„ЦЕНТРОСОЮЗ“

Союз Кооперативних Союзів

Львів, Зіморевича 20/22 тел. 298-94

З Б У Т

ростинних продуктів — яєць — живини.

Біжучі рахунки,
безготівкові розплати (чеки й
вклади (звичайні, вікульовані)
дрібна ощадність,
скупування цінних паперів,

111
1712531

1938 Р. 6 кч. 10

ПРОМБАНК

Львів, Гродзiцьких 1/1. тел. 292-15 і 200-15.

Інкасо, доміціль, есконт векслів,
інкасо рат післяплат,
оборотовий кредит,
організованія промислових підприємств.

Книгозбірня Вістника

ч. 1	М. Островерха:	МУСОЛІНІ	ц. зл. 1
ч. 2	М. Макивель:	ВОЛОДАР	ц. зл. 2
ч. 3	М. Антонович:	ГЕРРЕС	ц. зл. 1
ч. 4	Р. Єндик:	А. ГІТЛЕР	ц. зл. 1
ч. 5	Д. Варнак:	КАРДИНАЛ МЕРСІЄ	ц. зл. 1
ч. 6	Л. Мосендз:	ШТАЙН	ц. зл. 1'50
ч. 7	Д. Варнак:	О'КОННЕР	ц. зл. 1
ч. 8	В. Темляк:	ВОГНИСТИЙ ХРЕСТ	ц. зл. 1'50
ч. 9	Д. Донцов:	ПАТРІОТИЗМ	ц. зл. 1
ч. 10	Д. Варнак	ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 11	Д. Донцов:	ДУРМАН СОЦІАЛІЗМУ	ц. зл. 1'50
ч. 12	М. Антонович:	МАРШАЛ ВПЕРЕД	ц. зл. 1'50
ч. 13	В. Темляк:	ЗАВДАННЯ НОВОГО ПОКОЛІННЯ	ц. зл. 1
ч. 14	Р. Керч	ФРАНКО — ВОЖД ЕСПАНЦІВ	ц. зл. 1'50
ч. 15	Богдан Горочич:	НАЦІОНАЛІЗМ В БЕЛЬГІЇ	ц. зл. 1'50
ч. 16	Ю. Тютюнник:	РЕВОЛЮЦІЙНА СТИХІЯ	ц. зл. 1.50
ч. 17	Д. Донцов:	ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ	ц. зл. 1'50
ч. 18	М. Андрусак:	МАЗЕПА І ПРАВОБЕРІЖЖА	ц. зл. 2
ч. 19	Д. Донцов:	ПАРТІЯ ЧИ ОРДЕН	ц. зл. 1

В АМЕРИЦІ набувати Вістник: Книг. М. Сурмача,
New York, N. Y. 317 East 14-th Street

ЦІНА КН. 2'20 зл.

Друк. Ст. Ін. в ар. Івана Тиктора, Львів, Бляхарська 9 Тел. 234-76.
Видає: Ольга Бачинська. За редакцію відповідає Іван Устиянович
Ред. Адм. — Львів, Чарнецького 26м. 21